

Verner von Heidenstam.

SAMLADE SKRIFTER

AV

VERNER VON HEIDENSTAM

FRÅN COL DI TENDA TILL BLOCKSBERG

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

FRÅN COL DI TENDA TILL BLOCKSBERG

RESESKISSER

AV

VERNER VON HEIDENSTAM

ANDRA UPPLAGAN

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1911

Till dig min frände

KARL ALBERT ROBSON,

som för några veckor sedan drunknade i Vättern vid min sida, ägnar jag denna samling skisser. De bestå mestadels av äldre uppsatser utan alla anspråk. Ensam på en gammal herrgård, som jag fordom sett befolkad av anförvanter, vilka nu ligga i jorden, och där råttorna nu springa i de tomma rummen, har jag i stunder av hemlängtan till utlandet tagit mig för att ordna dessa utkast. De äro ibland endast en lek med intryck och reflexioner. Mången finner dem kanske falska, emedan alla icke se och uppfatta på samma sätt. Åt dig ägnar jag dessa skisser, emedan du nu icke kan läsa dem och följaktligen icke heller harmas över att min tanke så ofta fladdrar hit och dit utom ämnet samt att själva genren tvingar till träget bruk av det förargliga lilla ordet jag. Åt dig ägnar jag dem, emedan jag, då vi tillsammans kämpade för livet, klarare än någonsin insåg, att man, medan tid är, bör glädjas åt allt som kan glädja. Vore jag nödsakad att följa den smakriktning som vill »skriva med blod», skulle jag därför helst doppa pennan i den fornguds blod,

som i våra dagar är till salu tappat på buteljer. Icke ens ett sådant ämne som en jordbävnings förödelser har heller riktigt förmått att locka mig till mörka färger. Till och med en jordbävning har sina anslående ögonblick — åtminstone för ögat.

Det finns besynnerliga fantaster som ställa en dödskalle på sitt skrivbord till brevpress. Vore jag en av dem, skulle jag dock först förgylla den samt måla på hjässbenet ett schweizerlandskap med dansande appenzellare.

Olshammar. Hösten 1888.

INNEHÅLL.

FRÅN JORDBÄVNINGEN PÅ RIVIERAN

I.

Farmors idealland.

Då jag en gång i utlandet under min mångåriga bröllopsresa kom från pappershandeln med ett ris papper under armen, mötte jag en bekant svensk.

— Tänker du författa på allt det där? frågade han litet ironiskt. Nåja, det kan du ju hinna med, om du får leva. Ämnar du inte skriva artigheter, skall du dock akta dig för att tala om två saker: fruntimret och Italien. Tänk om kritikens glasögonsmän kommo underfund med, att du som nygift framlevat de gladaste åren av ditt liv i Italien, ja i Rom, utan att samtidigt apoteosera fruntimret och Rom! Var viss, du bleve grymt straffad.

»Fruntimret!» Jag skrattade åt hans sätt att uttrycka sig. För min del hyste jag visserligen känslor både för »fruntimret» och Italien, men när jag betraktade den mängd av rökelse, som redan bolmade på dessa två gudomligheters altaren, beslöt jag att följa min väns råd. Då råkade jag plötsligen ut för ett sådant ensamtstående äventyr, ett sådant sorgespel i stort som en jordbävning;

och ett skämtsamt öde lät detta ske just på italiensk mark. Det återstår mig intet annat val än att antingen lämna vännens råd och min egen föresats åt sitt öde eller också gå miste om nöjet att måla en jordbävning. Jag väljer det förra. Annars, när ingen jordbävning eller något dylikt ovanligt är för handen att beskriva, skall snart sagt litet var medgiva, åtminstone i hemlighet, att kanske intet land i världen för ögonblicket mindre frestar oss att slå upp bläckhornet än just Italien. Italien är redan ett fullkomligt uttömt ämne. Var ort, var sevärdhet är redan en gammal bekant. Därtill kommer att detta land allt från m:me de Staëls Napolifärd till Puck Munthes blivit ett så blomsterkransat helgon, att man nästan finner det vara sin plikt att tiga för att icke i följd av den där bekanta pendelsvängningen, som smaken vanligen beskriver, slå över till ett alltför oberättigat angrepp på Corinnas skönhetsrike.

Det möter oss alltför mycken talang och äkta hänförelse i den nu litet gammalmodiga italiakultens litteratur för att vi icke skulle betänka oss två gånger, innan vi på blotta grunden av egna iakttagelser bjöde den spetsen.

Det finns ingen trakt på jorden som är så ful att den icke är vacker. Den skräpiga, av vattenpussar genomskurna sandöken eller lersörja, som under Atlantens ebbtid på sina ställen kantar Frankrikes kust, kan vid första anblicken förefalla allt annat än tilltalande, men snart märker man, att det där gulgrå flacket kan ses på många sätt, och slutligen förstår man glädjen i August Hag-

borgs pensel. Hur mycket lättare skall icke då ett så pass måleriskt stycke land som Italien sätta oss i stämning, helst om vi komma dit som resenoviser fullt beslutna att taga allt ideellt.

Annorlunda blir det, om vi besöka Italien under föresats att se efter, hur där verkligen är, samt om vi därtill redan på förhand råka vara litet hemmastadda i sydliga länder. Då blir Italien en krossmaskin, som under en vecka mal flera illusioner till stoft än vi i vår skeptiska tid egentligen ha råd att förlora under ett helt liv. Vår fantasi träffas av en jordbävning, som förvandlar våra drömda marmorpalatser till spruckna, av fuktfläckar vanställda, obebodda hus, i vars omöblerade melankoliska rum vaktmästarna sova kring glödfatet. Då slutligen vår sista förväntan fallit till mull, lämna vi den hesperiska halvön lugna, ljumma, litet snuviga i följd av stengolvet i vår sängkammare samt fria från den helt visst uppriktiga saknad, som vid ett sådant avsked bemäktigade sig äldre tiders kvinnor och män.

De, vilka grundade och underhöllo vår beundran för Italien, voro företrädesvis konstnärerna. Konstskatterna, landskapets plastiska linjer, städernas pittoreska gator och människor voro mer än nog för att locka dem att utropa Italien till drottningen bland länder. För att bilda sig ett riktigt omdöme om ett land är det likväl nödvändigt att man jämför det med andra. Det kunde icke alltid gamla tidens artister. De kommo i två fall av tre direkt hemifrån dit ned utan att hava

tillägnat sig någon synnerlig kännedom om andra trakter. Då de nu gjorde jämförelser mellan det forna Stockholms stela, livlösa gator och Roms Corso, mellan rospiggar och gondoliärer, blev skillnaden för stor för att icke uppfylla dem med överraskning. Vilken olikhet var det icke mellan de vinteraftnar, då de i snöglopp vandrade Fredsgatan fram från de fria konsternas akademi, och de stjärnklara romerska nätter, som de tillbragte på Piazza del Popolo i ring kring obelisken, medan de sjöngo eller berättade roande minnen och myter. Vem vill klandra dessa den gamla tidens artister, om de i glädjen förbisågo, att Campanians himmel understundom är lika grå som Svältornas och att den, som vallfärdar till Rom, utan att taga med sin vinterrock, först bör sätta upp sitt testamente.

Så småningom kommo likväl artisterna underfund med, att icke blott Spanska Trappans campagnoler utan snart sagt vilka modeller som helst erbjödo intresse, om de uppfattades med snillets stora ögon. De italienska städerna blevo ej längre de stora konstnärernas mötesplatser. Italien blev ej längre uteslutande artisternas tillhörighet. Snart finns det knappast någon ibland oss, som icke tillbragt någon tid av sitt liv vid Tibern eller sett fullmånen speglad i Canale Grande. Artisterna ha längesedan sagt sitt ord om Italien; endera dagen säga icke-artisterna sitt.

Två svenska skriftställare ha nyligen, om man får sluta av deras resebrev, känt sig mer eller mindre besvikna, då de kommo söder om Alperna.

Den ene av dessa två var emellertid en sådan ytterlig oppositionsman i alla frågor, att man icke fäste sig vid hans ord. Utan tvivel blir Italien inom kort ett belletristiskt slagfält, som mer än en resebeskrivare får lämna med rivet skinn.

Vi se icke längre detta land med samma bländade ögon som den äldre generationen. Det är i första rummet vår beresthet, som sätter oss i stånd att bedöma det mera nyktert än vår farmor gjorde på sin tid. M:me de Staël låter allt vad Medelhavsländerna äga ljuvt och ljust och majestätiskt och allt vad de äga av minnen och konst samla sina strålar i Italien som i en enda brännpunkt. Vi däremot, som med våra dagars lätta kommunikationer strövat vida ikring, veta, att alla detta lands skönheter, så när som på museernas konstskatter, återfinnas i högre och mer hänryckande grad hos de länder som ligga söder om Italien i form av en halvmåne med Spanien på sitt västra horn och Grekland på sitt östra.

Den som söker folklivsbilder skall finna bättre sådana i Spanien. Den som söker återstoden från antiken skall aldrig i Rom, bland minnen från antikens förfall, erfara vad han känner vid åsynen av Aten och det underbart storslagna grekiska landskapet, vilket, för att tala med Karl Gjellerup, jämfört med det italienska, är »friskt och orört».

För oss är Italien endast tröskeln till Södern, endast en alltför ofta omtragglad och till slagdänga övergången introduktion till en praktfull symfoni. Liksom vår kompass pekar mot norr med en lindrig dragning åt väster, pekar Italien mot söder med

en dragning åt öster, åt Österlandet. Det liksom ber nordbon att icke vända om för tidigt och inbilla sig, att han redan sett allt vad ett sydligt klimat förmår. Det italienska landskapets skönhet växer ju längre ned man tränger, och verkligt sydländskt storslaget blir det för första gången i sundet vid Messina, där det säger den mot Afrika försvinnande ångaren farväl.

II.

Fortfarande utom ämnet.

Vem vet ej redan på förhand, hur italienaren sköter sin syssla? När en dräng hos oss kör en kärra, står han eller sitter; italienaren ligger på magen. Sitter italienaren till roders eller på utkik, sover han; står han på en murarställning och det börjar regna, upphör han alldeles att arbeta eller spänner åtminstone upp sitt stora, blå paraply. Det borde alldeles icke förvåna, om han för att slippa gå ned efter stenarna, i stället inmurade gamla buteljer och chiantiflaskor.

Han är först och sist artist, han må rulla cigarrett med lillfingret i vädret eller, gnolande och med den tända cigarretten i mungipan, klatscha murbruk mellan tegelstenarna. Vore han i stället litet mer simpel arbetare, skulle husen bli bättre byggda och jordbävningens offer hade blivit färre. Rivierans villor och hus vanställas oftast redan inom få år av stora fuktfläckar och sprickor.

Min hustru och jag hade hyrt oss för vintern en mindre villa i närheten av San Remo, icke långt från den sedermera beryktade Villa Zirio. Vår villa låg på en täck backsluttning mellan stora

vingårdar och med fri utsikt över havet. Den var ett litet dockskåp i två våningar med endast två fönster i bredd och motsvarade alldeles, vad ett nygift par som vi kunde önska. Den var hållen i schweizerstil med långt framskjutande halmhattsliknande tak, stora, om vidgade ögon påminnande fönster samt med en lång träveranda, vilken skar den brungula, hudfärgade väggen som ett långt streck, som en bred mun. På avstånd liknade villan huvudet av en engelsk lady, vilken uppskrämd tittade fram ur grönskan.

Runt omkring oss hade vi en liten med vattenbassänger, tegelvaser och trappor utstyrd trädgård, vilken på ena sidan öppnade sig utan stängsel mot vidsträckta olivskogar. San Remos oitalienska klimat tillät oss att nästan dagligen intaga våra måltider under ett öppet tält i trädgården. Önskade vi sydfrukt till middagen, och det önskade vi naturligtvis alltid, hade vi endast att sträcka upp handen över våra huvud efter fikon och druvor. Behövde kokerskan en citron, valde hon endast ut åt sig den bästa på träden. Två späda lagerträd beskuggade köksfönstret lika stolta och raka som om de stått framför en imperators grav.

Så långt var allt förträffligt — om vi frånse, att varken havet eller luften hade den lysande färg, som man vanligen väntar sig redan i Norditalien, men först på allvar kan fröjda sig åt i landets sydligaste delar. Hade vid jultiden en uppländing stått i vårt kök samt, utan att veta var han befann sig, tittat upp i skorstenspipan och tillfrågats, vilken himmel han trodde sig se

där uppe, hade han helt säkert svarat: Upplands! Hans svar utesluter därför alldeles icke, att om han en junidag ror utanför Capri och ser årorna ösa ädelstenar och de intensivt vita husen skarpt avtecknas mot den djupblå (förbise icke att jag villigt säger djupblå) himmelen, skall han förtjust medgiva, att detta är något helt annat än Uppland.

Frånvaron av sydländsk färg sörjde vi så mycket mindre, som Rivieran i övrigt mer än någon annan trakt av landet motsvarar förväntningarna. Det som däremot vållade oss misslynthet var vår bostads stora bräcklighet. Hade vi anat medan vi framlevde vår vinter i denna dockskåpsvilla som två myggor i ett torn av dominobrickor, att en jordbävning plötsligt skulle skaka alltsammans som om det stått på en vagnssufflett, skulle vi nog ha tagit saken ännu allvarligare.

Villan var icke mer än ett par tre år gammal och likväl var den på sina ställen så söndersprucken, att den nästan kunde kallas förfallen. Från fönsterspringorna drog det, så att gardinerna rörde sig på sina maljor, och i kökets yttervägg gapade en så stor rämna, att man kunde sticka ut en blyertspenna genom den. Röken från spiseln försmådde därför också oftast skorstenen och tog i stället vägen ut genom väggen. Detta gav obestridligen köket en viss äkta italiensk stämning. Röken försummade nämligen icke att längs springan och längs närbefintliga hyllor på måfå kolorera med dessa pittoreska svarta och asfaltbruna färgtoner, som i osterior och italienska lanthus redan satt så många målare i hänryckning. Då man stod

ute i trädgården vid matlagningstiden, såg det ut som om någon suttit vid köksväggen under de två högtidligt styva lagerträden och rökt pipa.

Det började slutligen inträffa att fat och tallrikar, när de dukades upp på middagsbordet, redan hade fått en påhälsning av röken, så att vi icke blott fingo omelette au confiture utan också omelett med sot samt erhöllo betänkliga svarta avtryck på fingrarna, då vi togo om knivskaften. Med en brist på pietet, som det icke lönar att försvara, beslöto vi därför till sist att obarmhärtigt beröva köket all italiensk stämning samt bedja vår husvärd om reparation. Han gav sitt bifall.

Den första månaden förblev reparationen ett löfte. Under den andra sysselsatte sig husvärden med att granskande dagligen gå runt villan. I den tredje månaden infann han sig slutligen med två murare. Vi blevo glada och tänkte, att hela arbetet skulle vara gjort på en dag. Behöver jag tillägga, att vi bedrogo oss!

Under första timmarna tillredde de murbruk. Därefter försvann utan rimlig anledning helt plötsligt den ena. Efter en stund gick den andra också. Flera dagar förflöto innan de döko fram igen bland trädgårdens citronträd. Nu hade naturligtvis murbruket hårdnat och nytt måste därför beredas. Då började det emellertid regna, och strax kom det där blå, mässingsskaftade paraplyt, som vi förut talat om, fram. Den ena muraren satte sig hopkrupen under paraplyt. Den andra kröp in i kaninhuset. Efter en stund anmärkte den som satt under paraplyt lakoniskt, att det väl »icke kunde

bli mer arbete av i dag». Därefter gingo båda två sin väg för den gången.

Då de efter någon tid åter beträdde villans mark, bad jag dem komma upp i mitt arbetsrum och se, om de icke kunde sätta dit någon eldstad, ty vi voro redan mitt i vintern och aftnarna ibland kyliga. De undersökte väggarna, knackade upp ett runt hål i en av dem — och gingo sin väg.

Först efter flera dagar återvände de, och den ena av dem bar en kakelugn under armen. Under armen? Ja, kakelugnen var varken stor eller tung. Den liknade mest en vit nattkommod, ehuru den var mycket mindre. Den höll väl högst en aln i höjd. Den var ett norditalienskt, under Lombardiets och Liguriens sol löjligt förkrympt exemplar av vår välmående, till salstaket nående kakelugn.

Sedan de båda murarna ställt den lilla porslinskommoden på golvet och genom ett rör av järnbleck förenat den med hålet i väggen, smetade de litet murbruk kring hålet — och avlägsnade sig, för att murbruket skulle torka.

Efter ytterligare några dagar skulle vi med murarnas hjälp börja provelda. Porslinskommoden rymde på sin höjd två à tre medelstora vedträn. Vedträn av oliven, som är knotig och vresig, voro alldeles omöjliga att intvinga genom den skrattretande lilla luckan. Bristen på luft och drag där inne i porslinskommoden tvang oss att allt emellanåt ligga framstupa på mattan och blåsa i elden samt att då och då liva upp den med en tuss papper. Att rummet ej blev varmare vore överflödigt att tillägga. Då jag slutligen icke längre

kunde återhålla ett löje, började även murarna skratta skeptiskt, godmodigt, ryckte på axlarna — och gingo sin väg för en tre fyra dagar.

Under tiden hade emellertid ännu en vecka eller så gått förlorad för porslinskommodens skull utan att något ordentligt blivit uträttat.

Då kom en middag husvärden själv med de båda murarna, som han överöste med förebråelser och anbefallde åt djävulen. Han stannade själv och gick vakt i trädgården för att se efter, att de gjorde nytta. Så småningom började solen dock bränna het och ingenting var löjligare än att osedd bakom fönstrets spjällucka iakttaga, hur den barske husvärdens ordsvada blev allt mattare och mattare. Övermannad av Medelhavsländernas klassiska lättja försvann han slutligen genom trädgårdsgrinden, icke för att till fots återvända till staden, ty en rik italienare går aldrig, utan för att sjunka hop i en omnibus.

Då han avlägsnat sig, arbetade murspadarna allt långsammare och tystnade slutligen alldeles. När vi kommo ut i trädgården sovo de båda arbetarna framstupa i solen på terrassen, bekymmerslöst som två kandiska svinaherdar.

Det var icke möjligt att förgrymmas på dem. Tvärtom, då jag väckte dem, bjöd jag dem på cigarretter och chianti. Med det artistiskt målande skildringssätt, med den sympatiska livlighet, som är italienaren egen, berättade de på sitt vackra språk sina levnadsöden — i stället för att mura.

Men sprickan i köksväggen den stod ännu länge lika öppen. Då den sent omsider verkligen

blev igensmetad, hann murbruket knappast torka, innan jordbävningen bröt upp den på nytt.

Vad sägs? Borde vi ej komma överens om att låta reselitteraturen om Italien ligga i träde några år? Under tiden skall jordmånen bli dräktig på nytt. Just emedan landet befinner sig i ett övergångsstadium, är särskilt det italienska folklynnet svårt att bedöma; man vet ej om man skall mäta det efter de övriga Medelhavsfolkens måttstock eller efter de moderna kulturfolkens.

Hur väl förstå vi icke den glädje som vederkvickte vår farmors hjärta, när hon såg dessa sydlänningar i övermodig sorglöshet somna från sina verktyg i solen. Vår farmor hade hemma hört sägas, att oavbrutet arbete icke blott var en nödvändighet utan att det var d e t e n d a som kunde skänka glädje och lugn. Men den människa, som först genom beständigt arbete kan erövra glädje och lugn, skall vara i bra hög grad sjukligt överretad eller olycklig. Detta anade även hon, och därför frossade hennes öga i all den lata, tanklösa nakenhet som här mötte det på kajer och torg. Hon mätte italienaren efter romantikens måttstock. Bedömd efter den skall han alltid väcka sympati. För artisten, som mindre bekymrar sig om hans duglighet än om hur han bär sin slokhatt, skall han alltid bli en pittoresk modell. Poeten skall alltid intagas av hans språk, hans hjärtlighet och hylighet, även om han blott undantagsvis skall påträffa den estetiserande själfullhet, vilken omgav Corinna i Roms salonger som en atmosfär mättad med vällukter från rökelsefat. Nyttans man där-

emot skall mäta italienaren efter den måttstock, som denne numer tydligen börjar önska att mätas efter, nämligen de moderna kulturfolkens. Hur domen då måste utfalla veta vi alla, så framt italienaren icke utvecklar sig ända till oigenkännelighet.

Äntligen närma vi oss nu skildringen av själva jordbävningen liksom en efterlängtad oas mitt bland de torra reflexionernas flygsand. Men det hör sedan gammalt till den italienska reselitteraturens stil att tala om likt och olikt. Mandolinen skall ha fyra, högst åtta strängar, men resenärens italienska lyra väl dussinet fullt. Just som han fört läsaren ut i naturen eller in på en piazza, skall han plötsligt övergiva honom och fördjupa sig i känslor eller betraktelser utom ämnet.

Vad som nu flyktigt berättats är i det mesta redan en banalitet och även beskrivningen över jordbävningen 1887 kommer så här långt efteråt att smaka gammalt nytt, men just härigenom erhåller skildringen ännu ett syskondrag gemensamt med all reselitteratur från landet söder om S:t Gotthard.

III.

Jordbävningen.

Natten till den 23 februari 1887 var framför årets alla övriga nätter helgad åt nöjet, ty den var karnevalens sista. På Rivieran fanns icke en stad eller by, huru liten den också var, som ej åtminstone bestod sig några raketer och en offentlig bal. Många glada nattsvärmare glömde alldeles bort sin säng och blevo uppe till dagning för att då begiva sig i kyrkan — en fromhet, som denna gång lönades illa.

Mellan sex och halv sju på morgonen, några ögonblick före soluppgången, väcktes vi av det första jordskalvet, vilket även var det längsta, våldsammaste och mest förödelsebringande. Genast vid första uppvaknandet förstodo vi till fullo vad som inträffat. De gröna spjälluckorna insläppte endast en grönaktig, svag halvdager i rummen, medan kalk och gips oavbrutet snöade ned över mattor och möbler. Dånet av det skakande stenhuset var så starkt, att vi måste ropa för att höra varandra. Det liknade närmast det buller, som fyller och bedövar örat, då man åker i en med många skramlande fönster försedd omnibus över

en illa stenlagd gata. Flaskor samt andra lättare föremål föllo och rullade omkring. Nere i köket instörtade en del av taket och krossade något porslin.

Ringklockorna klingade och trädgårdsgrindens stora klocka överröstade alla andra med sin gälla diskant. Det var icke det tålmodiga, kutryggiga postbudet som i likhet med annars, fast litet tidigare än vanligt, stod där nere vid grinden med brev och svenska tidningar. Den gäst, som i dag ringde på, hade asiatiskt blod i ådrorna och skulle, om det fallit honom in, ha kastat både grind och mur över ända.

Vi befriade oss hastigt ur det hopfästa myggtältet, ryckte på måfå till oss några klädesplagg och skyndade springande och i blotta linnet ut ur sovrummet, som var beläget i övre våningen, samt utför den darrande marmortrappan. Då villan låg tämligen avsides och ett par inbrottsstölder kort förut förövats i trakten, hade vi icke blott låtit låsa dubbeldörrarna ut till trädgården, utan även dörren mellan trappan och bottenvåningen. Vi hade alltså tre lås att öppna, och vi erinrade oss vår villas bräcklighet och murargesällernas slarv. Det är dock förvånande vad man i ett sådant kritiskt ögonblick stundom handlar träffsäkert och raskt. Man hinner icke att känna rädsla.

Först då vi stodo ute i trädgården, medan ett gulgrått dammoln insvepte villan och delvis liksom beslöjade vad som skedde, erforo vi, vid tanken på den stora olyckan som plötsligt träffat trakten, en pinsam känsla, som dock snarare för-

tjänade namn av ängsligt deltagande än av förskräckelse. Även denna känsla ersattes hastigt av en annan, som nästan skulle kunnat kallas beundran. Vi ryste under intryck av samma stämning som bemäktigar sig åhöraren, då i någon av Roms kyrkor orgeln stämmer upp, ackompanjerad av kör, stråkinstrument, trummor och basuner.

Skakningen fortfor ännu. Citronträdens stora frukter rörde sig av och an och kvistarna sviktade. Några enstaka stjärnor brunno ännu i den gråkalla dagningen. På landsvägen tvärstannade hästarna framför vagnarna. Hönsen skrockade i hönshusen och uppskrämda småfåglar kretsade ängsligt i luften. På avstånd hördes hundarnas skall och dova tjut samt det dämpade bullret av störtande skorstenar, takpannor och gesimser. Bortom villornas tak böjde sig långsamt den närmaste kyrkans smäckra kampanil åt sidan — och föll.

Utanför hotellen samlades främlingarna, insvepta i täcken och filtar. Några svimmade, andra buro eller stödde sjuka. På gården framför Hôtel de Rome, som blivit tämligen ramponerat, utstjälptes en mängd reseffekter, halvöppna koffertar, rullstolar, böcker och kläder om vartannat som vid en eldsvåda.

Samtidigt med förödelsens dämpade buller rådde ett slags egendomlig hemsk tystnad i den ännu yrvakna naturen. Själva talade vi icke; vi voro åskådare. Man hörde endast den spruckna och hesa rösten av en sjuk nittioårig italiensk häxa, som, insvept i ett lakan, lyftes upp på

murens krön, tätt bredvid vår trädgård. Skakande sitt huvud, vars naggiga hår var lika vitt som lakanet, överröstade hon jordbävningen med de grövsta och smutsigaste utrop och eder hon kunde erinra sig.

Det första jordskalvets längd beräknades av de flesta till tre minuter och mer. Men helt visst var detta överdrift. Ofrivilligt gör fantasien vid ett tillfälle som detta sekunden till minut, minuten till kvart. Skakningen var våldsammast i början. Den överrumplade trakten med ens i sin fulla styrka och upphörde genom långsamt avtagande och bortdöende.

Lindriga jordstötar återkommo med kortare eller längre mellanrum hela det följande dygnet.

Morgonluften och kanhända även blygsamheten tvang oss att använda de minuters lugn, som nu följde, till att komplettera vår toalett. I allmänhet hade vi få och omaka klädesplagg, den ena endast en ytterrock, den andra en känga och en strumpa. Men det var endast ogärna man närmade sig villan, som stod där med sin brustna skorsten och sitt uppfläkta tak som en väntande råttfälla. Vi begåvo oss därför endast en och en i sänder dit in, nedkastade från verandan vad vi behövde samt återvände till trädgården, där vi klädde oss. Att dessa försiktighetsmått icke varit överdrivna, bekräftade snart ett nytt, ehuru betydligt kortare och svagare jordskalv. I detsamma steg solen ur havet.

Under timmarnas lopp flyttade hela San Remo, hela Rivieran ut på gatan och från gatan på landet.

Den stora chaussén fylldes av vagnar, lastade med kuddar och madrasser, av kvinnor med vaggor och kokkärl samt av män med andra artiklar, vilka voro behövliga för att kunna tillbringa de närmaste dagarna under bar himmel. Alla ropade och samtalade högt om den skedda olyckan. Städerna och byarna blevo snart så gott som övergivna. I villornas eller lanthusens trädgårdar började flyktingarna resa sig tält och baracker av täcken, golvmattor, skynken och brädstumpar. Den gemensamma faran utjämnade skillnaden mellan fattig och rik. Ju större palats, ju större fara! Först i det fria fanns säkerhet.

Den ende, som i stolt bekymmerslöshet kunde fortsätta sina vanliga levnadsvanor, var uteliggaren.

De fleste av främlingarna föredrogo att alldeles lämna denna trakt, vars förträffliga klimat för en gång besannar de många skepparhistorierna om Italien, men vars mark nu börjat darra under deras fötter. Järnvägsperrongen var hela dagen svart av folk.

Det oaktat var just San Remo den stad, som slapp lindrigast undan. Här spilldes ej ett enda människoliv, medan otaliga offer begrovos under ruinerna i de byar eller städer, som vi runt omkring oss kunde urskilja med blotta ögat och vars kyrkklockor vi kunde höra.

Då vi mot middagen erforo, att särskilt Oneglia blivit betydligt skövlat, drevos vi dit av denna oemotståndliga nyfikenhet, denna åtrå att se olyckan, vilken är inneboende hos var och en,

fast man blygs att erkänna det, ehuru den icke blott genom Spaniens och den antika världens arenor, utan också genom teatern fått ett slags estetiskt erkännande.

Längs vägen till Oneglia visade sig mer eller mindre skadade byar och hus. Över oss på berget låg det illa åtgångna Bussana, vars kyrka sammanstörtat över de olyckliga, som efter en glad karnevalsnatt samlats till fastlagens första morgonmässa.

I vingårdarna och de gråsvarta olivskogarnas gräs lägrade flyktingar i sina provisoriska trastält och kokade mat på eldar. Hela Rivieran, denna tropiska lustgård, som Europas louisdorer och guinéer arrangerat till ett femtio mil långt Casino, tycktes förvandlad till ett enda stort zigenarläger.

Stationshuset i Oneglia, stadens enda trähus, var ordnat till sjukhus. I väntsalarna lågo de sjuka bäddade på bänkar och stolar. Inne i staden var förödelsen värre, än vi väntat. Få hus voro fullkomligt oskadade, många rämnade från grund till tak, några sammanstörtade. Ett par gator voro alldeles otillgängliga. Oftast voro husens trappor ramlade, och från balkongernas trasiga balustrad hängde ännu de sammanknutna lakan, varpå man räddat sig.

De soldater, som sårats vid kasernens instörtande, lågo i promenaden, i fältsängar, under bar himmel. Runt omkring kamperade befolkningen i sina trastält. Alla hamnens pråmar och slupar, alla skepp voro lastade med människor, madrasser och täcken. Ända uppe i riggen syntes ängsligt tittande ansikten.

De italienska boningshusen — palatsen, som de vanligen kallas — äro icke blott genom den redan antydda vårdslöshet varmed de understundom uppföras utan även redan genom sin konstruktion ömtåligare för jordskalv än vad nordligare länders hus rimligtvis skulle vara. Av trä och järn, det enda som kunde sammanhålla dessa oftast ganska stora byggnader, finns ej mycket. Taket till vart särskilt rum består oftats av ett murat valv, golvet av tegel, trapporna av marmor, taktäckningen av stora klumpiga tegelpannor. Det allra värsta är kanske likväl, att murarna ofta nog icke äro uppförda av huggen sten som i Frankrike eller av tegel, utan av alla möjliga och omöjliga slags stenar, vilka ett annat folk med mera sinne för det solida på sin höjd skulle använda för gatan.

Framme vid torget sida om sida med den delvis sammanstörtade kasernen och kyrkans i taggar avbrutna torn hade ett sådant där trevåningars »palats» störtat till en enda hög av kullerstenar, kalk och sopor. Några ordentliga murstenar voro alldeles icke att upptäcka. Något trä fanns lika litet, om de kringkastade takstolarna och möblerna frånsågos. Under denna hög, som icke förtjänade namn av ruin, lågo flera familjer begravna.

Vid vår framkomst framgrävdes liket av en adertonårig flicka — en av stadens rikaste och vackraste. På aftonen hade hon flera gånger bett sin pappa att följa henne på karnevalsbalen. Då han vägrade och slutligen blev vred, gick hon gråtande till sängs för att aldrig gråta mer, stackars

liten. Egendomligt nog hade hon resårmadrassen samt den upp- och nedvända sängen över sig! — Hon var söndersliten i två stycken och lyftes i det blodiga lakanet som en påse slaktat kött.

Soldaterna, som arbetade med grävningen, lade icke utan en viss djupt gripande pietet den olyckliga döda på den med svart vaxduk klädda likbåren.

En ung brunett, som hela tiden suttit på en kärras fallna skalmar och orörligt stirrat på de arbetandes hackor och spadar, reste sig i detsamma, stampade och ropade:

— Hon var min bästa vän! Ha ni förstått? Min bästa vän! O, poverina!

Den livskraftiga, undersätsiga brunettens sorg stegrades till förtrytelse över det orättvisa olycksöde, som drabbat hennes hembygd.

Nervöst skrynklande sitt förkläde mellan fingrarna gick hon från den ena gruppen av åskådare till den andra och talade så hårt, att hennes av kvävda tårar rosslande röst hördes över hela torget.

— Vi gå i kyrkorna, ropade hon. Vi bedja och prästerna bedja för oss, och likafullt få vi uppleva en dag sådan som denna!

Det som synbarligen smärtade och uppretade henne var att stå overksam, att icke få hjälpa till med att lyfta sin döda men ännu varma väninna på båren, icke få lägga upp hennes mot marken hängande nakna arm, icke få stryka hennes hår till rätta. Soldaterna vägrade hövligt men bestämt varje civil person att biträda vid räddningsarbetet.

Till en början kunde deras beteende i detta avseende förefalla meningslöst grymt både mot de ännu under ruinerna försmäktande offren och mot alla oskadda, som sysslolösa stodo omkring. De hade dock goda skäl för den bestämdhet varmed de avvisade en var, som erbjöd sina två armar till tjänst. Svaga jordstötar förnummos ännu, och om icke största möjliga försiktighet vidtagits, om alla fått följa sin känslas maning och störtat in mellan de lutande ruinerna, hade man möjligen nästföljande morgon uppklistrat på telegrafstationernas dörrar en dödslista, som varit lika lång som den första dagens.

Det blev oss alltså icke annat övrigt än att vara åskådare. Folkmassans dystra tystnad avbröts endast av flickans utrop, hackornas klingande och soldaternas taktmässiga tramp, då de kommo eller avlägsnade sig med likbåren.

Uppe på grushögen stod en officer som ledde arbetet. Med ens gav han de arbetande ett tecken att hejda hackorna samt böjde sig ned och lyddes som om han hört något ljud ur djupet av den grop, den mörka grav som öppnats vid hans fötter.

Man sökte där den omkomna nyss bortburna flickans far.

Åskådarna trängde sig fram, ängsligt väntande, och soldaterna glömde för ett ögonblick att hålla dem tillbaka. Officeren steg ned i gropen. Under andlös oro mötte allas ögon hans, då han efter en stund åter visade sig.

Han hade endast behövt yttra: han lever!

Och över hela torget skulle hela folkmassan som ett eko ha upprepat: han lever! han lever! Men officeren skakade på huvudet. Hans läppar rörde sig och han yttrade några ord så sakta att ingen hörde dem. Men var och en förstod att officeren hade viskat: han är död!

Alla hus voro övergivna. Om tjuvar icke utplundrade dem ända till de spikar, som buro porträtten av Vår Fru, så kom det sig av att ingen tjuv vågade sig in under de fallfärdiga murarna.

Kanske kom det sig också av något annat. Medgången söndrar, den gemensamma olyckan förbrödrar. Det är icke så alldeles omöjligt att den tjuv, som under vanliga förhållanden skulle uppbjudit hela sin fyndighet för att bryta sig in hos sin granne, i dag då dennes dörr stod på vid gavel, blygdes att smyga sig dit in. Hjälpsamhet och offervillighet, ja, till och med ärlighet blevo under dessa dagar det utmärkande draget hos varje italienare.

Vi voro så gott som fastande sedan morgonen, och då vi på ett av Oneglias torg sågo en månglare upptorna sina varor på ett provisoriskt bord för att förse folket, kunde vi icke motstå att utvälja oss några bullar. Då börsen emellertid drogs fram och betalning skulle ske, gjorde den trasiga, svartmuskiga försäljaren en avvärjande åtbörd. Han hade redan förlorat så mycket, förklarade han, att han icke längre frågade efter, om hans affär ginge i putten, blott de fattiga djävlar, som han såg runt omkring sig, åtminstone fingo litet att äta.

Endast genom att övertyga honom om, att vi voro främlingar och inga fattiga djävlar och att han just för att kunna hjälpa dem, som icke hade några mynt, borde taga betalt av dem som hade några, lyckades det att påtvinga honom några soldi.

Vackrare kan det dock icke vara att se Stambuls sultan, då han vid selamlik, prydd med ädelstensagraff och omgiven av sitt rikes stormän, utdelar värdigheter och glimmande ordensstjärnor, än det var att se den bruna lilla italienaren, där han, envist vägrande att mottaga någon ersättning och klädd i en skarlakansröd luva, som erinrade om en turkisk fez, utdelade ägg och bröd, mjöl och kaffe åt alla hungriga som närmade sig.

Icke långt från Oneglia låg det förr så idylliska Diano Marina, en i urgamla olivskogar inbäddad stad vid havet. Det var ett nytt Casamicciola och betraktades som jordbävningens centrum.

Den vackra dómen, som varit ortens stolthet, låg i ruiner. Bangården bar från grund till tak så stora rämnor, att man kunde lägga sin arm i dem. De liknade i stort de gapande, vågiga sprickor, som man efter ett yxhugg ser i en trästock.

Längs banlinjen stodo vagonger och lastvagnar, i vilka sårade och sjuka hade fått en kvalmig fristad. Hopkrupna och utan att samtala sutto människorna på stadens öppna platser. Var tredje eller fjärde bar plåsterlappar och förband. Och många av dessa stackars husvilla hade ju för-

lorat allt vad de ägde. Till hjälp mot eldens följder finnas assuransbolagen — och elden är slut när den är släckt; jordbävningen kunde när som helst överrumpla dem på nytt.

Många byggnader längs de delvis otillgängliga gatorna föreföllo utifrån, om man frånsåg de krossade fönsterrutorna, fullkomligt oskadda. Först då man såg in genom porten, upptäckte man förödelsen: alla etager lågo nere i källaren.

I källrarna lågo även de stora förstörda lager av olivolja, vilka varit detta samhälles rikedom. De fallfärdiga husen kunde icke rivas utan nedsprängdes med dynamit. Man uppgav, att ensamt i denna stad de förolyckades antal betydligt översteg 300.

Vid vår hemkomst till San Remo, där uppståndelsen var lika stor eller större än på morgonen, gällde det att ordna sig för natten. Jag tror mig icke överdriva, om jag säger, att den natten sov ingen på hela Rivieran i sin säng. De främlingar, som stannade i hotellen, tillbragte denna och efterföljande natt i hotellens täckvagnar och omnibusar. Våra grannar i de närmaste villorna hade gjort sig tält av golvmattor och pläder. I var trädgårdstäppa, vart litet höns- eller kaninhus trängdes människor.

Den första natten var icke tal om sömn. Villan beträdde vi endast ogärna. Skulle någon dit in för att hämta något, skulle kokerskan värma te i köket, strax började marken darra, ehuru endast lindrigt. Det var, som om en elak ande hade suttit på lur djupt nere i källaren och dunkat

i bottenvåningens golv, så ofta vi närmade oss. Den uppjagade fantasien förvandlade snart minsta kny och knäpp till jordstötar.

Till lycka för alla var natten nästan som sommarvarm. Luften var stjärnklar, och över de kungliga fikonträden och den svarta olivskogen syntes det spegelblanka havet.

Inne i trädgårdarna rörde sig främlingar och infödingar av och an, insvepta i vita sängfiltar, medan i de provisoriska tälten lamporna lyste genom de brokiga skynkena.

Ropande genom mörkret samtalade vi då och då med våra grannar om vad som skett eller skulle ske. Allt annat var glömt.

Några påstodo med bestämdhet, att en ny katastrof vore att vänta i dagningen. Ehuru detta påstående saknade all berättigad grund, upprepades det så ofta och med sådan övertygelse, att det småningom övergick till en dogm, varom intet tvivel längre kom i fråga.

Insvepta i filtar hade min hustru och jag slagit oss ned vid en italiensk oljelampa i trädgården. Jag fördrev tiden med att granska ett ofulländat manuskript, vilket jag arbetat på föregående afton och vilket legat kvar på skrivbordet under jordskalvet. Jag anför detta som ett exempel på, hur egendomligt slumpen understundom gestaltar sig. Manuskriptet innehöll nämligen början till en dikt, som jag kallat Glada Gudars Hjälp, och i vilken jag låtit skildringen av en förmodad jordbävning spela in. Något oviss om hur en sådan verkligen toge sig ut på nära håll, hade

jag lagt upp diktens inledning. Längre hann jag icke, innan redan tidigt följande morgon jordbävningen tjänstvilligt bultade på liksom en efterskickad Ciociara för att stå modell.

Medan jag nu framstupa i gräset vid oljelampan stavade i det svårlästa arket, ringde det plötsligt på trädgårdsgrinden. Men det var icke den våldsamma modellen från morgonen, det var icke jordbävningen som nu lät klockan klinga. Utanför grinden stod en vit skepnad med en vit sängfilt från fötterna ända upp under armarna och en annan som ett dok över huvudet. Det var vår husvärd.

— Klockan är snart fyra, yttrade han, öppnande sitt guldur som slog blixt i lampskenet. — Ett svårt jordskalv väntas i dagningen, som herrskapet nog vet. Jag tänkte, att ni lättare skulle hålla modet uppe, om vi mördade tiden med samtal.

Husvärden var en svart, korpulent herre, som ibland om eftermiddagarna långsamt brukade närma sig villan och prata bort en stund. Hans skodon voro koketta som ett fruntimmers och han bar alltid en mycket stor signetring samt en tjock klockkedja av guld och med medaljong. Själv hade jag då för tiden endast en mycket oansenlig silverklocka. Det var därför alltid för mig ett mycket förkrossande ögonblick, då vi för att kontrollera tiden togo upp våra ur, han sitt av guld och jag mitt av silver. Att en guldklocka med dubbelboett, guldkedja och guldmedaljong skulle kunna missvisa på några minuter, ja, ibland till och med

gå sämre än ett simpelt silverur, kunde naturligtvis aldrig sättas i fråga. Hans ur gick alltid rätt, parola d'onore, signore, gick det inte alltid rätt och mitt orätt — även om ett par som skratt klingande klockslag från närmaste kampanil skvallrade om motsatsen.

Vi hade emellertid låtit duka fram kakor och te på en servet på terrassens trappsteg samt bådo honom sitta ned och fylla en kopp för egen räkning. Han gjorde dock en avvärjande åtbörd, som genom sin dramatiska överdrift kom honom att likna en teaterfigur, där han stod draperad i vitt. Te, förklarade han, smakade för honom som dekokt på tobak. Han föredrog att få röka ut sin cigarr.

Med en oefterhärmlig värdighet tuggade han på sin eländiga, långa italienska cigarr, detta fusel, som, innan någon törs njuta av det, först en längre stund måste utandas sina giftångor på en över ljuslågan anbragt, för ändamålet enkom konstruerad hållare.

För övrigt bar han det stolta namnet Alessandro samt fördjupade sig gärna i politiska kannstöperier. Mot landets ledande män hyste han det mest brinnande hat. Ministrarna voro tjuvar allihop. Han kunde noga uppgiva hur mycket var och en av dem hade stulit. Den ene hade stulit sexton millioner, den andre sex, den tredje... Att någon av dem möjligen varit nog tafatt att nöja sig med ett par tre lumpna hundra tusen, föll honom aldrig in.

Hans smak för runda tal kom icke blott i dagen på ett påfallande sätt, då det var fråga om

hyreskontrakt och ersättning av sönderslaget porslin, utan även då man vädjade till hans erfarenhet för att få ett gott råd, när det gällde att giva drickspengar åt någon kusk eller brevbärare, som en längre tid offrat sina tjänster. Han talade då aldrig om francs och ännu mindre om kopparmynt utan gjorde alltid sin beräkning i guldmynt, alltid i scudi. — Giv karlen två tre scudi, kunde han säga med en axelryckning, så får han vara nöjd.

Något samtal ville dock icke riktigt komma i gång nu i den tidiga timmen, oaktat vi satte fram litet surt, förfalskat italienskt vin för att pigga upp signor Alessandro. Min hustru satt på terrassens trappstenar med ryggen mot en vattenbassäng och fördrev tiden med att »knyta gräs» eller »dra strå» för att se om villan skulle ramla eller ej.

Blev det längsta strået draget, betydde det ja; då skulle villan ramla. Men det vart icke det längsta strået. Det vart i stället upprepade gånger det kortaste. Villan skulle stå.

Vi erinrade om bramapräster där vi sutto i våra vita mantlar, gult belysta av den klassiskt formade högfotade oljelampan utan glas och över vars mässingsbrädd garnveken hängde fram med glödande skarn. Här och var rörde sig liknande små gula lågor mellan träden, medan grodornas millionstämmiga konsert, vilken bådade vårens ankomst, fyllde natten som skorrandet av entoniga, tagelsträngade, österländska instrument. Man kunde trott sig vara vid någon indisk pagod mitt

i ett läger av pilgrimer, som inväntade soluppgången för att åse förbränningen av en rajas lik.

Långsamt bröt dagningen in. Tysta och uttröttade sutto alla under träden och väntade. Hav och himmel gulnade spökaktigt. Som ett guldmynt, uppskjutet ur springan på en sparbössa, steg solen hastigt ur havet. Den högt belägna kyrkan Madonna della Costa träffades i detsamma av en röd ljusstrimma, liksom om den föreställt rajans uppflammande bål. Fönstren glödde kring den blåvita kupolens tambur som granater i en pannring av silver på hans likbleka änne.

Plötsligt rullade en dov, kort, svag jordstöt under marken. Alla sprungo upp. Nu skulle det väntade, förskräckliga komma.

Men det väntade, förskräckliga kom aldrig. En ytterst svag jordstöt, det var allt. Dogmen om den katastrof, som skulle inträffa i soluppgången, fick dela dogmers vanliga öde att slutligen utskrattad falla till stoft.

Över spillrorna av den fallna dogmen drog hela Rivieran en suck av lättnad och av obeskrivlig tacksamhet samt kokade sitt morgonkaffe.

IV.

Rundblick och lägerliv.

När lättsinnet dör blir livet en engelsk söndag. En enda lättsinnig tungas ordlekar göra vid en stor olycka understundom större välgärningar än hundra kloka råd och beklaganden. Likafullt hände det under dessa dagar, att italienare uppbragta revo sönder de franska tidningarna, vilkas beskrivning över jordbävningen föreföll som en målning av Pans uppståndelse, en skildring av en vansinnigt uppsluppen fars, i vilken gräddan av Europas societet uppträdde i lintyget.

De franska korrespondenternas fint skurna pariserpennor sprutade gnistor av förtjusning. De målade dessa Nizzas rika lättingar, som genast vid första jordstöten kastade sig på expresståget och slutligen ankommo till Gare de Lyon i Paris med den bristfälliga dräkt, i vilken de störtat ur sovrummet, eller med den maskeradkostym, i vilken de ännu dansat, då jordbävningen avslutade balen som en oordnad, ursinnig cancan. De berättade hur comtessan A. och baronessan B., modedrottningarna, lämnande kläder och nipper åt sitt öde, sammanträffade i hotellets trädgård med sina till-

bedjare, barbenta och i nattmössan. De tecknade med skrattretande ysterhet de grupper av herrar och damer som i nattdräkt rörde sig i Nizzas och Mentones annars så högtidliga promenader. I sanning, ämnet var bottenlöst.

All den nakenhet, som levat gömd i kläder och alkover, hade plötsligt stigit fram på kajer och torg, ohöljd, överstrålad av sol och mot en bakgrund av fikon- och citronträd, palmer, cedrar, hav och olivbevuxna berg. Sårade, vilkas traskläder voro rödfläckiga som vintrampares, sutto likt ohyggliga på måfå hopfantiserade fågelskrämmor mitt ibland bara armar, ungdomligt rundade knän, marmorvita vrister, svarta silkesstrumpor, karminröda sidenstubbar, ljusblå sängtäcken, storblommiga nattrockar och spetskantade, långa med kronor märkta nattskjortor. — Men en svensk penna kan ej teckna en chemise. Därför lönar det ej att fördjupa sig i skildringen av detta hänsynslösa blottande, denna form- och färgorgie, som dessutom endast en pensel skulle kunna återgiva.

Sinnets medlidande brottades med ögats glädje. Man ville både gråta och applådera. Det var en i hejdlös målarglädje diktad tavla, där till och med blodfläckarna jublade. Det var en i festbelysning improviserad tablå föreställande förstörelsen, anarkien, som måhända en gång »après nous» skall gå fram över världen, slitande kjolen från den kyska och rocken från den rike och tömmande millionärsfruns koffert över gatan. Det var den nyss avblåsta karnevalen, som stått upp i bakrus med inslaget öga, vild i stället för glad,

rå i stället för lekfull, oanständig i stället för pikant.

De franska pennorna överdrevo ej: Pan var uppstånden. Marken darrade under hans triumfvagn, kyrkorna störtade och boningshusen stodo som sönderbrutna lårar fulla med leksaksmöbler.

Redan andra dagen efter den stormiga morgonen slocknade dock de djärva färgerna. Kläderna letades fram och främlingsskaran hade flytt. Den första spänningen efterträddes av nedslagenhet och trötthet, bullret av ödslig tystnad. Allt arbete, all handel hade avstannat. Bodarna voro tillbommade. Man hörde ekot av sina egna steg, då man genomströvade de övergivna städerna och byarna.

Endast på torg och öppna platser samtalades i ivrigt gestikulerande grupper och med tidningen i hand om vad var och en upplevat under dessa dagar.

Berättelserna om mångas egendomliga räddning gingo från mun till mun, från grupp till grupp, och man uppläste med entonig röst tidningarnas dödslistor: så och så många döda där, så och så många där.

I Baiardo, en arkadisk liten stad i bergen ovanför San Remo, 900 meter över havet, hade 220 människor dödats. Av dem omkommo de flesta i kyrkan.

Ginvägen från San Remo dit upp till den ensliga staden kan endast tillryggaläggas till fots eller med åsna. Brant och stenig stiger den genom djupa olivskogar — och en väg, som korsar en

sådan skog, är vackrare än någon annan. Olivskogen är ännu oförstådd. De svarta, förvridna stammarna, de på samma gång graciösa och djärva kvistarna, de nästan nordiskt gröna gräsmattorna återgivas av artisterna förvånande illa. Äppelträdets skönhet, vilken till någon del erinrar om olivträdets, ha realisterna lyckats att till fullo framhäva. Olivträdet har haft sina skalder, men det väntar ännu på sin målare. Att avbilda olivträdet med den äldre skolans torra färg och tunga hand — det är att kopiera Meissonnier med borstpensel! Det är att spela Chopin med vantar!

Ju högre vägen klättrar, desto lägre mot marken vrida sig de ädla lövträden för att slutligen ersättas av barrskog, av marskog och ljung. Efter ännu en halvtimmes oavbruten stigning går ritten över tomma alpbeten, där herdepojkar i slokhatt och vita strumpor vakta sina får, vilkas stora skällor fylla det öde höglandet med sin klang. Djupt i klyftorna ligger havet som blå, tom luft. På avstånd glimmar en av Col di Tendas vita tinnar. Småningom försvinner hela landskapet. Man är mitt inne i de gulgröna molnen. Regnbågar lysa på alla sidor. Gräset gulnar; det svaga klirrandet av åsnans små hovar hörs ej mer; man rider genom famnsdjup snö, som bär friska vargspår. Med snön följer en obeskrivlig tystnad — en tystnad, som är musik.

Med ens stupar den steniga vägen tvärbrant som en av jordbävningen raserad trappa. Allt blir grönt; runt omkring stå stora kastanjer — och man är i Baiardo.

Man skulle i detta lantliga samhälle, som är avstängt från hela den övriga världen, hoppats träffa sorglöshet, säckpipeblåsare samt muntra hustrur och flickor med stickstrumpan och den klassiska sländan. Man skulle suttit av och ropat på vin och litet ost samt känt sig gladare än någonsin. Allt detta skulle man ha gjort, om man endast kunnat se bort från två stora, men icke särdeles djupa diken eller gravar, i vilka man nedlade i lakan insvepta människokroppar. Sedan de blivit lagda sida vid sida i långa vita led, övertäcktes de med osläckt kalk och en meter jord.

Mitt i det vackra landskapet kände man hat mot detta obegripliga och hjärtlösa vidunder, som kallas naturen. Man glömde, att detta vidunder i själva verket alldeles icke behöver vara elakt och förhatligt därför, att det ibland slår till en smula hårt. Mulåsnan är icke något grymt djur, men hon dödar utan tvekan en fluga.

Som sagt, i Baiardo och på flera andra orter var det kyrkan, som blev de flestas grav. Prästen stod just för altaret med ryggen vänd mot församlingen. Han utförde den del av gudstjänsten, då enligt bruket åhörarna halvhögt eftersäga hans bön. Kyrkan var alltså fylld av ett sakta surrande och mumlande. Med ens hördes ett dovt dån, varefter allt blev fullkomligt tyst. Då prästen vände sig om, var hans församling försvunnen. Han såg endast några trasiga stolar och hattar kringkastade på en stor grushög. Några få räddade sutto, mållösa av förskräckelse, vid ett sidoaltare, som i likhet med det altare, vid vilket prästen bad, blivit oberört.

I Ceriana frälste en död de levande från ett liknande öde. Strax före katastrofen hade nämligen församlingen lämnat kyrkan för att följa en död till graven.

Om man från Baiardo går väster ut, får man snart Bussana i sikte. Även här föll kyrkan och dödade många, ehuru icke prästen. Han besteg just i jordskalvets ögonblick predikstolen, vilken stjälptes över honom som en låda — och räddade honom.

Medan madonnans kyrkor störtade, föll knappast en gipsflaga från mammons lysande kyrka vid Monte Carlo. Kring hans åtta gröna altaren var spelet i full gång, som om ingenting inträffat. Il Secolo beklagade, att jordbävningen icke gjorde vad de civiliserade nationerna lämnat ogjort.

Berättelserna om mångas egendomliga räddning var i sanning det enda, som i dessa olyckans dagar erbjöd Rivieran någon tröst.

I Taggia låg ett äldre par i sin stora ärbara säng av järn. Då nu mannen och hustrun samtidigt väcktes av bullret, sågo de väggarna öppna sig samt kände sig och sängen slungade ned på gatan. Där blev sängen stående på sina fyra fötter, och i sängen lågo de själva oskadade. Under tiden sammanstörtade deras hus.

I San Remo hade en ung rucklare gjort sig en glad karnevalsnatt. Hemkommen från danslokalernas hetta, fann han den källaraktiga kölden i sitt rum så outhärdlig, att han kröp ned mellan bolstret och madrassen. Efter en stund sjönk han och hans bädd ned i undre våningen och taket

föll över honom — men mellan bolstret och madrassen låg han oskadd.

I Castellaro sökte en kvinna fly ut på gatan. I detsamma föll porten igen om hennes arm. En nedfallande bjälke gjorde snart samma tjänst som en regel och hindrade henne att rycka upp porten. Hennes arm satt som i ett skruvstäd. Själv kunde hon lika litet komma ut som de, vilka följde henne. Detta räddade henne och dem, ty under tiden störtade huset — över gatan utanför porten.

Två dygn efter olyckan framgrävdes ur en cantina i Bussana två ännu levande kvinnor, mor och dotter. Då karabinjärernas spadar öppnade deras fängelse, ropade den äldre, medan hon grät av glädje:

— Ah! Sono gli angeli del paradiso che vengono in nostro aiuto!...

Bländad av dagsljuset, upprepade hon detta flere gånger och märkte ej, att änglarna hade blanklädershattar och blå byxor. Det hade varit av stort intresse, av psykologiskt intresse, att ha varit närvarande och sett, om den gamla kvinnans glädje minskades eller hundradubblades, då hon erfor, att hon icke hämtades till himlen utan till livet. Jag törs ej säga, vad jag tror!

Den franska sidan av Rivieran kom i det hela undan för gott köp — om man frånsåg Mentone, som liknade en bombarderad stad.

Vi begåvo oss dit en eftermiddag. Främlingarna voro försvunna. Några hade visserligen försökt att stanna kvar ett par dygn samt betalat ända till 200 francs för en vagn att sova i. Men

dessa sista begåvo sig nu åstad i ett tillstånd, vilket, vad det yttre angår, erinrade om de sinnessjuka trasfröknar, som man understundom möter i större städer. Kam och borste hade de ej sett sedan katastrofen. Deras dyrbara spetsklänningar voro rivna samt gråa av damm; deras hår var som pudrat. Varje ansiktes veck eller skrynkla framhävdes så skarpt av dammet och smutsen, att tjuguåriga flickor lätt kunde råka ut för det fatala misstaget att tagas för fyrtioåriga.

Alla bodar, alla luckor voro stängda, vissa gator avspärrade. Från promenaderna, som icke längre vattnades, och från de rasade husen drev en våldsam blåst besvärande moln av damm, som täppte ögonen och vitmenade de svartaste föremål. Då man beträdde den nästan människotomma staden, erfor man samma känsla av beklämning som vid ett besök i Pompeji.

Var det fanns ett luftigt torn eller ornament, låg det på gatan. Några villor voro kluvna i profil som dockskåp. Man kunde se in i de olika våningarnas rum. Borden och stolarna stodo sneda och brutna, sängarna och sofforna rågade med stenar. Över ruinerna fläktade de långa trefärgade vimplarna från karnevalens flaggstänger.

De äldre kvarteren, vilka äro uppförda efter italienskt mönster och alltså mycket trånga, tycktes, ehuru övergivna, fullständigt oskadda. Den största förödelsen hade träffat den moderna stadsdelen, isynnerhet villorna runt omkring bangården. Man påstod att 250 byggnader gjorts obeboeliga.

Längs havet hade man rest tält av segel och täcken, på ett ställe av teaterkulisser. I ett stort tält vårdades sårade av barmhärtighetssystrar.

I strandbädden lekte en svärm solbrynta barn, vilka, då de bli gamla, helt säkert komma att berätta för sina efterkommande om den askonsdag, den »mercredi des Cendres», som blev deras födelsestad så ödesdiger.

På flera italienska orter blev nöden obeskrivlig under de första dagarna efter jordbävningen. Om nätterna väcktes vi icke sällan av högljudd jämmer. Stackars husvilla människor gräto i nattens tystnad i vingårdarna omkring oss. Den offentliga barmhärtigheten kom dock till hjälp i rättan tid. Lyckligtvis tycktes emellertid inga insamlingslistor hitta vägen upp till Sverige, som fallet var vid jordbävningen i Grekland. Den, som har nöd inom egen hank och stör, skall ej hjälpa den som jämförelsevis är lyckligt lottad. Det hade icke varit barmhärtigt utan obarmhärtigt att taga vällingen från Petter för att räcka den åt Pietro.

Men stackars Pietro! Nog bar han även under denna tillfälliga prövning sin hatt lika flott och sin slängkappa lika pittoreskt, såvida han ej hade förlorat båda under den äventyrliga morgonen, men hans bekymmerslösa glättighet var försvunnen. Dessutom såg man på Pietro, att han just icke var någon hjälte. Det låg något av nervös, kvinnlig rädsla i hans sätt. Under koleran på Sicilien rymde hals över huvud 31 läkare och 18 apotekare och 27 medlemmar av kommunalrådet i Biancavilla från sin plikt. Deras beteende var äkta ita-

lienskt, och om också icke något dylikt inträffade under jordbävningen på Rivieran, var det dock en påfallande skillnad mellan den franska och den italienska befolkningens stämning under de ängsliga dagarna.

I San Remo härskade pinsam stillhet, som endast avbröts av de med barackers uppförande sysselsatta snickrarnas hammarslag. Det stora flacka havet och det italienska landskapet, som i likhet med varje sydländskt landskap lätt framkallar melankoli genom sin tystnad och sin skenbara ödslighet, ökade endast sinnets beklämning. Dag gick efter dag utan att någon ännu vågade flytta under tak, ty svaga jordstötar förnummos ännu.

För utlänningen hade lägerlivet även det lilla obehaget med sig i längden att han — mars var ju ännu ej ingången — lätt förkylde sin vid Nordeuropas kakelugnar bortskämda kropp. Den som levat några år i Italien vet vad det vill säga att råka ut för de italienska apoteken, det må nu vara för hälsans eller andra orsakers skull. Det har hänt att man köpt kakao — och fått pulveriserat tegel! Man begär persiskt insektpulver och bränner det för att döda myggorna och strör det över säng och mattor. Man märker dock att insekterna det oaktat må förträffligt. Man ser myggorna sitta i taket; man stiger yrvaken, förargad och i blotta linnet upp på ett bord med det glödande pulvret i en sked och svänger den tätt under myggorna som en korgosse svänger rökelsekaret under mässhaken på en abbé. Men myggorna bekymra sig icke det minsta om de uppstigande

rökmolnen. Fullt övertygad att den glödande askan icke innehåller ett milligram persiskt insektpulver kastar man den slutligen i handfatet och bereder sig på en sömnlös natt. Man är ibland nästan benägen tro, att en glimt av det gamla italienska banditlynnet, som för några kopparmynt offrade en människas väl och ve, lever kvar bakom Italiens apoteksdisk. — Nå, det här om apoteken hör ju egentligen liksom så mycket annat som influtit på dessa sidor icke just till skildringen av jordbävningen; men finns det något roligare, då man rider, än att lämna den utstakade vägen och sätta över diket!

Min hustru och jag hade inrättat oss så gott vi kunde i ett uthus i vår trädgård och tillbragte där en vecka eller mer. En koffertsgavel fick tjäna till skrivbord, och på den blev dikten Glada Gudars hjälp nu äntligen avslutad. Men det var kvavt där inne i kyffet och nattens sömn orolig. Att på något sätt vara andra till nytta lät sig icke göra. Allt var förslappande dåsighet.

Då om söndagen nyfikna från alla håll strömmade till mässan, som förrättades i det fria framför ett provisoriskt altare på trappan till en villa, upptäcktes icke längre de bekanta tyska och engelska typer, som man dagligen varit van att möta. Inga rödskägg, inga blonda Margareta-flätor, endast svarta och vita ansikten, vilka liknade begravningskonfekt. Undra då på, om även vi slutligen packade vår koffert!

Vi reste norr om Alperna för att borsta oss och ömsa kläder.

BLAND ALPER OCH FRUKTTRÄDS-SKOGAR.

I.

Schweizaren och schweiziskt lantliv.

> Wer nie sein Brod mit Butter ass,
> Der kennt euch nicht, ihr himmlischen Mächte!

Den som beskriver schweizaren får icke glömma, att denna har tre ansikten liksom Dantes satan. Det svartmuskiga italienska ansiktet, med vilket han möter oss söder om Gotthardspasset, har ingen likhet med det mer finhyllta franska eller det gemytliga tyska, som nickar mot oss ur de nordliga kantonernas alpstugor och gammalmodiga källarsalar. Det finns, vad schweizarens yttre angår, endast ett genomgående nationaldrag, som han aldrig blir kvitt, han må vara rik eller fattig; det är hans småborgareaktiga sätt att vara, hans korta ben och klumpiga överkropp.

Tänk dig ett litet renligt men mycket lågt rum i vilket en oansenlig kvinna, som varken är värdinna eller tjänarinna, ung eller gammal, ful eller vacker, passar upp en gemytlig småborgare, som räknar pengar — och du ser en genomsnittsbild av schweizaren i hans vardagsliv på landet. Kälkborgerligheten ligger som ett töcken över hela alprepubliken. Den intränger lika tryckande i för-

bundsrådets sal som i prästfruns ärbara sängkammare. Den förkväver varje frö till en personlighet, varje individuell strävan, varje talang och är därför också orsaken till att Schweiz icke har någon stor konst eller litteratur. Den är samma här till samhällsordning upphöjda och i minsta detaljer konsekvent utvecklade, allt nivellerande kälkborgerlighet, som var begåvad och självständig människa hatar och förlöjligar. Och likväl uppnår den här en sådan grad av fullkomlighet, att den rent av väcker sympati. Man ser icke till några oböjliga andar, som pusta under dess tryck. Man hör inga skärande jämmerrop. Den har så ätit sig in i hela nationen, så fullkomligt uppfyllt den, att den icke lämnat rum för något annat. Gemytligt, lidelsefritt lugn tittar ut ur vart fönster, och stundtals känner man sig nästan benägen att ställa schweizaren på piedestal och kalla honom idealmänniskan.

Liksom de tyska urkantonerna förtjäna att kallas det egentliga Schweiz, kan dessa kantoners inföding kallas den egentliga schweizaren. Det är också egentligen endast om den tyska schweizaren som jag nu talar. Den breda och klangfulla men litet skrytsamma tyskan förvandlas på hans tunga till en tonlös och saktmodig dialekt, vilken enkom tycks passa för ett folk av små välmående sidenfabrikörer och värdshusägare. Bredvid sin militäriskt bredaxlade sex fot långe broder norr om Rhen förefaller han som en liten beskedlig diversehandlare i en småstad. Hans godhjärtade ansikte är ofta trivialt, hans skägg tvinsotaktigt

tunt. Hans kläder äro lika anspråkslösa som hans levnadsvanor. Hans outtröttliga sparsamhet, vilken ej står i förhållande till hans ofta stora förmögenhet, är på samma gång hans största fel och hans största förtjänst.

I de tyska kantonernas mest undangömda småbyar påträffar man ofta millionärer, vars enkla, nästan torftiga hem hos oss på sin höjd skulle tillfredsställa en inspektors fordringar. Vi slösaktiga svenskar veta ej vad sparsamhet vill säga. När vi komma i besittning av ett kapital, vilket fransmannen på sin höjd skulle kalla »en liten sou», härma vi genast en lords levnadssätt. När man möter en mycket rik svensk, s e r man hans rikedom; den förråder sig i hans sätt och trycker till och med en viss prägel på hans anletsdrag. Svensken förmår ej dölja sin rikedom och schweizaren förmår ej visa den.

Den parisiske småborgarens rörande sparsamhet upphör samma dag hans kapital blivit nog stort att bereda honom en sorgfri ålderdom. Då sätter han sig framför sin cheminée och äter upp räntorna. För detta klandrar honom säkerligen ingen — ingen om icke schweizaren. Dennes sparsamhet upphör aldrig; den är utan något bestämt mål. Generation efter generation vårdar han sitt arv och håller på vart femcentimesstycke. Därför är det också nära nog en sanning, att Schweiz har samhällen, där det icke finns någon fattig. Han är emellertid icke tillfredsställd med att endast spara; han vill också förtjäna. Rår han endast om en bortskymd liten alpstuga, så tvekar han

likväl aldrig att på gaveln upphänga en stor skylt med ordet: »Wirthschaft!» Stiger man dit in, står oftast ingenting att få, om icke på sin höjd litet cider, Most, som det här kallas. Men på försäljningen av ett glas Most förtjänar han alltid några centimer, och det är just denna förtjänst i smått, som är hans rätta livslust. Det är icke något ovanligt att förmögna och bildade damer i smyg taga några centimer eller en halv franc i profit då de uträtta någon kommission för en utländsk väninna.

Då en järnvägsolycka inträffade i trakten av Düdingen, en trakt vars katolska invånare tåga till valurnan under ropet »Tout en Christ!», skyndade en mängd lantfolk till olycksstället samt gåvo de avsvimmade och förskrämda vatten — mot 20 à 50 centimer pr glas!

Hela volymer skulle kunna skrivas om schweizarens håg efter mynt. Lyckligtvis har han emellertid så många och avundsvärda förtjänster, att man icke beundrar honom mindre, om han också har några svagheter. Det är ett stort fel att icke ha något fel.

De tyska kantonernas kvinna erinrar till sitt yttre oftast om en av Norges många »åndrige» fruar. Hon har samma i trä skurna statur, samma gammalmodiga guldbrosch över det släta till hakan knäppta klänningslivet. Hennes blick är asketiskt sträv. Hon är likväl vanligen alldeles främmande för emancipationen. Hemmet är hennes värld; hon är husmor framför allt; hon är det i högre grad än kvinnan hos någon annan nation. Hennes stolt-

het är att bolstrarna noga vädras, att golv och fönsterlufter noga rengöras var lördag och att det ej ligger något damm på pianot. Då hon besöker sin väninna, är icke hennes första tanke att granska dennas klänning. I samma ögonblick hon räcker henne sin hand, rullar hennes ögon med hisnande hastighet över rummets alla föremål. Helt visst undgår intet slarv i städningen hennes husmorsblick och ett litet ormsting vid damernas nästa temöte, nästa »Kränzchen».

Hon tävlar med sin man i sparsamhet. Då hon blåst ut en använd strykesticka, lägger hon den försiktigt på ljusmanschetten för att nyttja den för andra gången, om lågan behöver överföras till ett annat ljus. Även större familjer ha vanligen endast en tjänarinna. Frun och döttrarna lämna sängen i otta, städa själva och gå på visit kl. 11 f. m. De se icke ogärna, att man dricker kaffe utan socker, och de sätta aldrig grädde på bordet.

Sällskapslivet är i de tyska kantonerna mera grundat på ömsesidig jämlikhet mellan båda könen än i andra land. Mannen är alldeles för mycket plebej att visa kvinnan vår löjligt chevalereska artighet. Kommer han på sin söndagspromenad med sina damer till ett Wirthschaft och kommer först, och är allt redan utsålt utom en sista flaska öl, är han i stånd att tömma denna sista flaska själv — och beklaga att det icke finns något mer för damerna. Emellertid sker detta på ett alltför vänligt och uppriktigt sätt för att verka stötande

Man känner sig i stället benägen påstå, att just så skall umgänget vara.

Våra kostsamma middagar och massbjudningar känner alpernas enkla befolkning ej till. Man bjuder sina allra närmaste anhöriga på te och litet kallskuret, det är allt.

Bruket att endast umgås med nära anförvanter är emellertid icke det allra lyckligaste. Där endast släktingar äro samlade är en kvav och tryckande luft. Varför icke hellre leva inom en trång krets av själsfränder! Blodsfränder äro varandra icke alltid så lika i själen som i ansiktet. Den solidaritetskänsla, som kommer oss att vara stolta över våra blodsfränders anseende och förnedrade av deras förnedring, äro vi även i stånd att hysa för våra själsfränder. Dem borde vi sörja i svart!

Beständigt umgänge med anhöriga framkallar dessutom lätt — och så är just fallet i de tyska kantonerna — att de unga gifta sig inom släkten. Jag påträffade uppe i Appenzell en familj inom vilken kusinerna gift sig med varann i flera generationer.

I småstäderna och de burgnare byarna samlas de bildade klasserna emellertid utan avseende på släktskap några gånger om året till enkla danstillställningar. Damerna komma icke dekolleterade och herrarna ytterst sällan i frack. Det är visserligen vana, att de dansande bära ljusa handskar, men om man händelsevis endast har ett par fläckiga, mörka, illa åtgångna resehandskar, så skall man draga på dem utan att genera sig! Efter var

dans skiljas vanligen de båda könen som i en svensk landskyrka. Herrarna sätta sig längs ena långväggen och flickorna längs den andra. Vid var sin kortvägg sitta fäderna och mödrarna, vilkas små, kloka, passionslösa ögon stirra över salen. De unga flickorna skulle ofta förtjäna att kallas täcka, om de icke redan vid mycket unga år vanställdes av förstörda tänder. Mer än en schweiziska bär löständer, då hon går i brudstol. Hennes stora begär för sötsaker får skulden, men orsaken till det onda är väl också att söka i annat, kanske i dricksvattnet.

Det där, som vi kalla kurtis, vet schweizaren ingenting om; vid utflykter och skridskoåkning bilda herrar och damer för det mesta två skilda grupper. Deras kälkborgerliga blygsamhet är större än den mest sedesamma gamla fröken någonsin skulle kunna önska. I Bühler bära damerna simdräkt eller behålla linnet på, då de bada i kar. Icke ens om de äro ensamma stryka de av det, ty det generar dem att blotta sig inför sig själva. I herrsällskap våga de icke berätta att de varit och badat, emedan allt samtal om den saken förefaller dem oanständigt.

Småstädernas och byarnas bildade herrar och damer tycka mycket om att visa sig på tiljan — helst i de gamla sorgespelen, där fem akter äro lika obligatoriska som de många liken, då ridån faller. Vår tid är icke naiv; det är lika oundvikligt att människosläktets sinnelag till sist skall bli mindre barnsligt som att ett svart skägg till sist skall bli grått. Den som icke är naiv är en för-

arglig åskådare, då dilettanter giva sorgespel. Han tänker under femte akten på sina galoscher. Schweizaren är emellertid oberörd av sin tid; han är naiv; han gråter under dessa teateraftnar som ett risat barn.

Dessa enkla och oskyldiga aftonunderhållningar äro de tyska kantonernas enda förlustelser. Man hängiver sig i övrigt åt stilla huslighet, arbete och lantliv. Ingen, som ej tillbragt några år i dessa trakter, förstår, hur fullkomligt de vardagliga företeelserna inom ett bekymmerslöst hem förstå att göra en människa lycklig och hur överflödigt det är att roa sig. Lantlivet är ett nöje, emedan det är utan nöjen.

Man får som sagt ej tänka sig dessa trakters byar bebodda endast av fattigman. I vart eller vart annat av de höggavlade små vita husen sitter en förmögen och bildad familj. Hur beskriva dessa lyckliga byar, där det patriarkaliska familjelivet och det storslagna landskapets djupa enslighet samtidigt inverka på sinnet. Det är annars vanligt att så snart några personer associera sig och bilda byalag, avrödja de platsen närmast sina bostäder och skaffa sig så kalt och soligt som möjligt. Här sker motsatsen; de saftiga gräsmattorna gå ända upp under fönstren. Äppel- och päronträden, vilka växa oomhägnade och otuktade och i storlek och lummighet kunna tävla med kastanjen, tränga sig alldeles in över taken och gömma hela byn. Man ser endast de vita husknutarna djupt inne mellan stammarna och tror sig mitt i en stor skog — en skog av nyttiga fruktträd.

Dessa träd giva visserligen endast dålig frukt, som användes till Most, men de graciösa grenarna, de saftiga bladkronorna äro ögat en beständig glädje. Man fattar slutligen en sådan kärlek till dessa träd, att man finner dem vackrare än alla andra. Hur illa, att den moderna skolans artister, vilka öppnat våra ögon för fruktträdets behag, ej hittat hit! Men de flesta av dem äro automater i sin konst, även de; de våga sig icke gärna utom de kala, fula franska byarna; de arbeta med outtröttlig flit i det kalkvita, gassiga Grèz par Nemours.

Helt visst skall någon ny, någon verkligt n y talang förr eller senare leta sig fram till det förkastade Schweiz. Han behöver alldeles icke frukta att beständigt träffa alphornsblåsande bildsköna flickor. Bondflickorna i Schweiz äro fula och alphornen börja tystna. Det franska landskapets delikata färger går han visserligen miste om, men det är egentligen först, när alpväggarna och de stora bergmassorna komma med som färgerna bli kalla och hårda. Hans skickliga öga skall snart märka, att Schweiz icke blott har snötoppar och bråddjup utan en outtömlig rikedom av smärre motiv, vilka särskilt passa för en modern fransk pensel; han skall upptäcka byarna och deras fruktträdsskogar. Må man förlåta honom, om han mitt i Jungfruns och Finsteraarhorns land — glömmer alperna för päronträden!

Byarna i Schweiz äro mycket olika i olika kantoner, men de äro vackrast då de äro uppförda av vitrappade korsvirkshus med små runda blyinfattade rutor samt halmtak, vilka genom sin ofantliga

höjd erinra om pålbyggnaderna. Då man en julidag sitter i jordvåningen av ett sådant hus och över sitt skrivbord betraktar byn genom det öppna fönstret, ser man ut i en stor grön sal, vars golv är gräs och vars valv är päronkvistar. Fruktträden göra först halt framför kyrkogårdsgrindarna och kyrkan, på vars höga tak storkarna byggt bo. Om vår bortglömde gamle Chateaubriand haft sitt skrivbord vid ett sådant fönster, hade han fått tillfälle till många menlösa iakttagelser över, hur Vår Herre, med särskild hänsyn till människan, skapat träden så, att de om sommaren skänka henne skugga men om vintern fälla sina blad för att icke utestänga solen.

Utanför fruktträdsskogarna vidtaga oftast skogar av bok eller furu och äro för det mesta allmänning. På vissa dagar av året underrättas medborgarna genom klämtning med kyrkklockorna att de på vagnar eller kälkar få hämta från skogen den ved som tillkommer var och en. I Schattdorf, kanton Uri, får en gift borgare årligen 6 granstammar; en ogift, vilken bor i eget rum och har kakelugn att elda men ingen spis, får 2 granstammar.

Byn äger dessutom vidsträckta beten och åkerfält, vilka till stor del också äro allmänning. Denna jord är fördelad lika mellan alla familjer som ha »egen eld och rök». Föräldralösa barn som föra gemensamt hushåll, en änka, en änkling — alla dessa räknas härvidlag som familjer. Vart tionde år blir allmänningen uppmätt och på nytt fördelad genom lottning. Var borgare disponerar efter

behag över sin jordlott; han kan plantera potatis eller bönor eller helt enkelt förpakta den. Han kan också avträda den till byalaget och erhåller i sådant fall en penningersättning efter given taxa. De beten vilka äro allmänning, få brukas mot en avgift, vilken kommer den till godo, som icke har någon ko.

I Stans har var borgare 1,400 klafter god åkerjord. En tysk författare påpekar detta lyckliga samhälle och utropar: »där man har 1,400 klafter åkerjord och har en fru och solen går upp klockan fem, där är den sociala frågan löst!» Genom att förpakta 1,400 klafter åker kan man i Glarus skaffa sig en årsränta av åtminstone 150 francs. Denna summa omstörtar ej världen: på 150 francs lever ej en familj. Denna säkra men blygsamma årsinkomst är en grundplåt, vilken möjliggör att en flitig arbetarefamilj med tiden kan sträva sig upp till välstånd, något mer är den icke. Medvetandet om att 150 francs äro en säker årsinkomst till döddagar gör ingen till lätting och kan ej förslöa den längtan efter m e r utan vilken människan skulle bli en odugling och draga hatten ned över ansiktet samt lägga sig på ryggen och sova.

Utom allmänningen finns korporationsjord, jord som äges av föreningar och korporationer. Gemensamhetskänslan visar sig i allt, i konsumtionsföreningar, skytteföreningar och slåttergillen och sist men icke minst i den portfölj med illustrerade in- och utländska tidningar, vilken skickas mellan de olika hemmen och vilken skänker den fattigaste en smula humanistisk bildning.

På landsbygden är schweizaren mest typisk. Här har han också sin egentliga verkningskrets och fabriker ligga kringströdda i alla byar. Härvidlag har han även delvis löst den sociala frågan, då han lagt fabriken på landet. På landet äro fabrikens arbetare och arbeterskor i stånd att föra ett liv, vilket nästan kan kallas idylliskt om det jämförs med den hemska tillvaro som deras olyckliga kamrater i storstäderna äro dömda till. Schweiz har heller inga storstäder; då schweizaren kan göra förmögenhet på landet, har han ingen anledning att flytta till staden.

Är han redan rik och har hans ätt bott på samma ort i generationer uppnår han ofta ett personligt inflytande, som i smått påminner om de gamla handelsfurstarnas i Venedig. Han förvandlas då till en liten byaristokrat, vilken till och med kan låta brodera sin borgerliga stamfars bomärke eller vapen på sin sänghimmel. Men till en verklig tyrannunculus växer han aldrig — och han lämnar aldrig sina enkla levnadsvanor. En främling skall i det längsta taga honom för en fattig sate. Han spänner själv för sin häst, om han skall åka, men det skall han sällan. Det förefaller honom lika överflödigt, att han, då han är en god fotgängare, skall åka av och an i ekipage som att en ung man, vilken ej är halt, begagnar käpp. Han tillbringar sina aftnar i samma ölstuga och vid samma långa bord som byns krokigaste skoflickare. Hans största nöje är att var sommarsöndag gå upp på ett berg till ett värdshus och ropa: Juchhe! Han är okonstlad och ursprunglig,

vänlig och hjälpsam och ser ut som ett glas fet mjölk.

Han tror icke, att den är lyckligast som har det dyrbaraste möbeltyget, men därför är hans hem alldeles icke smaklöst; dagligstugan med de vitstrukna, panelade väggarna utan tavlor, det renskurade golvet utan matta, det låga taket utan ljuskrona är genom sin enkelhet full av behag. Det praktfulla är, som vi alla veta, icke alltid det smakfulla — ehuru vi kunde lockas att tro det, då vi läsa någon pariserfarares beskrivning på de rum, vilka framför alla andra borde tjusa genom verklig smak, nämligen framstående målares ateljéer. Med en varuhandlares intresse talar skildraren om stoffens dyrbarhet, med en barbars glädje om rummets prakt. Enkelheten är mycket gammalmodig; men ännu mera gammalmodig är praktlystnaden, ty den är nedärvd från vilden.

Många nya människor finna till och med en ändamålsenlig byggnad av glas och järn vacker och stämningsfull. Förtjänar Parthenon att kallas frusen musik, så förtjänar den spindelvävlika hängbro som svävar över Niagara att kallas frusen tanke. Antikens klumpiga men utsirade char är smaklös och ful jämförd med den prydnadslösa men smäckra och smidiga bicykeln. Det ligger stundom en rent av raffinerad smak i det utstuderat enkla och prydnadslösa och just denna smak är det som karakteriserar dessa ordentliga, putsade, tarvliga och, om jag så får uttrycka mig, kyskt vackra schweizerhus och hem.

Det som emellertid gör de tyska kantonernas

hem* så tilldragande är främst av allt den huslighet som möter oss där inne, och det som möjliggör denna huslighet är — kakelugnen och dubbelfönstret. En bostad där man icke kan göra sig oberoende av temperaturen utomhus förtjänar ej namn av hem. Vem undrar på att fransmannen och italienaren ej känner trevnad i ett rum, där det drar från fönstret och där det blir källaraktigt kallt så snart veden brunnit ned i cheminéen! Att vara »chez soi» betyder för fransmannen på sin höjd att vara på ett ställe där man är obesvärad, där man kan kasta av sig rocken och lägga upp fötterna i soffan samt somna från den nyss tända cigarren. Att vara »a casa» innebär för italienaren endast — att man icke är utgången! Men att vara »zu Hause» innebär för schweizaren ett välbefinnande och en hel liten idyll, som utan kakelugnen och dubbelfönstret snart skulle frysa bort.

Det schweiziska hemmet erhåller därför också först sitt rätta behag mot hösten, då dubbelfönstret hakas i, då brasan sprakar i den fyrfotade stora kakelugnen och gråvädret omhöljer och liksom förstorar Alperna, medan man hör ett sista eko av sommaren i den knarrande vinpressen och den susande slagan.

* De franska och italienska kantonernas hem äro oftast orenliga och otrevliga. Som sagt, det är endast de tyska kantonerna, särskilt kantonerna Appenzell och Argau som denna uppsats rör sig om.

II.

En söndag i Appenzell.

Sent på lördagsnatten hade jag tagit in på ett värdshus i en zwingliansk by uppe i kanton Appenzell. När jag sovit några timmar, väcktes jag av ett besynnerligt oväsen. Atsch-pang, atsch-pang, atsch-pang lät det någonstädes utomhus på avstånd. Så blev det tyst igen, men endast för ett ögonblick. Därefter: atsch-pang, atsch-pang, atsch-pang; och nu var det tydligen i värdshuset alldeles över mitt huvud.

Rummet var mörkt, men en vit ljusstrimma lät mig ana, att om jag endast fick upp fönstret och ytterluckan, skulle jag få ljusan dag. Jag trevade på fönstret och lyste på det med en tändsticka, men jag fann varken gångjärn eller hakar. Slutligen upptäckte jag, att det kunde skjutas åt sidan in i väggen. Men nu återstod det att få upp luckan. Den hade också varken gångjärn eller hakar och den gick icke att skjuta åt sidan. Med ens gav den vika och, atsch-pang, sjönk den oförmodat ned i fönsterposten som ett vagnsfönster.

Där ute lyste under junisolen de höggavliga, små, hemtrevliga trähusen i klein-aber-mein-stil

och bepansrade från grund till tak med vitstrukna, rundskurna, fjälliknande spån. De hus, som ännu hade luckorna uppskjutna, tycktes fullkomligt sakna fönster. De vita luckorna kunde ögat icke särskilja från den vita väggen.

Bäst det var, öppnade sig helt oförmodat en lucka i väggen och en sömnögd kvinna med pannhåret delat i två gardiner tittade ut. Strax därefter dök husets långa rad av små luckor ned i fönsterposten. Atsch-pang, atsch-pang, atsch-pang ljöd det tätt efter vartannat som ett kägelklots rullande utför en trappa. Slutligen hade det nyss sovande huset slagit upp sina tolv à tjugu ögon. Gavelväggen av trä hade förvandlats till en vägg av idel fönsterrutor.

Man kunde likna dessa schweizerhus vid drivhus, såvida människorna bakom fönsterväggen ej vore så olika ståtliga drivhusplantor som möjligt. Det är bättre att likna schweizerhusen vid gurksängar.

Rummen i ett appenzellerhus äro så låga, att en svensk adelsman slår huvudet i taket. I övre våningens dagligstuga sitta kvinnorna över sina bågar och brodera skjortbröst och näsdukar eller sy med guldtråd på sammet. Deras arbeten gå sedan till utlandet. Framför dem ligga saxar och fingerborgar av mässing på det långa bordet. I källarvåningen sitter sedan mannaminne en flicka, som varken är täck eller ful, i en oformligt stor vävstol. Var gång vävstoln slår de två täta slagen, rysta husets hundra glasrutor och i dagligstugan hoppa saxarna och fingerborgarna på bordet.

Appenzells kvinnor äro ansedda för att vara de renligaste i hela Alprepubliken. Renligheten i dessa små hem är ibland nästan tryckande och retsam. De vita golvplankorna nänns man knappast beträda. På låsens spegelblanka vred av polerad mässing lämna de varma fingrarna märken. I köket tyckas de skinande kastrullerna ämnade till väggprydnader, och spisen, detta husaltare på vilket den välmående husmodern bränner sina rökverk, poleras om lördagen som om det vore meningen att sälja den för ny.

Medan jag klädde mig och frukosterade, hade emellertid hela byn blivit vaken och solskenet lekte i frukträdsskogarna. Jag tog min lätta packning, gjorde upp räkningen med värden, storskrattade åt hans tokroliga appenzellerdialekt samt begav mig åstad. Först gick jag dock några slag genom den hemtrevliga byn — och genast började dessa godmodigt nätta små överraskningar, som det schweiziska lantlivet alltid bjuder främlingen på.

Framför det prydligaste huset i byn stod ortens »Hauptmann», ortens högsta ämbetsman. Han stod framför sin förmögna familjs lilla men ärevördiga hus och höll i sin hand — Ja, gissa! Kanske en stav eller något annat tecken på sin makt? Nej, låt oss icke glömma i vilket land vi äro. I sin hand höll han en — sopkvast. Han stod, svartklädd, i bländvita skjortärmar och med de guldskalmade glasögonen skjutna i pannan samt sopade trottoaren till söndagen.

Ofrivilligt strök jag av hatten och hälsade, hälsade djupt.

Så kom jag upp till kyrkan, vars portar stodo på vid gavel. Där inne kunde ju alltid vara något att se, menade jag. Men hade jag tänkt mig för, skulle jag ha besparat mig stegen dit uppför den långa backen. Kyrkan var zwingliansk, och en sådan kyrka är helt och hållet utan prydnader samt utan altare. Några ceremonier skulle jag icke heller fått fröjda ögat med, om jag haft tålamod att vänta. Zwingli, den enda verkligt sympatiska personligheten bland reformatorerna, han som icke hade storherrar att kompromissa med och som också därför fullständigast bröt med de katolska traditionerna, har strängt bannlyst alla ceremonier. Över hans kyrka vilar än i dag samma uppriktighet, som omgav honom själv som en gloria, ända till den stund då han uppgav anden under päronträdet vid Kappel. Inga signerier, inga knäfall.

Hade jag stannat och övervarit en nattvardsgång, hade jag fått se hur till en början ett simpelt träbord lyfts fram i koret. Vid detta hade prästen ställt sig med vinet och någon av byns lekmän med brödet. Slutligen hade en efter en av församlingen gått fram och mottagit nattvarden med en egendomlig liten knix för att därefter, djupt generad av de kringsittandes blickar, raskt återvända till sin plats.

Luteranernas och zwinglianernas strider om nattvardens »detta är» eller detta »föreställer» äro ju lyckligtvis länge sedan endast ett minne. Ingen lär längre kalla zwinglianerna »ett djävulens följe», hur ofta Luther än upprepade det och hur hårt han än i Marburg slog i bordet, på vilket han

skrivit med krita: »detta är min lekamen». Däremot kan ju ej förnekas, att var nattvarden ursprungligen en måltid som intogs av hela församlingen gemensamt, så har luteranerna i själva sättet för nattvardens firande mera närmat sig de första kristna än zwinglianerna. Det gemensamma i nattvarden återfinns i luteranernas gemensamma knäfall vid altarringen, men har hos zwinglianerna gått förlorat.

Just då jag med en blick upp mot kyrkans lökformiga torntak övertygat mig om, att tiden aldrig står stilla och att tornuret redan visade tio, började kyrkklockorna ljuda. Men att höra kyrkklockorna i en bondby bland Alperna är som att höra kungsringning i en huvudstad hos oss. I alla fjällväggar ringer ekot. Den här gången ljödo klockorna helt melankoliskt, ty de ringde till begravning. Nere i byn närmade sig redan liktåget.

Först gick dödgrävaren, lång och mager med gråsvart skäggbotten, rundskuren slängkappa samt mycket hög och ruggig hatt. Han var en ypperlig personifikation av döden. Med släpande steg och krokiga knän närmade han sig så hemsk och motbjudande, att jag helt visst förskrämd skulle ha gömt mig bakom kyrkan, om jag hade varit tjugu år yngre. Tätt bakom honom bars den enkla med ett svart kläde höljda kistan på en bår. Slutligen kommo alla sörjande. Men vilken oöverskådlig rad! Den tog aldrig slut. Först gingo männen två och två, så kvinnorna två och två, liksom om de varit uppställda till änkleken med dödgrävaren till änka.

Plötsligt tvärstannade dödgrävaren och slog ihop händerna. Båren med kistan vek hastigt av åt sidan in på kyrkogården, där den döda utan ceremonier, utan jordfästning i tysthet överlämnades åt jorden. De sörjande begåvo sig in i kyrkan. De kommo — alltid två och två — i en ändlös rad. Det var ett helt litet perspektivstudium att låta ögat följa utefter den slingrande ormen av allvarliga bondansikten. Längs borta vid stjärten sågo de ut som små, av och an rullande potäter. Byns hela befolkning var tydligen på benen.

Förvånad vände jag mig till en liten gubbe, som kommit att stanna bakom mig. För att han skulle förstå mig, försökte jag härma appenzellerdialekten genom att uttala orden litet dumt och tölpaktigt. Det lilla bysamhällets Hauptmann kunde det icke gärna vara, som nu fördes till graven, efter jag kort förut sett honom med kvasten i hand. Vem var då den framstående person som eskorterades till kyrkogården av så mycket folk?

Den tillfrågade gubben rev sig en stund under hakan. Därefter svarade han:

— Det är en sinnessjuk käring, som dog härom dagen på fattighuset.

Det var alltså ett fattighushjon, som hela samhället i festligt tåg ledsagade till graven. Ja, så var det. Liksom hos de första kristna hela församlingen följde en avliden medlem till graven, utan avseende på hans stånd, så gjorde också invånarna här uppe i den lilla byn.

Du lyckliga vrå bland bergen! Du oansenliga

lilla samhälle, där jämlikheten är fullständig, där millionären kan sitta till bords med sin dräng, där de bästa av de framtidsdrömmar som ruva inom samtiden äro förverkligade! Varför hade jag så brått att lämna dig? Varför stannade jag icke för alltid bland dina frukträdsskogars idyller?

Varför? Därför att vi äro för fördärvade att i längden kunna trivas bland dessa idyllers lugna lycka. Vi skratta åt dem och finna dem bondaktigt löjliga. Vi tåla oss icke med mindre än att vårt liv blir en dram, där uppskakande scener avlösa varann tills plötsligt handlingen dystert stupar mot femte akten.

Jag följde den backiga landsvägen från byn upp mot staden Appenzell.

Appenzellaren lever av boskapsskötsel, men bedriver aldrig åkerbruk. De kuperade betesmarkernas väl vårdade gräsmattor, vilka aldrig sprättas upp av plogen, kantas av svart barrskog och komma kantonen att bitvis likna en engelsk park. På höjderna eller i dalgångarna stå byarnas vita små trähus, flockvis som betande vitulliga får.

Muntra skyttelag kommo i hastigt tramp med lövkransade slokhattar, gevär och stora dryckeshorn. Lustfarande ungdom i vacker appenzellerdräkt stojade i festsmyckade långa, öppna vagnar. Alla sjöngo. Deras sång var icke skrål utan verklig, flerstämmig sång. Alpstupornas ekon svarade. När och fjärran hördes byarnas kyrkklockor, och inne i skogsdungarna gökens hoho.

Några spännande reseäventyr voro just ej att vänta mitt ibland så mycken lugn glädje. Har jag

någon gång råkat ut för sådana, ha de dock icke synnerligen frestat min skildrareiver. Det är eget det där, hur somliga motiv oemotståndligt tvinga en att söka fram pennan medan andra, oftast vida rikare på innehåll, lämna en oberörd. Den här söndagen var kanske den betydelselösaste i mitt liv och likväl roar det mig att beskriva den, just den och ingen annan.

Det var en tid, då jag tänkte utbilda mig till figurmålare. Jag låg nere i Rom och i Orienten och strök duk, och så långt gick allt väl. Men så blev jag elev hos Gérôme på École des Beaux-Arts i Paris. Då kunde Gérôme säga ungefär så här: »Vad ni framställer är mindre viktigt än hur ni framställer, ni må nu avbilda en kloss eller ett fruntimmer.»

Hans yttrande retade mig obeskrivligt, men han hade rätt. Om en tavla föreställer en mässingsljusstake mellan två morötter eller en lotus-pelare mellan två danserskor betyder i själva arbetets stund mindre än att det hela blir sant samt en glädje för ögat.

Det lustiga är emellertid, att då jag nu sitter här vid min aftonlampa i en gammal förfallen herrgård på Tiveden och ordnar beskrivningen om en söndag i Appenzell, märker jag att Gérômes regel ibland också kan tillämpas, då det gäller att måla med ord. Medan läsaren gäspar, är jag själv så helt försjunken i skapandets nöje, att jag knappast tänker på om det är en handlingsfattig, betydelselös, liten söndagsskildring, som jag sysslar med, eller en berättelse i stora stilen.

Nej, några äventyr visade sig icke, och fram mot middagen vandrade jag genom den medeltidsaktiga staden Appenzell, som är katolsk. Från de vita husens ölstugor sträckte sig de brokigt målade eller förgyllda skyltarna, föreställande hästar, får eller oxhuvud. Inne i källarsalarna såg det lågt och mörkt ut och ölet, osten och brödet fröjda icke ögat på samma sätt som italienska vinstugornas frukthögar och smäckra, långhalsade vinflaskor. Då man ser en tysk-schweizisk måltid, erinrar man sig de svenska borgarhemmens osköna middagsbord med den vanskapliga fula, lilla ölbuteljen och den av målat bleck bucklade brödkorgen, vilken Fidias icke skulle velat haft till spottlåda.

En annan påminnelse om svenskt bord får man i ett litet ord, som husmödrarna ofta upprepa där i bergsbygden. Brödsmulor heta nämligen på appenzellerdialekt »Brösmuli». Hastigt uttalat låter det som ren svenska.

På trapporna till kyrkan knäböjde lantfolk i gulaktiga och rödaktiga nationaldräkter. Flera kvinnor buro en egendomlig hårklädsel av flor och snarlik två stora flugvingar. Inne i kyrkans rökelsemättade halvmörker, där orgeln susade medan prästen lyfte monstransen, skymtade trasiga flikar av troféer från slaget vid Vögeliseck, där bönderna gjorde upp räkningen med den välmående abboten i S:t Gallen.

Vi befinna oss här mitt uppe i de trakter där den genom så många strider förvärvade friheten ännu bär sin första ursprungliga prägel. Ett till-

talande minne av forna tiders enkla lagstiftnings-maskineri lever kvar i denna kantons ännu bibehållna Landesgemeinde, vid vilken folket självt avgör landets frågor och stiftar lag.

I Appenzell samlas alla medborgare som fyllt aderton år till Landesgemeinde under öppen himmel vart år sista söndagen i april. Till tecken av sin suveränitet uppträder folket då i vapen och — cylinderhatt. Svärd och cylinder! Ack, ni naiva högländare! Ni ana ej hur lustiga ni se ut, när ni med högtidlig uppsyn sätta på er den urmodiga och uppluddade hatten, medan den långa pampen, som tillhört far och farfar, hänger fram under rocken med sin svarta, rödstötta läderslida. Kanske ana ni också lika litet med vilken djup rörelse, med vilken uppriktig aktning en främling betraktar er, när ni komma med paraply — med paraply, svärd och cylinderhatt utför alpsluttningen till samlingsslätten där nere, där man upprest ett enkelt altare av grankvistar. Det är lika omöjligt att inte dra på munnen som att återhålla en tår i ögonvrån. Man erfar en lust att buga sig och vifta med näsduken för detta lilla förträffliga folk, som förstått att erhålla och bevara en frihet, med vilken ej ens de gamla atenarnas tål någon jämförelse. Här i en undangömd bergsbygd är det ett fullbordat faktum, som i våra största kulturländer ännu är den rödaste utopi.

En Landesgemeinde öppnas med gudstjänst. Därefter förestavas en ed, vilken var och en av församlingen bekräftar genom att uppsträcka tre fingrar, tummen, pekfingret och långfingret. Detta

betyder att han svär vid gudomens tre personer, fadren, sonen och den heliga anda. Slutligen framträder kantonens Landammann mellan två härolder, vilka äro klädda i trekantig hatt och fotsid kappa i kantonens färger. Sedan han avlämnat sitt ämbetssigill till tecken att han lagt sin makt och myndighet i folkets händer blir talarestolen beträdd. Omröstningen sker genom händernas uppräckande. Då alla frågor blivit avgjorda, avslutas den egendomliga och gripande akten med en kort bön och en psalm. Alla huvud blottas. Prästens ord höras ej långt, men när de många tusen rösterna ta upp psalmen, börjar det också sjunga inne i närmsta fjällväggen. Det är som om landets vithåriga gamla försvarare Alperna, vilka på alla sidor resa sig i molnen, stämde in och höllo basen i mörka besynnerliga fugor. Tårar strömma utför mången schweizares väderbitna kind.

Om främlingen även under en sådan i sanning storartad stund skrattar litet, så må det förlåtas honom, ty de där härolderna, som vi nyss talade om, äro alldeles ohjälpliga. De äro obeskrivligt roliga med sin drumliga hållning och sin kamrocksliknande kappa, under vilken den grova kängan tittar fram. De tyckas liksom säga:

»Sirr'u, så här sir folket ut när det regerar. Det sir komiskt sublimt ut.»

Den här söndagen var det emellertid icke fråga om någon Landesgemeinde. Jag lämnade staden och vandrade vidare över kullarna, avundsjukt betraktande denna lyckliga vrå av världen, där ett sunt statsskick och en någorlunda jämn

fördelning av jorden spridde välstånd och lugn. Då jag erinrade mig andra länder, var det som om jag plötsligt från ett dårhus kommit ut i friska luften, men med hjärnan ännu fullastad med dårars meningslösa yttranden.

Innan Appenzell ännu alldeles försvunnit bakom min rygg, mulnade det hastigt. Vädret var icke längre säkert.

Över granskogen reste sig Ebenalp bäddat i moln och över Ebenalp det höga snöiga Säntis. Säntis har form av en pyramid, Ebenalp av en tärning. Ebenalps väggar stupade nästan lodrätt. Ju närmare man kom, ju otroligare syntes det, att detta berg verkligen vore möjligt att bestiga. Gångstigen steg våldsamt och liknade en uttorkad fjällbäcks steniga bädd. Så småningom klättrade den rätt in i molnen. Ansiktet betäcktes av en kall fuktighet. Allt insveptes i tät, tryckande, man kunde nästan säga, förskräckande dimma, som stundom skiftade i gulgrönt. De största föremål blevo redan på några stegs avstånd osynliga, medan, allt efter som dimman förtunnades eller tätnade, de närmaste klippblocken sköto fram och förstorades eller kröpo ihop och liksom försvunno i marken. Vägen omgavs av låg marskog, men den urskildes endast otydligt som sedd genom vatten. Man tyckte sig på havsbotten i en djup tångskog. Att lägga sig ned och vila under de risiga marträden var som att ligga drunknad under koraller.

Över mitt huvud hängde en isig, mörk, regnande ättestupa i spökbelysning. Genom den

hemska, outhärdliga tystnaden hördes dropparnas fall samt då och då ett svagt rullande buller som från en avlägsen åska. Det kom från Alperna, som i sin hundratusenåriga längtan efter förintelse åta sönder sig själva och låta sten efter sten tumla ned utför branterna. Man förstod de gamla myternas ofta upprepade ord: »på berget bodde Gud».

Men myternas manteldraperade gudar hade länge sedan gått ur tiden, och medeltidens gud i kapucinerkåpa hade icke heller längre något att säga. Den gud som nu bodde där uppe på Ebenalp var en nutidsgud, en gemytlig, schackrande liten schweizergud i byxor. De som kommo till honom ovan skyn, härbärgerade han för 5 francs om dagen, mat och uppassning inberäknat. Det var också till hans värdshushimmel jag hoppades hinna innan aftonen.

Med ens krökte den ytterst branta och steniga stigen åt sidan, och jag befann mig på en träbro, som hade en bräcklig ledstång på ena sidan och endast höll några plankor i bredd. Den svängde i skarpa vinklar och hade en överraskande längd. Den tycktes fästad längs en lodrät fjällvägg som en lång veranda. Jag såg endast dimma mellan de glesa plankorna under mina fötter och dimma över mig, och brons båda ändpunkter försvunno i dimma. Jag makade sakta en nedrasad stenflisa ut över bryggans kant och lät den falla. Den försvann i den gulgröna dimman, och jag lyddes men hörde icke då den träffade marken.

Jag tyckte mig gå tvärt igenom världsrymden

på en brygga av några slarvigt hopfogade bräder till en annan och varför icke också en bättre värld.

Den värld, som jag nu beträdde, då bryggan slutligen nådde fast mark, låg i djup snö; men det var icke en ny värld, ty jag såg en människa. Innerst inne i den tysta dimman såg jag ett ansikte med långt svart hår, som var benat över pannan, och med två stora brustna ögon.

Jag erfor ett begär att vända om, att kasta min käpp och springande skynda tillbaka utför berget. I stället gick jag närmare i snön och såg nu, att det var en utmärglad, fullkomligt naken man med öppna armar. Han var uppspikad på ett högt kors — och jag kände honom väl.

Djupt nere under dimman klämtade kyrkklockan i Appenzell med korta slag, katolskt och medeltidsaktigt. Jag satte mig för några ögonblick på krucifixets stenfot.

Två gamla regler säga: fjällvandraren skall ha klart väder och fjällvandraren skall ha sällskap. Rådet är gott, såvida fjällvandraren står i södra Europa, i Italien eller Grekland. Där ligger höglandets skönhet i de stora vyernas glada färgspel och linjer. Där är landskapet plastiskt mer än pittoreskt och skall därför ses tydligt och klart, ej endast anas, ej ses i moln. Där likna de mjuka bergskammarna ryggarna på en rad unga flickor, som på fältet stå böjda över skäran. Alpernas skönhet ligger däremot i det pittoreska, det beslöjade hemskt hotfulla. Alperna likna inga skördeflickor. De likna storvuxna barbarergubbar, som

genom sin bisarra huvudbonad och sitt vilda yttre vilja injaga skräck. Utsikten från en alptopp är en klar dag endast som att se ned på en orolig golvmatta; färgerna äro kalla och brutala. Först när fördystrande molnmassor rulla fram, först när man känner en rysning utefter ryggen, framträder alplandskapets skönhet i all sin storhet, i allt sitt överväldigande majestät.

Men i en sådan stund skall man icke ha sällskap. Det gör ingenting, om man också går vilse och får tillbringa sin natt i ett lider, genom vars plankvägg man hör rasslet av kreaturens kedjor. Alpvandraren skall ha mulet väder och alpvandraren skall vara ensam.

Oaktat jag satt där i dimman ensam, ville dock den där rysningen icke komma den här gången, ty träsnidaren hade icke undgått att i bilden på krucifixet inlägga något schweiziskt småbelåtet, som alldeles förstörde stämningen. Jag tyckte nästan, att om bilden hade öppnat sina trâläppar och talat, måste han ha uttryckt sig ungefär så här:

— Herreje, bist du müd'?

Då skulle jag ha svarat:

— Dåss nüd. Möchte abe' gern e' Flaschli Pilsner.

Först när jag gick vidare och dimman åter beslöjade bilden, blev han icke längre en korsfäst appenzellare utan den som han skulle föreställa.

Några steg från krucifixet stod en helt låg klockstapel alldeles på randen av det dimmiga bråddjupet. Bakom klockstapeln gick vägen förbi

en grund grotta. Detta var Wildkirchli, Appenzells mest vildromantiska punkt.

Katolikerna, som stundom äro lika rika på goda infall som på helgon, ha förvandlat grottan till ett kapell åt S:t Michael. Altaret var betäckt med pappersblommor och i det fuktiga taket, från vilket ett sakta regn droppade, hängde en krycka och en utbrunnen lampa. Ännu några år förut bodde här en eremit, vilken uppe i bergensligheten sökte det lugn som han saknat där nere. Då han en morgon samlade ris, kom han så långt ut på bråddjupets slippriga kant att han — upptogs till himmeln.

Ännu några steg längre bort krökte vägen rätt in i en annan större grotta. Inne i denna låg en liten alpstuga under det framskjutande klipptaket som ett djupt liggande öga under ett barskt ögonbryn.

Den oansenliga lilla fjällhyddan har naturligtvis en värdshusskylt. Inomhus var fullt av lustvandrande lantfolk i dräkter. Medan jag väntade på att få litet till livs, bläddrade jag i den tjocka främlingsboken.

Något svenskt namn kunde jag icke upptäcka. Det var bortåt två år som jag icke hade sammanträffat med en svensk. Man känner annars redan på långt håll lätt igen honom på sin breda, vadderade, litet pylsiga ytterrock, vilken så avstickande skiljer honom från andra, att den nästan förtjänade namn av svensk nationaldräkt. Men det är så nyttigt att ibland en längre tid vara fullständigt avskild från sin egen nation. Total-

bilden blir lättare överskådlig, och det är ej endast felen utan också förtjänsterna som framstå skarpare.

Det var därför icke heller med någon synnerlig saknad som jag upptäckte frånvaron av svenska namn. Tvärtom, jag erfor samma jublande känsla av frihet, som man ofta livas av, då man är ute i världen. Det är helt visst icke någon tillfredsställelse över att vara långt från sitt hemland. Detta är dock till sist det som man i hemlighet är mest hängiven av allt i livet. Nej, det är glädjen över att vara långt från alla dem vilka sammanfattas under ett enda litet ord, som fantasien gör liktydigt med allt tråkigt, andefattigt och dumt — släkten.

I brist på bättre inskrev jag därför i boken följande otillbörliga rader:

Drag ystert ut i din ungdoms dar
och lär dig att känna världen!
Och lär dig att känna en och var,
som bjöd dig sin hand på färden.
Men ser du en tvåbent punschkaraffin
om också vid världens ände,
med porslinslikt skjortbröst och mulåsnemin;
var viss, då är han din frände,
din morbror, din syssling, din bror, din kusin.

Det finns något som jag skulle vilja kalla litterärt samvete. För min ringa del tycker jag, när jag försöker skriva något, att jag mellan de två verkliga ögonen har ett tredje öga, ett stort allvarligt öga, som granskar vart ord. Jag vet knappast något som jag skulle ångra så djupt som

ett samvetslöst yttrande i skrift, i tryck. Men den här gången blundade det där tredje ögat mycket lugnt.

För övrigt var boken full av verser, som voro lika dåliga, men oftast mycket längre. Främlingsböckernas poeter uttrycka sig gärna på brett blomsterspråk. De känna ej den stora konsten att kunna kalla en katt helt enkelt för en katt.

Mitt på en av bokens sidor upptäckte jag plötsligt följande minst sagt litet tvivelaktiga namnteckning: »Bazaine, Maréchal de France, fugitif de l'ile S:te Marguerite».

Snett över denna rad hade en tung hand ritat ett stort: »Traître!» En nervös fruntimmershand hade överskrivit det hårda ordet med ett bevekande: »Pitié au malheureux!» Hela den fullklottrade sidan handlade endast om den störtade marskalken. Hans namn låg där som en orm i en myrstack. Det begrovs bokstavligen under grova skymford och tröstande utrop. Slutligen hade en bred, gemytlig, schweizisk bierdrinkarestil, liksom för att med ens avbryta debatten, skrivit över allt sammans en vers, som kunde översättas ungefär så här:

»Nu öser regnet ner.
Det regnar rent förskräckligt;
och när det regnat tillräckligt,
så regnar det inte mer.»

Medan jag stavade i främlingsboken, hade en frisk vind blåst upp och molnen brusto isär. Vägen upp till Ebenalp förde emellertid in i djupet

av den grotta, vid vars mynning värdshuset hakat sig fast som ett örnnäste i en bergsskreva. En nästan oschweiziskt vacker flicka i svart sammetsliv, stora vita pösärmar och med silvergrannlåt i håret tände en stor fyrsticka och gick före mig för att visa vägen. Den mörka och backiga grottan var mer kuslig än storartad. Då vi kommit ett stycke in i den unkna luften, frågade jag flickan, om hon icke var rädd att gå tillbaka samma väg ensam. Hon gjorde en mycket lustig min, belyst av fyrstickan, med huvudet böjt över axeln samt svarade på sin täckt klumpiga dialekt:

— Herreje, då man är alldeles ensam är det inte farligt.

Jag försökte att besvara hennes dristiga svar med en rolig replik, men innan jag fick den i ordning, stodo vi vid en plankdörr, genom vars springor dagsljuset sken in. Hon lyste med fyrstickan på låset mycket noga och omständligt och satte nyckeln i låset med en långsam försiktighet, som om hon fruktade att den vid minsta brådska kunde springa i bitar. Så vred hon litet med nyckeln, och låset gnisslade utan att hon fick upp det. Ack ja, herreje, det var ju heller ej underligt om låset rostat igen där i fukten! Det blev nu min tur att försöka. Som jag märkte, att låset genast skulle ha öppnat sig, om jag tagit i på allvar, förde jag i stället med en erfaren låssmeds prövande handgrepp nyckeln försiktigt än åt den ena sidan än åt den andra. Därefter tog jag ut den och blåste i nyckelpipan. Den lät som en lergök i den tomma grottan och flickan började skratta

överljutt samt tog nyckeln från mig för att också blåsa. Snart kommo vi underfund med, att vi kunde få två toner ur den genom att hålla den på olika sätt. Då hon för andra gången satte den i låset, råkade hon genom en oförsiktighet att taga för hårt i vredet. Låset sprang upp och korsdraget ställde dörren på vid gavel.

Jag fortsatte allena på gångstigen utefter bråddjupet, medan flickan återvände genom grottan.

Efter en stund stod jag uppe på Ebenalps platå framför det oansenliga värdshuset. Atsch-pang, atsch-pang! och träluckorna sprungo upp ur väggen över de små fönstren. Solnedgången var inne och luften isande.

Dimman hade sjunkit efter blåsten och molnen rullade nedanför berget som långa valkar av smutsig fönsterbomull. Ibland rispades de upp och man fick syn på en i kallt grönt och gult färgad karta; det var Rhens floddal. Kamors och Säntis' snömassor reste sig ur molnhavet som simmande isberg. Aftonsolens sneda, djupröda dagrar insvepte höglandet i denna hemska Alpglühen, vars rodnad är för mörk att kallas eld och för glimmande att kallas blod, men som en romantiker möjligen skulle kalla brinnande blod. Djupt nere vid Wildkirchli och från stigen ned genom dalgången hördes de hemtågande lustvandrarskarornas musikaliskt vackra, rena, flerstämmiga sånger. En sommarsöndag i Schweiz är ej svartklädd trumpenhet, den är sång. Minnet av alpernas söndagsidyller förefaller mig också alltid som ekot

av sång, men ganska beskedlig sång som t. ex. denna:

»Min Schatz ist e' Bernig use,
ond i bin hinna;
min Schatz thued tanza dusa,
ond i muess spinna.»

Besynnerliga Schweiz, motsatsernas land! Ett idealiskt statsskick, en storartad natur, som i vild prakt saknar like, och vid sidan av detta frukt-trädsskogarnas idyller och ett småväxt, gemytligt borgarfolk. Mellan alpstuporna stå de godmodigt hemtrevliga byarna som böcker av Fritz Reuter mellan två band Shakspeare. På Stora S:t Bern-hard Spetsbergens klimat och nere vid Vevey vin-druvor och italienska motiv. I sanning, den som vill giva en åskådlig bild av detta fängslande land, får icke skriva några reseskisser, utan böcker tjocka som biblar. Ett skall, om han är sann, alltid bli genomgående. Mitt i sin förtjusning över landskapet, skall han, vid en blick på sin vägvisare, dra på munnen, men icke elakt utan vänligt och välvilligt, nästan beundrande.

III.

Festspelet vid Sempach.

Många goda råd innehåller den av estetiska resenärer så fanatiskt hatade stackars Bædeker. Ännu fler funnos dock vanligen i äldre resehandböcker. Jag tänker icke på femtonhundratalets skinninbundna på latin. Jag tänker på Martin Zeilers, som utkom från Ulm 1651 på hederlig tyska.

Det är bra, säger den klyftige Martin Zeiler, »om turisten före avresan lär sig att simma och även att koka en smula, så kan han på härbärget se till, att han får maten som han vill. Han bör ha med sig en stambok, i vilken personer, som han sammanträffar med, kunna skriva in sina namn; men han skall se till, att de icke skriva något förargligt eller oanständigt. Pengarna skall han förvara i skorna. Mot tiggare skall han visa sig godhjärtad, men för starka tiggare skall han taga sig i akt. När han beser en ort skall han noga underrätta sig om i vilket land han befinner sig samt om därvarande konstnärer, dans- och fäktmästare och lärare på allehanda musikaliska instrument. När han kommer hem, skall han lägga

bort utländska kläder och hårklädslar och över huvud taget uppföra sig så, att han kan få en god anställning och ingå ett fördelaktigt äktenskap.»

Du förträfflige Martin Zeiler, utförligare och mera klipska förhållningsregler kan man inte gärna med fog fordra. Dock är det en sak som varken du eller någon annan resehandboksskrivare tycks vilja hjälpa resenärer till rätta med. Du säger icke, hur den skall bära sig åt, som i sällskap med fem andra kommer till ett värdshus där alla rum, utom ett enda litet med en bädd, äro upptagna. Detta missöde råkade jag ut för i en liten alpby nära Sempach aftonen före femhundraårsfesten, som skulle firas till minne av slaget vid Sempach.

På tröskeln till värdshuset stod ägarinnan, en rödfnaslig liten fru med goater. Hon var vid ytterligt retligt lynne. Hela huset var fullt av folk, och där stodo vi nu ytterligare sex gäster och ropade på det enda återstående rummet. Som klok schweiziska visste hon dock, hur hon skulle ställa det. Hon höll auktion.

— Två och en halv francs, bjöd en herre för rummet.

— Två och sjuttifem, ropade en annan.

— Tre francs!

Jag mönstrade i smyg mina olyckskamrater. Hade där funnits en engelsman, hade det naturligtvis ej varit lönt att upptaga kampen. Han hade slutat med att bjuda ett pund eller par för det lilla kyffet. En svensk resenovis hade det

icke heller varit roligt att tävla med, ty en sådan ger sig alltid sken av att vara gruvligt rik. Lyckligtvis voro de fem herrarna emellertid schweizare och i förlitan på deras sparsamhet bjöd jag tre och femti.

— Tre och sexti! hördes en röst.

— Tre och sjuttifem! mauschlade en annan.

Nu var ögonblicket inne att genom en djärv kupp gripa segern. Låtsande den mest lättsinniga munterhet, liksom jag vore färdig att kasta både klocka och börs för gummans fötter, ropade jag därför med stark röst:

— Fem francs!

De fyra herrarna betraktade mig med en blick full av indignation, full av outtröttlig hushållsaktighet och avlägsnade sig. Men då jag ville stiga in, trädde gumman i vägen och yttrade, återvinnande sin schweiziskt hjärtliga vänlighet, som dock nu lät litet gjord:

— Ni har väl inte ätit kväll?

— Jo för en timme sedan.

— Jaså. Bo på värdshuset utan att äta. Herreje! jo, det skulle bära sig för mig, att låta gästerna göra på sådant vis. Nej, det blir ingenting av! Då får någon av de andra rummet.

Inseende att jag var nära att förlora vad jag nyss vunnit, lät jag mig tåligt ledas in till källarsalens bord, som redan var omringat av tåligt ätande gäster. Gumman återvann med ens sin vänlighet och med en nigande rörelse vände hon sig mot bordet och frågade:

— Får det lov att vara Médoc eller Veltliner

eller litet Sassella? Eller kanske herrarna föredraga något tyskt vin?

Några av oss beställde det ena vinet, några det andra. Därefter gick gumman ned utför en rät, brant trappa i källaren, men råkade att glömma dörren på glänt. Hon öppnade kranen till ett fat och tappade vin på några karaffiner. Slutligen kom hon upp igen och radade upp de solkiga, med ett ljust rödvin rågade karaffinerna samt yttrade under vänliga små nigningar.

— Här är Sassella, här är herrns Médoc, och här ha vi litet lantvin. Försök det!

Att få så många viner här uppe i bergen var helt oväntat och lika oväntat att få dem på karaffiner. Men det mest överraskande var att få dem alla tre ur samma fat. Vi tordes likväl icke skratta, ty våra bäddplatser voro oss kära. I stället fyllde vi våra glas och schweizarna skålade sinsemellan med ordet: Prosit!

Äntligen! tänkte jag, då jag slutligen gick till sängs inne i mitt rum, vilket var helt fodrat med trä, lågt och litet och påminde om en byrålåda. Emellertid hade de fem husvilla herrarna och ett tiotal andra slagit sig ned i källarsalen vägg i vägg och sjöngo fosterländska sånger. Snart märkte de, att de tunna bräden, som skilde dem och mig, gav ett dovt, effektfullt ljud, om man dunkade takten på dem. Jag låg som en råtta i en dundrande puka.

Med glädje hälsade jag soluppgången den 5 juli 1886.

Snart befann jag mig tillsammans med tusen-

tals människor på den mycket högt belägna äng, där en gång slaget vid Sempach utkämpades. På vägarna närmade sig omnibusar, klädda med flaggor och grönt. Djupt på dalgångens botten frambrusade extratåg med öppna, festprydda vagnar, som från edsförbundets alla kantoner samlade glada åskådare, vilka vid första lägenhet uppstämde sånger. Från Sempach tillkännagav avlägset kanondunder, att festprocessionen satt sig i rörelse. I byarna ringde kyrkklockorna och allt arbete vilade. Julihimmeln var högblå, och daggen glittrade i fruktträdsskogarnas gräs. Klockan var ännu knappast sju.

Själva slagfältet utgjordes av en kullig högslätt kantad av barrskog och med stora vyer över Pilatus' snötinne och över den blå sommarstilla Sempachersjön. Mellan saftiga dungar av päronträd, vars lummiga grenar, tunga av halvmogen frukt, böjde sig till marken, reste sig två kapell. Det ena var helt litet och förvarade skallar och ben funna i slagfältets jord. Det andra var invändigt dekorerat med de vid Sempach fallna schweizerhjältarnas namn. Det var en helgedom vigd åt minnet av frihetshjältar och omgivet av fjällandskapens tystnad.

Så snart festprocessionen hunnit upp på högslätten, förrättades katolsk gudstjänst under fri himmel. Därefter höllos tal vid en till Winkelrieds minne upprest sten. Slutligen samlades alla på den stora av provisoriska träbänkar uppförda amfiteater, från vilket själva festspelet skulle åses.

Visaren på kyrktornet i Sempach hade nu redan hunnit till 11,30.

Nedanför sittplatserna sträckte sig en rymlig rännarebana, på vilken 500 man, kostymerade till schweiziskt lantfolk och till österrikiska järnmän, skulle återgiva den ryktbara striden, som 1386 utkämpades på detta ställe. Bakom rännarebanan reste sig ett podium för 600 kostymerade sångare och över detta själva scenen, vars kulisser och fonddekoration utgjordes av själva det praktfulla alplandskapet med Pilatus i bakgrunden. Från scenens mitt förde en hög trappa upp till en vit, altarliknande sarkofag, som bar Winkelrieds sista ord till inskrift: »Sorgt für Weib und Kind!» På locket syntes sagohjältens bild i övernaturlig storlek. Högst över allt detta glimmade mot den djupblå himmeln och omgiven av åtta flammande fyrfat en bländande vit, i gips effektfullt utförd kolossalstaty föreställande Helvetia.

Det hela var på samma gång både storartat och enkelt. Medan passionsspelen i Oberammergau sträva efter dramatisk verkan, ville man här endast giva ett slags kostymfest, en målerisk tablå i det fria. Just frånvaron av teaterdekorationer, förhängen och all den myckna bondgrannlåt, som smugit sig in i oberammergauernas beryktade passionsspel, gav det hela en viss antik prägel. När man satt där under den fullkomligt molnfria himmeln, i den sommarvarma luften, betraktande fyrfaten, den vita jättestatyn och det soliga berglandskapet, tyckte man sig nästan förflyttad två årtusenden tillbaka i tiden och bevittnande en

nationalfest vid Olympia eller någon annan grekisk ort.

Festspelet var sönderdelat i sju avdelningar: skördefest, de edsvurnas intåg (i Sempach), krigarnas avsked, själva slaget, segrarnas hemtåg, segrarna kring Winkelrieds bår och slutligen »Prophetische Vision». Texten, som var författad till praktfull musik, var långt ifrån den bästa, oaktat ämnet var så rikt, om icke på rent dramatiska motiv, så på poetiska. Överdrifter och stora fraser grinade från snart sagt varje sida. Författaren hörde tydligen till dem, som icke inse, att man kan uppskatta sitt fosterland utan att bruka stora ord, likaväl som man kan vara fästad vid sin mor utan att kalla henne tidevarvets mest hugstora gumma. Jag vill endast anföra följande olyckliga kör:

»Bis im letzten Glühen
stirbt der Alpen Haupt,
und im letzten Blühen
sinkt die Ros' entlaubt,
bis im letzten Beben
selbst die Sonne schied,
wird dein Name leben,
leben, Winkelried!

Överdriften i dessa braskande ord blev så mycket löjligare som åsikterna om denne Winkelried just för närvarande äro mycket stridiga. Några forskare förklara, att han helt och hållet tillhör sagan liksom Tell, vilken först genom Tschudys berömda schweizerkrönika blev en nationalhjälte. De äldsta berättelserna om slaget vid Sempach

nämna ingenting om Winkelrieds uppträdande. Först i en bortåt femtio år senare författad krönika från Zürich berättas om »en trogen man», vilken, då han under slaget såg, hur de österrikiska järnmännen med sina långa lansar stucko ned de främsta schweizarna utan att nås av deras korta hillebarder, skyndade fram och »tryckte ned» så många lansar, att hans följeslagare kunde tränga sig in bland fienden. Att denne »trogna man» hette Winkelried och att han tryckte lansspetsarna i sitt eget bröst, därom vet kronisten intet. Enligt Bürklis »Der wahre Winkelried» voro emellertid österrikarna alldeles icke ordnade i led med fällda lansar och schweizarna vunno icke slaget genom »une bataille rangée» utan genom överrumpling såsom vid Morgarten och Murten. I sådant fall skulle Winkelrieds bragd helt enkelt ha varit en omöjlighet. Enligt en viss doktor Liebenau i Luzern skulle emellertid den gamla skildringen av slaget vara den trovärdigaste och han hänvisar vidare till en urkund från Stanz, i vilken en Erni Winkelried omnämnes bland de fallna. Den vanligaste uppfattningen är, som vi veta, att de edsförbundna i kilformig slagordning mötte de i blänkande rustningar antågande österrikiska ädlingarna, vars lansmur till en början tycktes ogenomtränglig. Då omslöt Winkelried med sina armar så många fientliga lansar, som han kunde räcka, samt röjde, genomborrad av dem, på detta sätt väg för de edsvurna, som nu kommo i tillfälle att använda sina korta vapen. Österrikiska baneret sjönk till jorden, hertig Leopold föll och alla de

av dessa prunkande och nyss så segervissa riddersmän, vilka icke lyckades fly, nedhöggos av den torftigt rustade och illa övade men djärva bondeskaran. Det må nu vara hur som helst med Winkelried. Det säkra är, att det icke behövdes svulstigt språk och granna fraser för att förhärliga minnet av en sådan dag. Med vilken djup rörelse läsa vi icke om detta utomordentliga, avskilda lilla folks ljusa frihetskamp i en tid då hela det övriga Europa låg begravet i feodalismens mörker! Och dessa fattiga herdar och bönder, som aldrig hört talas om en grekisk folkförsamling och som icke leddes av någon bildningsaristokrati, förstodo att giva sin vunna frihet en form, som vår tids mest framskjutna andar peka mot, ännu hundra år efter eden i Bollhuset, som ett nästan oupphinneligt ideal. Vi behöva sannerligen icke tänka oss frihetens gudinna i grekisk dräkt. Vi behöva icke söka henne bland megärorna från Place de Grève. Alpherdens väderbitna hustru, som i stället att jämra sig och varna, när hennes man reste sig mot sina förtryckare, tog hans hatt och skjorta och med högaffeln i högsta hugg satte österrikiska ryttarnas hästar på hasorna i backarna vid Stoss, även hon var frihetens gudinna.

Man behövde därför icke heller vara schweizare för att erfara en känsla, som nästan förtjänade namn av andakt, då kören nu stämde upp och festspelet tog sin början.

Vid klangen av koskällor tågade lantfolk i medeltidsdräkter upp på scenen till skördefest. Snart hördes på avstånd inne i den naturliga

vänstra kulissens granskog en dov lur. Med bågar, hillebarder, morgonstjärnor och fanor drogo de edsvurna förbi genom rännarebanan för att osedda av publiken utkämpa striden bakom Helvetias stod. Gubbar, kvinnor och barn följde uppe från scenen stridens gång och läto genom sina samtal på vers åskådarna förstå hur det avlopp. Snart kommo österrikarna på galopperande hästar och med vajande hjälmbuskar i vild flykt. Med erövrade fanor och vagnar fullastade med rustningar och vapen och annat byte återvände slutligen de edsvurna, och på en bår medfördes Winkelrieds lik.

Nu kom festspelets glanspunkt och slutnummer: den profetiska visionen. Bärande de två och tjugu kantonernas olika fanor stego gossar uppför de höga trapporna. De bekransade den altaraktiga sarkofagen, vilken högt i den blå luften sken blänkande vit som en leende grav åt en hero, vilken varit nog avundsvärt lycklig att få offra sitt liv för en stor sak. På båda sidor om trappan grupperade sig lantfolk och krigare under en skog av fanor. Vilken brokig mängd av dukar med bisarra gripar, oxhuvud, örnar, björnar, nycklar och kors! Nere bland åskådarna stodo studenter och burschenföreningar med röda, gröna eller violetta guldstickade sammetsjackor och med blomsterkransade dryckeshorn samt under en ännu praktfullare, guldstammig skog av fanor. Jag har aldrig sett så mycket glitter, så mycket ljust, lysande silke på en gång. Det var en turkisk sidenhandlares haschischfantasi. Det var ett slösande med purpur, ljusblått, vitt och gult, som i förening med

det varma solskenet glädjeberusade ögat. Runt omkring över det oöverskådliga människohavet smattrade appläderna som slagregn.

I denna hänryckningens stund kom jag ofrivilligt att vända mig mot förbundspresidentens tribun. Måhända ville jag se, om han grät.

Då mötte mig en av dessa små överraskningar, som vid varje högtidligt ögonblick i Schweiz plötsligt dyka upp liksom Judas' komiskt-realistiska figur stiger fram bland de allvarliga gestalterna i oberammergauernas passionsspel. Presidenten — åt en skinksmörgås!

Ack, Schweiz, jag borde kunna ha förutsett detta! Och dock fördunstade icke stämningen för skinksmörgåsens skull. Tvärtom; det enkla och naiva hos schweizaren, hos den oansenliga, hyggliga lille förbundspresidenten där uppe på hedersplatsen gjorde mitt bland all denna prakt ett nästan rörande intryck. Just vid åsynen av skinksmörgåsen kände jag hur uppriktigt, hur varmt jag älskade detta Schweiz.

Så snart kören tystnat, tågade hela den kostymerade skaran med sina fanor och följd av studenterna ned mot Sempach. Det var ingen svårighet för mig att utan besvär komma från min plats, ty som slösaktig svensk hade jag naturligtvis ansett mig tvungen att välja en av de dyrare. De sparsamma schweizarna hade däremot hållit sig på de sämre och lämnat bänkarna runt omkring mig nästan tomma.

Vägen stupade tämligen brant utför de bördiga kullarna. Det blev en fullkomlig folkvandring. Det

kom icke längre i fråga att följa upptrampade stigar. Stora massor av folk gingo fram över gräsvallarna genom fruktträdsskogarna. Alla hade samma tanke, samma mål: festmåltiden vid Sempach. De flesta voro Alprepublikens infödda barn, vana att taga ginvägar över bergshöjder, att timvis vandra upp och ned och att känna sig allt muntrare, ju besvärligare vägen steg eller stupade. Så småningom började man känna igen sina grannar och lägga märke till dem, vilka blevo efter och försvunno liksom stupade under en stormning. Ibland kunde en rad av pojkar, beständigt sjungande, beständigt knuffande varandra i sidan, tränga sig fram och inom några minuter försvinna lika långt framför alla andra som de nyss dukit upp bakom dem. Med ens kunde all sång tvärtystna. Genom hela det tysta landskapet hördes i ett sådant ögonblick endast det ojämna trampet av många tusen par fötter och det bjällrande lätet av ett eller annat dricksglas, vilket i en illa packad matsäckskorg klingade mot buteljen.

Äntligen nådde vi Sempach. Vi slogo oss ned i en provisorisk barack på träbänkar kring provisoriska långa bord med pappersdukar och pappersservietter, och nu skulle den efterlängtade måltiden börjas. Förbundspresidenten tog plats högt upp i bakgrunden, sedan han länge torkat pannan med en kulört snusnäsduk. Utanför i gräset lägrade de kostymerade och kokade mat över stora eldar.

Men nu kom den oundgängliga lilla överraskningen, vilken på en utlännings läppar skulle fram-

locka ett glatt, oförargligt leende. Man väntade en festmiddag — och man fick en tvivelaktig soppa samt en tallrik buljongskött, varpå soppan kokats, korv, bönor och sockertårta. Se där matsedeln.

Kung Ludvig av Bajern, som kort förut med självmord slutat sin av storhetsmani pinade tillvaro, lär i ett inkonsekvent ögonblick med en mycket högtidlig skrivelse gjort förfrågan hos myndigheterna i någon av de fyra urkantonerna, om det mötte något hinder att upptaga honom till medborgare i kantonen. I ett lika högtidligt svar meddelades, att det på intet vis mötte några svårigheter — såvida han avsade sig kronan. Liksom han, oaktat sin hyperestetiska smak för det praktfulla och lysande, beundrade och älskade denna enkla lilla borgarenation, så böra vi också göra litet var. Så gjorde jag där jag tuggade mitt buljongskött.

Solen hade emellertid länge sedan lämnat sin middagshöjd, och det var redan sent, då jag på ett av de många extratågen anlände till Luzern för att dröja där över natten. Här fick jag dock på aftonen bevittna den del av festen som i måleriskt avseende överträffade allt annat.

Den stora krigarskaran från Sempach skulle ungefär kl. 7 göra sitt segerintåg i Luzern. Den hade dock blivit fördröjd på vägen och anlände först vid tiotiden, då sommarnattens skymning redan gjorde alla föremål otydliga. Just detta, att skymningen gjorde sitt intåg före krigsfolket, framkallade den rent av illusoriska effekten. De många hotellen försvunno, medan i stället den

långa, takbetäckta träbron avtecknades mot vattnet och de medeltida tornen och ringmurarna mot natthimmeln. På bergen tändes glädjeeldar — alldeles som vid en seger fordomtima. Plötsligt hördes en röst bland de till trängsel packade åskådarna: »nu komma de!» I detsamma nalkades i stadsmurens välvda port den brokiga skaran, trupp för trupp, med vapen och fanor och fyrspända vagnar lastade med segerbyte. Det hemmagjorda, hoplappade eller litet teateraktiga i dräkterna, som vid fullt dagsljus ibland hade tittat fram här och var, dolde halvmörkret. Framför var avdelning gingo pipare och trummare, vilkas fåtoniga medeltida melodier skorrade över den tysta gatan. Det var ej längre en kostymfest; det var medeltiden livslevande.

Med huvudet uppfyllt av fantasier över händelser, som redan äro omtvistade sagor, och människor, som redan äro mull och ben, gick jag, då den sista krigaren försvunnit, till närmaste hotell. Alla rum voro dock upptagna. Jag gick till nästa stora främlingskasern. Samma svar. Ingenstädes stod en madrass med två lakan och ett täcke att få. Slutligen förbarmade sig en välvillig hotellvärd. Herreje, man kunde väl ej begära att främlingen skulle ligga på gatan! Visserligen hade han själv intet att glädja mig med, men hans portier skulle visa mig till en av hans gifta vänner, som helt visst skulle upplåta sitt gästrum. Så blev det också och strax efter midnatt somnade jag gott.

Då jag emellertid vaknade sent påföljande dag,

förvånades jag över rummets lyx. Var detta ett rum i Schweiz? Framför fönstret hängde tunga sidengardiner, täcket var av siden, och kuddar och lakan voro så översållade med spetsar, att jag tyckte mig nästan ligga i likkista på parad. Slutligen steg tjänsteflickan in, en nätt flicka med täck bindmössa och en stor silverblank bricka, på vilken hon bjöd mig kaffe i en utsökt fin kopp. Var detta verkligen i Schweiz, det tarvliga, lilla Schweiz, eller drömde jag? Då jag skulle gå, vägrade tjänsteflickan att mottaga någon betalning och hennes herrskap voro redan på sitt »Geschäft». Ville jag råka dem, skulle jag endast gå till Weinmarkt och fråga efter dem i första huset till vänster. De hette Wolf.

Vid Weinmarkt i första huset till vänster mötte mig dock en liten godmodig schweizisk överraskning igen. På en stor skylt lästes namnet Wolf. Så kom en liten röd stjärna och därefter ordet — Slaktare!

Bakom marmordisken stod herr Wolf, min värd, som jag börjat föreställa mig som en mycket fin herre. Han bar ett vitt förkläde samt kniven och brynet vid sidan. Vid en pulpet satt hans fru och skrev upp.

Du okonstlade, pålitliga, hjärtliga och tilldragande lilla schweizerfolk, som man icke kan annat än älska och beundra och hos vilket man trivs så väl! På sådant sätt roar det dig att överraska främlingen. Då han stiger in i ett lågt och nästan torftigt enkelt hus i någon lantby, kan man upplysa honom om, att han befinner sig hos någon

mycket rik och framstående man. Då han vaknar upp på en spetskudde, får han kanske veta, att han sovit hos en — slaktare! Undra då på, om främligen också retas och skämtar litet med dina små egenheter. Han gör det dock med hjärtat fullt av sympati.

IV.

Ett familjeminne.

En vinter kom jag att uppehålla mig i Lenzburg i Aargau. Den gammalmodiga, sällan besökta staden, över vars höggavliga hus kyrkan reste sig med sitt storkbo, erbjöd inga förströelser, och jag sökte inga, ty min tid var upptagen. Mina grannar förvånades över min motvilja för alla nöjen och gjorde sig lustiga över mig. Och kanske de hade rätt. Det är ett stort lättsinne att så roa sig på en dag, att man ligger sjuk i åtta, men det är ett ännu större lättsinne att aldrig roa sig. Det finns emellertid tider av livet, då enslighetens trumpna tystnad är en vederkvickelse.

Det blev min vana att, då det led mot solnedgången, ställa upp mina böcker på hyllan, släcka min långa pipa och sätta på mig en stor björnskinnsmössa samt oberoende av väder och vind begiva mig ut i snön. Vanligen började jag promenera av och an längs ett grunt vattendrag, som strök tätt förbi stadens utkant. På andra sidan detta strida och därför sällan frusna vatten, vars eviga bubblande och rasslande fyllde hela landskapet med melankoli, låg ett stort hus, som ådrog

sig uppmärksamheten genom sin slottslikt höga stentrappa och sin trädgårds gamla fruktträd och lindar. Huset tycktes vara från slutet av förra århundradet och bar i vart och ett av takets fyra hörn dessa i sandsten huggna blomsterurnor, vilka i den trakten voro obligatoriska för dåtidens rikare borgarhus.

I den sena timme, då jag vanligen kom där förbi, glödde de hundra små fönsterrutorna i solnedgången, som om rummen varit upplysta av många ljus. Runt omkring sträckte sig de kuperade vingårdarna, där vinpressen länge sedan tystnat och snön låg djup samt erinrade om spräcklig marmor genom de många gula och röda löv, som blåsten fört med sig från bokskogen på kullarnas krön. Det gamla huset upptog ofta mina tankar, och fantasien och slumpen gjorde mig snart bekant med namnen på dem, som bodde där eller fordom bott där. En av de senare var Oberst Gustaffson.

Det var, berättade man, något av åren före 1820, som Oberst Gustaffson en lördagseftermiddag ankom till Lenzburg på en dammig flakvagn och alldeles ensam. Troligen var det kort efter sedan han — han den en gång så monarkiska monarken — begärt och erhållit borgarrätt i det republikanska Basel samt därvid enligt bruk inträtt i ett skrå. Det gamla huset där nere på andra sidan bäcken var på den tiden det ståtligaste i trakten och beboddes av en förmögen stadtamtman H—l († 1820). Denna mycket ansedde storborgare bjöd gärna gäster och var en hjärtans välvillig man.

Hans förmåga att porträttera, att i hast träffa ett ansikte äger ännu ett bevis i ett blyertsporträtt av Oberst Gustaffson, vilket, tecknat på en blankett av pergament, än i dag förvaras uppe på en hylla i ett av det gamla husets många väggskåp.

Så småningom sökte jag att skaffa mig närmare upplysningar om den ovanlige landsflyktingens besök, men jag märkte, att jag kom i elfte timmen. Jag märkte, att jag icke fick förspilla tiden, om jag ville få veta något. Den gamla stadtamtmannen sov sedan mer än sextio år under sin gravsten, på vilken bokstäverna knappast längre voro läsliga. Den av hans döttrar, vilken i sin tidigaste barndom flera gånger lekt på Oberst Gustaffsons knä och vilken särskilt varit föremål för hans välvilja, var död sedan fjorton dagar. Hennes yngre syster, som ännu levde och som enligt allas mening hade mycket att berätta om det, som jag önskade att veta, hade nyss träffats av slag, och kunde varken meddela sig muntligen eller genom pennan. Hennes bror, en bruten orkeslös gubbe, var den enda levande, som ännu kunde skänka några upplysningar, innan den i och för sig själv egentligen så betydelselösa tilldragelsen för alltid sjönk i en fullständig glömska.

Jag kom för att se en akt av ett litet okänt skådespel, som jag ville referera, men kom för sent. Ridån började redan långsamt sänka sig, och jag hann knappast att i hast uppfatta dekorationen och några av de spelande.

Den gamle mannen bodde vid en av stadens äldre och trängre gator. En mörk, smal trappa

förde till hans rum. Då man bultade på dörren, låste han icke upp, ty han var döv. Själva rummet var lika lågt som trångt. Den slitna soffan, den stora fyrfotade blå kakelugnen och den uppbäddade sängen lämnade nästan ingen plats övrig för honom själv och ännu mindre för några besökande. Vid varje rörelse snuddade man emot något föremål. Då man törnade mot stolen, stötte denna mot soffan och soffan mot sängen, vilken slutligen med en vresig jämmer gav en dov stöt i den vitstrukna träbeklädda väggen. Ett vackert gammalt pendelur i rokoko, vars nervösa pickande fyllde det tysta och kvalmiga rummet, var det enda, som berättade om det välstånd, vilket familjen en gång ägt, men nu förlorat.

Den välmenande gamla gubben lyfte allt emellanåt sin hand till örat som en lur för att höra bättre. Hans minne var ytterligt försvagat; alla årtal och namn hade gått förlorade, och endast genom långsamt sökande och genom inblandandet av långa betydelselösa berättelser från sin ungdom lyckades han framleta rapsodiska erinringar från Oberst Gustaffsons besök. Medan han talade, tröttade han emellertid sig själv, och hans utmattade tanke förmådde ej längre särskilja och beskriva de oklara dimsyner, som han börjat uppväcka. Ridån sjönk ända till golvet.

Mycket blev det alltså ej jag fick veta om Oberst Gustaffson. Då han stannat med sin flakvagn framför det gamla huset där nere vid vattendraget, hade en gumma med uppkavlade ärmar och näsduken bunden om håret samt med sop-

kvasten i hand putsat den höga stentrappan. Det var, som jag redan berättat, lördag, och på lördagen städar och fejar hela den renliga alprepubliken från dagningen till skymningens inbrott. Den trötta gumman, som ej haft en ledig stund på hela dagen, var vid mycket vresigt lynne. Oberst Gustaffson steg uppför trappan bakom hennes rygg och frågade i en kanske något sträv ton, om stadtamtmannen var att träffa. Gumman svarade snäsigt och utan att vända sig om, att han ej var hemma.

Oberst Gustaffson frågade nu i ännu strävare ton, om icke åtminstone stadtamtmannens fru kunde råkas. Gumman sopade ännu ett par tag med kvasten, vände sig slutligen förargad om och betraktade den okända gästen. Slutligen stötte hon den upp- och nedvända kvastens skaft i stentrappan som en ceremonimästare stöter med sin stav samt bad med några kärva, onådiga ord Oberst Gustaffson stiga in och vänta.

Hans väntan blev mycket långvarig. Både tio minuter och en kvart gick han otåligt av och an, speglad av den smala spegeln, som ännu sitter där mellan fönstren. Spegeln har icke bevarat hans bild, men vi känna den litet var från de många berättelserna om hans yttre under denna tid av hans landsflykt, då han ofta gick till fots och åt i källarsalarna tillsammans med vandrare och handelsresande, vilka gjorde sig lustiga över honom utan att ana från vilken hisnande höjd han störtat, innan han blev deras bordskamrat. Vi se tydligt för oss hans betydligt luggslitna mörkbruna, ända

till hakan knäppta rock, hans svarta sidenhalsduk, rundskurna filthatt och mörkgrå byxor samt hans händer, som aldrig buro handskar, men som en gång mottagit spiran framför altaret i Stockholms Storkyrka.

Skymningen tilltog redan hastigt, men ännu gick han av och an. Slutligen stannade han otåligt och lade redan handen på låsvredet, då dörren i detsamma öppnades och husets värdinna stod framför honom på tröskeln. Hon hade håret benat i två gardiner över pannan, vit mössa och stor guldbrosch. Oberst Gustafsson, som redan var bekant med hennes man och kanske även inbjuden, hälsade och yttrade:

— Ich bin der Oberst Gustaffson und bitte Gastfreundschaft!

Då han räckte henne handen, märkte han emellertid, att hon icke var någon annan än — gumman från trappan! I överensstämmelse med landets anspråkslösa vanor hade den rike stadtamtmannens fru själv sopat sin trappa. Då hon fick främmande, hade hon ömsat kläder samt tvättat och kammat sig efter dagens stök och uppträdde nu med en värdinnas värdighet och yttre. Denna enkelhet i seder rörde honom djupt, och från den stunden umgicks han på det förtroligaste med familjen och blev länge deras gäst.

De, vilka företrädesvis blevo föremål för hans välvilja, voro de små barnen — de små barnen, vilka nu voro döda eller orkeslösa sjuttioåringar. Han deltog ibland till och med i deras lekar. Men

en gång då någon av dem envist drog i hans rockskört, gav han en örfil.

Till sitt sätt var han inbunden och tillbakadragen, men då samtalet berörde de olyckor, som träffat honom, blev han ofta så häftig, att värdinnan »måste svara med Guds ord». Då han talade gick han gärna av och an med den ena handen på ryggen. För övrigt tillbragte han största delen av dygnet på sitt rum och företog först mot mörkrets inbrott en spatsertur.

Tjänstefolket i huset tyckte, att han var alldeles för fordrande. Ack, ni den schweiziska landsbygdens naiva tjänsteflickor! Då värdinnan sopade trappan, tycka ni, att gästen också bör bädda upp sin säng och borsta sina skor! Ingen — ingen som icke var schweizare — kunde vara mindre fordrande än Oberst Gustaffson på den tiden. Det är ju bland annat brukligt, att man erbjuder en kunglig gäst husets paradrum till boningsrum. Här kom detta aldrig i fråga! Den republikanska lilla småstadsfamiljen bekymrade sig icke om ett sådant bruk. Oberst Gustaffson bebodde endast ett litet gästrum, och hans bädd var en smal omålad säng av något simplare träslag.

I vårt århundrade har väl knappast någon avdankad regent så fullkomligt sjunkit ned till obemärkt privatperson som Oberst Gustaffson gjorde. Då han efter en längre tid lämnade Lenzburg, skedde det lika tyst som han kommit dit, och några hus från det vari han bott, visste man litet eller intet om honom och hans besök. I S:t Gallen, där han vid sin tarvliga ståpulpet av granträ för-

fattade »La journée du 13 Mars 1809» och där han slutligen uppgav andan på värdshuset »Zum weissen Rössli», har jag dock bland äldre personer påträffat flera som minnas honom och hans begravning. Särskilt berätta de om det ovanliga norrsken som glänste över de av facklorna rödaktigt belysta husen, då hans lik vid midnatt bisattes i S:t Magnuskyrkans sakristia.

Men i det gamla huset där nere vid bäcken i Lenzburg förvarades ännu efter hans död den simpla gästrumssäng, i vilken han legat. Den gamla stadtamtmannen hade gått bort; svåra ekonomiska olyckor hade träffat familjen, och den av bekymmer nedtryckta änkan, hon som sopade trappan, då Oberst Gustaffson anmälde sig, brukade ofta peka på den simpla och omålade sängen samt säga:

— Ser ni, när en man, som uppvuxit i mitten av det slösaktigaste överflöd, kunnat sova gott i den där simpla möbeln, då är det också vår skyldighet att bära vår olycka med tålamod.

På detta sätt blev den oansenliga sängen en familjerelik, kring vilken hela släktens sentimentalitet koncentrerade sig, ett slags symbol för tålamodet. Den övergick, då änkan dog, i barns och barnbarns händer. Nyare tiders växande fordringar på lyx gjorde den snart obrukbar även för gästrummet. Var den fick sin plats, stod den och skrapade. Slutligen fälldes den ihop och ställdes undan på vinden. Men ofta, då familjen under de svåra motgångar, som fortfarande förföljde den, erinrade sig den stoiska gamla fruns uppmaningar,

föll samtalet på den gamla sängen, och den drogs fram ur dammet och betraktades. Det grämde dem, om den förr eller senare vid något dödsfall skulle bortauktioneras för en spottstyver tillsammans med annat gammalt skräp. När emellertid tiden närmade sig den dag, då det nuvarande svenska hovet genom giftermål lierades med det badenska, och tidningarna följaktligen voro fyllda med uppgifter om Oberst Gustaffson och hans avkomlingar, fingo den gamle stadtamtmannens efterkommande oväntade tankar. De skickade helt sonika den gamla sängen som present till hovet i Karlsruhe. Huruvida den sedan hamnade på slottsvinden, museet eller i eldbrasan, får den som är bättre underrättad upplysa.

Då jag sista gången besökte det stora huset där nere vid bäcken, kom jag som vanligt mot skymningen. Den gråhåriga värdinnan, som varit gift med en medlem av familjen, men redan vid mycket unga år blivit änka, lämnade mig en stund ensam för att efter landets bruk själv ombesörja ett och annat, som hon ville servera. Det gammalmodiga, stora, avlånga mottagningsrummet var ännu så gott som oförändrat. Den fyrfotade, med bjärta blommor målade kakelugnen gav sin värme. De mörka dörrarna hade stora beslag och lås av blankpolerad mässing. Längs väggarna stodo stela, rätvinkliga möbler i det första kejsardömets stil. Utefter långväggen sträckte sig en av dessa oformligt långa soffor, vilka tyckas uppfunna för Jesu apostlar, ty de rymma ända till tolv man. Sido-

rummens väggar voro beklädda med rödaktigt betsat körsbärsträ.

Solnedgången sken in genom de många små träinfattade rutorna och avtecknade på väggarna de avlövade lindarnas rörliga kvistar. Det föreföll, som om väggarna oupphörligen fullskrivits med bokstäver och ord, vilka strax utplånades och ersattes av nya.

På samma sätt nedskrivas oupphörligen ord och omdömen om offentliga personligheter för att strax utplånas och ersättas av nya. De nya omdömen om Oberst Gustaffson, vilka framdeles möjligen komma att utplåna och ersätta äldre, torde ju rimligtvis icke bli fördelaktiga, men helt visst bli de åtminstone icke skärpta. Vår tids psykologiska iakttagelser, som ju visa att personligheten endast är summan av uppfostran, levnadsförhållanden och nedärvda egenheter, skall väl så småningom frigöra historieskrivningen från den gamla ovanan att behandla personligheten som ett fristående helt och att kasta skulden för hela tidevarvs misstag på enskilda människor. En modern historieskrivare får icke vara så grovhänt, att han endast målar i vitt och svart samt indelar sin berättelse i två kolumner: den ena med halvgudar och den andra med missdådare och stackare. Psykologien lovar att bli en vetenskap, som skall borttaga världens synder.

V.

Slottet Brunegg.

Mina vänner åldras. Deras ansikten vanställas och skrumpna. Jag ser vart vägen stupar, deras väg och min, och jag kan ej glömma att dödskallen redan grinar inom oss. Med dovt dunder öppnas krematoriets järnluckor som två svartblå läppar mumlande om förintelse, och jag hopsamlar benskärvorna och den ännu varma askan efter min fars lik. Bra lättfärdig skulle jag vara för att ej besinna ögonblickets värde.

Det är visserligen sant att många i sin iver att njuta sitt »i dag» förstört sitt »i morgon». Detta visar dock endast att en smula själsadel är lika nödvändig, då det gäller att förljuva stunden som då det är frågan om att försköna sin bostad med prydnader. När Odyssevs, alltid hjälte, låg i Circes armar, blevo hans följeslagare svin.

För mig är det närvarande något heligt, som jag endast törs vidröra med mjuka händer. Jag ångrar var gång jag med ett häftigt ord stört ett glatt samkväm. Helt försjunka i stundens glädje kunna vi nutidens unga ju visserligen aldrig. Vi speja i hemlighet efter en stupstock att förlora

huvudet på. Det förefaller dock ibland nästan som om varje strävan, vilken förbittrar vårt »i dag» med löften om »i morgon» vore en människornas fiende, ty morgondagen är en maskerad skälm. Jag lär mig att värdera allt ljust och glatt. Då jag dör, skulle jag vilja jordfästas med tre glas bourgogne. Jag ville bli begraven i en trädgård under ett äppelträd, i vilket barnen kunde stjäla frukt och i vilket, då äpplena skördades om hösten, pojkarna kunde knipa flickorna i benet. Min grav skulle vara en gräsbänk, på vilken älskande kunde ligga och kyssas i smyg.

Som en av Leipzigs judar om aftonen segerglad ordnar dagens vinst av koppar, silver och guld i olika högar, så ordnar jag vid lampan mina minnen — behållningen av dessa tusen ögonblick, som kommit och gått likt småmynt. Minnet av slottet Brunegg ligger i guldhögen. Medeltidsromantik och nutid, estetiskt drömmeri och fritt arbete sammansmälte där till ett. Jag tyckte mig sitta med min unga hustru och några böcker i en lövsal, vilken avskilde oss från världen utan att alldeles utestänga den, dolde oss utan att alldeles bortskymma livet utomkring.

Vi hade tillbragt vintern i Lenzburg. Aprilsolen brände redan på villans tak och fruktträdsskogarna blommade. Vart skulle vi begiva oss för att få ligga i gräset utan handskar och hatt? Ja vart? I mellersta och södra Europa kommer man sällan i tillfälle att ostörd få tillbringa sin sommar som ett naturbarn.

En eftermiddag kom vår granne, doktorn, för

att efter vanan prata bort en stund vid cigarren. Han var en fryntlig liten schweizare, alltid törstig efter öl, alltid jäktad av göromål, alltid både skämtsam och topp tunnor rasande på en gång. Han var icke blott läkare, utan, enligt bruket där på landsbygden, även apotekare samt beredde själv de droger han ordinerade. Man säger, att läkaren efterträtt prästen både i att göra sig oumbärlig och väl betald. Påståendet kan tillämpas på den schweiziska landsbygdens läkare, ty om han också icke ens tillnärmelsevis förtjänar sådana jättesummor som hans yrkesbröder i Europas storstäder, slutar han dock vanligen förmögen. För övrigt råder i Schweiz ett ganska ovanligt bruk: man giver läkaren drickspenningar. Då man vill likvidera honom, begär man räkningen; om man då får en räkning på t. ex. 150 francs, betalar man, i den händelse man varit belåten med kuren, i stället 160 eller 175, alltså 10 à 15 francs i drickspenningar, ehuru man naturligtvis ej giver denna extra dusör en så förarglig benämning. För patienten är detta bruk mycket retsamt, och det skulle i ett annat land rimligtvis även vara mycket sårande för läkaren, men schweizaren uppfattar sådant där på sitt eget gemytliga sätt och ratar ingen inkomst, den må komma i form av äskat honorar eller godtycklig present.

Sedan doktorn blivit erbjuden en cigarr och snoppat den, medan det oundgängliga ölet hämtades ur källaren, föll samtalet av sig självt på sommaren.

Doktorn stannade mitt på golvet och stirrade

stelt ut genom fönstret, som om en god idé långsamt arbetade sig fram i hans huvud. Slutligen vände han sig på klacken och gjorde en rörelse med handen, som om han funnit en tanke, vilken var så enkel och låg så nära till hands, att det förvånade honom själv, att han icke förr kommit på den. Det enda vi hade att göra, påstod han, vore att hyra — ett slott.

Skrattande ryckte jag på axlarna och bjöd honom en tändsticka till cigarren, men han stirrade fortfarande lika stelt och allvarsamt framför sig samt tillade:

— Potztusig! Ni kan ju hyra Schloss Brunegg.

I det småborgerliga Schweiz hade till och med slotten fått stiga ned till borgarehem, förpaktarebostäder och sommarnöjen.

Genom doktorns bemedling fingo vi verkligen också snart för en mycket blygsam summa hyra Schloss Brunegg, en grånad gammal riddareborg, tillhörig en av ortens rikare familjer, vilken i följd av dödsfall för någon tid tänkte lämna trakten.

Schloss Brunegg, som låg högt på en bergås, två timmars väg från Lenzburg, var ett av de äldsta slotten i hela alprepubliken och räknade sina anor ända upp ur medeltidens mest avlägsna skymning. Det hade bland annat innehafts av släkten Gessler och bebotts av en bror till den ryktbart tyranniska Gessler, vilken enligt traditionen föll för Tells pil i hålvägen vid Küssnacht.

Vägen dit upp till det vanvårdade slottet var stenig och brant och nästan ofarbar för hjuldon. Själva slottet var befäst och utgjordes av en

oregelbunden huvudbyggnad med torn samt av tre terrasslikt över varandra stigande vallar, som nu förvandlats till trädgård, ett litet kapell och en länga av pittoreskt sammangyttrade lägre hus, som omgåvo borggården och beboddes av förpaktaren och hans folk.

Huvudbyggnaden och terrasserna fingo vi till oinskränkt disposition och hade alltså gott utrymme. En smal, omåttligt hög och brant stentrappa klättrade från borggården över terrasserna upp till huvudbyggnaden, vars södra vägg från grund till tak övergrönskades av vinrankor. På andra sidan stupade murarna och berget tvärbrant ned i bokskogen. Bottenvåningen delades av en lång, dyster, halvskum gång, som pryddes av ett gammalt dryckesbord, av vackert snidade stolar samt av hjorthuvuden med stora, greniga horn. Den övre våningen upptogs av sovrum och kök och av den stora, låga hemtrevliga dagligstugan, vars fabelaktigt tjocka murar gåvo den djupa fönstersmygen utseende av ett litet rum för sig. I den tredje våningen voro de egentliga paradrummen. Där fanns rustkammaren med sin trånga, låga och vanligtvis stängda dörr, vilken man icke öppnade utan att taga ett tänt ljus med sig, ty rustkammarens fönsterluckor voro tillskjutna. Man blev helt hemsk till mods inne i det mörka rummet, där ljuslågan liksom förlorade sin lyskraft i den instängda, fuktiga luften och förvandlades till en rödaktig dunstklump och där väggarna voro fulla av vapen och harnesk, av vilka ett var genomskjutet av en kula. Där uppe fanns också den

ljusa, långa riddarsalen, som hade fem fönster. I salens hörn stodo rustningar med fällt hjälmvisir och med lans eller hillebard i händerna. Jakttroféer prydde de vitrappade väggarna, och fönstren buro vapensköldar i målat glas. Slottets möbler voro oftast visserligen ganska ömtåliga att sitta på och lappade och urblekta, men vördnadsbjudande genom sin ålder. Taskiga moderna pigkammartapeter och gardiner voro dock uppsatta här och var och tycktes liksom säga: — Se på oss, medan du hör hönsen kackla bland halm och boss nere på borggården. Se på oss, så glömmer du icke att du, oaktat du är i ett slott, dock befinner dig i det småborgerliga Schweiz.

På de gamla, långt i rummen framspringande mångfotade kakelugnarna, som voro målade i alla färger, stodo mörknade och buckliga remmare och ljusstakar av tenn. På väggarna hängde familjeporträtt. Där syntes femtonhundratalets barska, svartklädda, till protestanter nyss omvända prästmän med stora biblar i händerna. Så kommo sextonhundratalets krigare i gula kyller med magen framskjuten, sluttande axlar, knävelborrar och stora, röda, brutala läppar. Slutligen hade vi sjuttonhundratalets pudrade eleganter, som även här i den borgerliga republiken buro omisskännliga drag av vekhet.

Bland dessa befann sig den rike bomullsfabrikanten, stamfadern för den familj, som nu rådde om Schloss Brunegg. Med sin vita, väl vårdade, av spetsar omflutna hand, på vars finger en stor signetring glimmade, pekade den fetlagde

bomullsfabrikanten på sig själv, som om han skulle säga till sina efterkommande:

— Jag, jag, jag, jag! Det är jag, som gjort er till vad ni äro!

Av de väldiga herrar, som under riddartidens oroliga dagar i tunga rustningar trampade rummens numera murkna och maskstungna golv, funnos inga bilder. Så gott var kanske det. Det var väl i alla fall mer i minnesångarnas dikter än i verkligheten, som dessas person omgavs med poesi.

På nära håll var borgherrn nog ej synnerligen romantisk där han själv gick vid plogen, medan hans söner pådrevo oxarna, de stackars oxarna, som människan sedan hedenhös genom en grov missuppfattning föreställt sig icke kunna förmås att flytta benen utan stryk. Hans vardagsdräkt var både tarvlig och sliten, och Rudolf av Habsburg lappade själv sina byxor.

Även borgen var med sina låga fönsteröppningar icke alltid så storartad. Ibland hade den endast två eldstäder, den ena i köket, den andra i dagligstugan. På Brunegg lågo dessa två rum vägg i vägg och hela slottet behövde därför i äldre tider endast en skorsten.

Vårt närmaste grannslott var Schloss Habsburg. Det ägde visserligen varken Bruneggs ålder eller pittoreska läge och var för övrigt så gott som en ruin, men för sina minnens skull och därför att det dagligen låg för våra ögon en timmes väg från vår dörr, lockade det ofta till besök. En lång allé av körsbärsträd ledde dit upp genom vin-

gårdarna. Själva slottet är ett grånat fyrkantigt hus utan tak. Från det fyrkantiga tornet, som reser sig vid husets ena hörn, öppnar sig en vacker utsikt över Reuss och den vilt skummande Aar. En bitande storm sveper nästan beständigt kring den förfallna byggnaden, som med sina fönsteröppningar utan fönsterrutor, utan glimmande glas, stirra över trakten som en dödskalle med tomma ögonhålor. Endast tre eller fyra rum äro ännu bevarade. Det ena, som kallas Rudolfs av Habsburg arbetsrum och har puerila, men därför icke stillösa sniderier i takets av rök mörknade stockar, är ett hemtrevligt hörnrum åt solsidan, men ytterligt litet och lågt. Det största av de andra rummen, som påstås ha varit själva riddarsalen, är så tryckande lågt, att helt visst ingen av det moderna Stockholms hyresgäster skulle nöja sig med en sådan sal till matsal. Vid åsynen av ett sådant rum vackla alla illusioner om de forntida riddarslottens prakt.

Den som — för att göra ett djärvt språng i skildringen — besöker det sagolikt skönt belägna Wartburg i Thüringen, förvånas även där över det trånga utrymmet. Det pittoreska i borgens oregelbundna hus, gårdar och torn motsvarar fullkomligt, vad han väntat. Över borgens yttre och det omgivande skogshavet vilar just den stämning han hoppats träffa. Allt är medeltid och romantik — om man frånser den villa, vilken Fritz Reuter, den tyska kälkborgarhumorns godmodiga författare, i livstiden lät uppföra vid vägen upp till det majestätiska bergsslottet, oaktat han i hela Tyskland

väl knappast kunnat välja en punkt, som mindre sammanpassade med hans författareskap än just denna. Det är först vid inträdet i borgens rum, som allt förefaller så överraskande smått, ehuru rummens trånghet naturligtvis delvis är en följd av att bergsplatån, varpå borgen förlagts, icke medgiver synnerligen mycket svängrum. Den strängt stilenligt renoverade, av guld glimmande riddarsalen, vilken så att säga bildar »Hovborgens» vind och således får spetstak, är visserligen snarare som en ädelstensglittrande skildring i en fantastisk saga än som verklighet, men man skulle ändå gärna se att den vore ett gott stycke högre. Salen, där den ryktbara sångarstriden ägde rum, är icke större än ett medelstort vardagsrum i en modern furstehoning. De ofantliga riddarsalarna, som hade flera våningars höjd, tyckas egentligen först ha tillkommit mot medeltidens slut, när riddarväsendet redan var i fullständig upplösning och dess lyriker herr Walther von der Vogelweide redan sov under korsgången i Würzburg, medan prästerna bakade sitt frukostbröd av det korn, varmed, enligt hans testamente, duvorna skulle matas på hans grav.

Jämförd med riddarsalen på Wartburg var, vad prakten angår, naturligtvis riddarsalen på Brunegg som en torr ärta jämförd med en solitär. Mot det otrevliga skräprum, som på Habsburg bar namn av riddarsal, kunde salen på Brunegg dock nästan kallas ståtlig. Ett smalt bord sträckte sig genom salen, och vem kunde motstå frestelsen att välja sin dagliga arbetsplats just vid gaveln av detta långa bord med salshörnens två rust-

ningar liksom två vaktande hillebardjärer tätt bakom sin stol?

För att »sätta färg» i den vita riddarsalen hade vi skaffat oss en stor kudde av körsbärsfärgad sammet med guldtofsar och broderad med blomsterslingor. Med kudden till huvudgärd kunde jag kasta mig ned på soffan och med famnen full av böcker, papper och portföljer fördjupa mig i arbete, omedveten om dagarnas dato och namn. Hela veckor kunde försvinna utan att det föll mig in att gå ut. De öppna fönstren ryckte i sina hakar och då vinrankorna knackade på fönsterblecket, lät det som om någon spelat på ett gammalt klaver utan strängar. Jag tyckte mig ligga högt på månens horn, oberörd av jordens alla sorger, endast iakttagande.

En svensk författarinna skriver på något ställe, att det ansikte behagar henne, vilket är fårat och vilket visar att den, som släpar på det, lidit. L i d i t! Sankta Birgitta kunde icke i ett anfall av klostermoral ha uttryckt sig bättre. Ett ofrivilligt jämmerrop kan undslippa en och var. Att hänsynslöst blotta egna och andras lidanden kan ju icke blott vara en lisa utan också en skyldighet. Men att finna lidandet mer tilltalande än lyckan, att upphöja lidandet, som dock är livets missbildning, till ideal, det luktar tagelskjorta. I forntiden skröt man ännu på sotsängen av sin lycka, prisade livsglädjen och tycktes nästan skämmas över motgången som över ett misslyckande. Där uppe på Brunegg märkte jag, att jag bättre förstod de gamlas åskådning än den moderna författarinnans.

En obeskrivlig livsglädje, ett bekymmerslöst lugn bemäktigade sig vårt sinne, då vi tidigt om sommarmorgnarna öppnade slottets fönsterluckor. Ensamhetens storslagna känslor, dessa glada, luttrade, lidelsefria känslor, som genom sin sorglöshet erinra om barndomen, uppfyllde oss med tacksamhet över att vara till.

Däruppe välvde sig den soliga blå himmelen. I djupet under oss låg molnvalvet, grått, gränslöst, ogenomträngligt, utan att visa en skymt av landskapet och liksom begravande hela jorden och allt hennes elände. Det var, som om vi befunnit oss på ett ensamt skepp långt ute på en tom ocean.

Först mot middagen stego Habsburg och slottet i Lenzburg och de högre kullarna upp över molnhavet som öar. Man tyckte sig se en skärgård, en havsvik, en av Norges fjordar omgiven av fjäll och uppfylld av klippor. Slutligen rämnade molnhavet och försvann, sjunkande till jorden och blottande kantonen Aargau som en brokig matta. I bokskogen, vars lummiga toppar vaggade tätt under Bruneggs fönster, sjöng näktergalen, och runt omkring det stora, fria landskapet lågo Alperna från Vorarlberg ända ned till Mont Blanc i en tandad ring av evig skinande snö.

En sommarafton ringde det plötsligt häftigt på portklockan. Vi sutto just till bords, skymningen var redan i antågande och Alperna glödde. Så sent voro vi icke vana att få besök och vi reste oss förvånade. Då inlämnades ett visitkort med namnet — August Strindberg.

Jag kastade serveten och skyndade utför trappan för att hälsa vår gäst. Åtföljd av en karl, som bar hans nattsäck, stod han på tröskelträt i porten, avtecknad mot den gråkalla kvällshimmelns tomma luft. Just så som han då stod, har hans bild etsat sig in i mitt minne.

Strindberg har svensk kroppsbyggnad. Han är alltså väl växt, smärt, snarare lång än liten. Hans huvud med det lockiga håret och de uppstrukna karaktäristiska mustascherna erinrar ibland något litet om Molières — utan att därför något särskilt drag är dem gemensamt. Hans höga, välvda, breda panna är ett helt litet mästerverk av djärv, kraftig pannbensarkitektur, men hans ljust blågrå ögon med de små liksom sammansnörpta pupillerna äro trötta och svårmodiga. Hans ansikte är brett med rundade starkt framskjutande kindknotor och sjukligt djupa veck kring den fylliga välformade munnen. Uttrycket är utmanande strängt, nästan grymt. Då han är uppretad är det sådant, att om du på en avlägsen skogsväg mötte en karl med ett liknande utseende, skulle du räcka honom din börs, redan innan han begärde den.

Strindbergs ansikte ljusnar dock upp under samtalets gång. Hans sätt, som i början förefaller strävt, kanske även blygt, blir efter hand, icke hövligt eller undfallande, men okonstlat och tillgängligt. Hans leende är vackert och gott men hastigt övergående och ljudlöst. Jag kan aldrig minnas att jag hört Strindberg skratta.

I sin helhet är hans yttre påfallande. Du ser

att du har en ovanlig människa framför dig. Du tvekar endast om det är en pedagogs, en skriftställares eller en folkledares tankar som rastlöst arbeta bakom den inåtvända blicken.

— Kennst du das Land, wo die Anjovis glühn? hade Strindberg, som sätter värde på svensk mat, halvt vemodsfullt, skrivit till mig kort förut på ett brevkort. Det gladde mig därför att få föra honom upp till kvällsbordet, där just i afton en nyss uppbruten burk svensk ansjovis spred sin avskyvärda doft. Hänglampan tändes i taket, och så slogo vi oss ned kring det stora, rätvinkliga ekbordet och den gammalmodiga servisen med sina brokiga porslinssirat, som föreställde frukter och ormar som beto sig i stjärten — ett självplågeri som de sluga ormarna väl icke ofta torde plåga sig med. Från väggen stirrade porträtten, och i slottets alla fönsterspringor hylade blåsten som en melankolisk taffelkonsert på vasspipor.

Strindberg stannade hos oss flera dagar. I likhet med många personligheter, vilka äro män, då det gäller det offentliga, är han ett stort barn i det vardagliga. En visa med gitarrackompanjemang eller en kringresande mimikers humoristiska föredrag förmår att sätta honom i munter stämning för en hel afton. Vårt tidsfördriv under dessa dagar blev ett spel som kallas »Platske». Det bestod i att kasta små mässingsstycken, så att de föllo i numrerade hål på ett slags bord som stod uppe i salen. Men först och sist var det dock samtalet som blev vårt nöje. När allt kommer omkring är ett fritt samtal med en snillrik, ny

människa den största njutning som kan förljuva ögonblicket.

Det blev nu Strindberg, som fick den röda sammetskudden till huvudgärd. Uppe i den så kallade riddarsalen tillbragte vi dagen, medan tobaksröken ringlade som vimplar av blått flor kring lansarna.

Det året var det modernt att under sommaren bära sidenbarett, och på det sättet gick det till, att vi med denna medeltida huvudbonad sutto där uppe i den medeltida salen på förtryckarefamiljen Gesslers gamla rövarslott, samtalande om nutida frågor och om det land som låg långt i norr bortom Alpkedjans snööken.

Men snart var vår gäst försvunnen. Stördes vår ensamhet, var det endast av små fromsinta schweizare.

Till Bruneggs kuriositeter räknades två cylinderformiga föremål. Det ena var en kanon, som lät sin dova malmstämma höras var gång någon eldsvåda inträffade inom synhåll. Det var alltid ett mycket högtidligt ögonblick, då den grovlemmade förpaktaren, medan hans barn satte fingrarna i öronen och ropade av förtjusning, förde den flammande pappersluntan till fänghålet. Brunegg insveptes i krutrök. De små fönsterrutorna skallrade i sina murkna ramar och falkarna, vilka, traditionsmässigt skonade av slottsinvånarnas bössor, bodde i murarnas rämnor och hål, svävade skrämda bort över det blå landskapet.

Det andra cylinderformiga föremålet var en tub. Med den kunde man i god tid igenkänna

de besökande, som pustande kommo i de steniga backarna upp mot slottet.

Där kom vår vän doktorn, rund som ett ölfat. Så kom den rike fabrikören, millionären, som redan dragit sig ifrån sin affär och regelbundet varje afton tömde sina tre flaskor öl på »Krone». Frun hans kallade honom sin »gamle björn». Så kom »die Frau Stadtamtman», rak och stel, med den stora, gammalmodiga valknuten av guld på bröstet och pannhåret benat i två vaxade gardiner. Så kom pianovirtuosen från München, fordom kung Ludvigs skyddsling. Så kom den litterära frun, som skrev tillfällighetsstycken och anonyma noveller i platstidningen och som klagade över ortens små förhållanden och helst umgicks med utlänningar.

Så kom hennes dotter, kantonens ros, som genast, då hon märkte, att det fanns ett staffli och litet färg där uppe på Brunegg, önskade bli avmålad i sin elegantaste promenaddräkt.

Fåfängt sökte jag övertala henne att taga en annan enklare, men mera fördelaktig dräkt. Hon gav icke vika, och porträttet började.

Då fick jag helt oförmodat det infallet, att det fattades färg i porträttet. Där behövdes ovillkorligen något lysande, något djuprött till vänster på duken. Jag målade sans façon en stor, blank kopparkastrull i hennes hand.

Hon blev både ond och ledsen och bad så att hon kunnat röra stenar, att kastrullen skulle målas över. Omöjligt! Nu var det min tur att vara omedgörlig. Förgäves kom hon med en körs-

bärsfärgad parasoll och med en purpurröd solfjäder. Då inga böner hjälpte, fann hon sig slutligen leende i sitt öde, och detta hennes vansinniga porträtt av »obekant mästare» blev införlivat med familjens galleri. Där står hon nu i sin strålande promenaddräkt med parasoll, solfjäder och kopparkastrull, en allegorisk bild av detta husmoderliga, beskedliga, anspråkslösa Schweiz.

Barnen bildade alltid grundtemat för de schweiziska fruarnas konversation. Ibland var det den litterära fruns lilla Fanny, som föregående dagen hade slagit ut soppan över sin bästa klänning. Naturligtvis var det en mycket fet soppa, eftersom föräldrarna hade en mycket fet börs. Det hade därför varit mycket svårt att få ut fläckarna. Först hade frun låtit sin man suga på dem, men han hade endast gjort sin sak illa. Han hade blivit anilinfärgad om skägget och munnen samt fått en sådan besk smak, att han brummande måste gå ned på Krone på blanka förmiddagen och skölja strupen med litet öl. Då hade frun vänt sig till apotekaren, som hade givit henne något f—nstyg, vilket visserligen tog ut fläckarna, men även färgen, så att det blev en stor, vit plätt med mörka kanter mitt på den kulörta klänningen. Då hade hon, glömsk av sina belletristiska sysselsättningar, blivit helt mor, helt och hållet mamma och varit ledsen hela eftermiddagen och det hade hennes Fanny också varit.

En annan gång var det lille Rudi, fru stadsamtmannens lille Rudi, som hade varit sjuk. Då

föll det sig ju så gott som av sig självt, att de av fruarna som hade hjärta, och det hade ju alla, hela eftermiddagen icke talade om något annat än den lille Rudi.

Herrarna talade aldrig om barn. Doktorn förklarade rent ut, att barn äro arbetstimmens ohyra och att fruarnas prat om de små skrikhalsarna var en styggelse. Han kände klåda över hela kroppen, bara han hörde dem. Nej, lokalpolitik var det, som herrarna dryftade. Man kunde icke förneka, menade doktorn, allra helst så här uppe i en gammal riddarborg, där man såg hela landet från höjden, att man kände sig en smula aristokrat.

För övrigt föreföll doktorn helt högtidlig här uppe i riddarsalen och var alldeles icke samma torrolige, litet tölpaktige plebej som där nere på stadens källare. Där nere dugde det icke heller att leka översittare, det fick jag ofta själv erfara.

På Krone var nämligen en biljard, som lockade till flitigt besök. Nu äro emellertid vi svenskar notabla klåpare i det spelet. Schweizaren däremot liksom fransmannen sköter, om han också endast är en fattig kroppsarbetare, sin kö, jag vill icke säga med grace eller efter alla konstens regler, men med ofta häpnadsväckande träffsäkerhet. Han tar bollarna »på känseln». Då jag nu stod där ibland och fubblade, kritiserades jag högt av de kringsittande arbetarna, som mitt på ljusa förmiddagen kunde samlas där inne för att vederkvicka sig med ett glas most. Någon gång kunde till och med en eller annan av dem taga köen från mig och börja undervisa.

Bäst det var, kunde också min skomakare stiga fram och erbjuda sin tjänst, anmärkande, att han, medan jag spelade, iakttagit, att mina skor behövde klackas. Så kom skräddaren och frågade, om jag var belåten med fodret i rocken, som han förfärdigat åt mig och som jag just hade på. — Var god och stå stilla, sade han, så få vi se om vi inte ska skära ned den litet mer i halsen. — Slutligen kunde den bredaxlade, stora, röda slaktaren, utan att hälsa och naturligtvis utan att resa sig, med dundrande röst tillropa mig en förfrågan, om rostbiffen, som han föregående dag skickat upp till Brunegg, inte varit ännu mörare än vanligt.

Att vid ett sådant tillfälle söka omgiva sin person med något slags sken av värdighet skulle, i händelse man varit nog dum att vilja det, icke gärna varit möjligt.

Det var först om söndagen, vilodagen, utflykternas dag, då några av Bruneggs rum samt terrassen förevisades, som de vid jämlikhet vana gästerna från biljardsalen grepos av medeltidens anda, när de i sjungande skaror begåvo sig upp till det förfallna slottet. Om man då händelsevis mötte dem i trappan, hälsade de, slagna av nedärvd respekt för borgens innehavare, ödmjukt som livegna på sin herre.

Det, som i hög grad bidrar att göra jämlikheten fullständig på landet i Schweiz, är, att rika och fattiga, tjänstemän och hantverkare vanligen varken genom sin klädsel eller sitt uppträdande

kunna skiljas från varann i vardagslag. En afton voro en svensk turist och jag ute och åkte. Vagnen hade anskaffats av värdshuset, i vilket han bodde. Då kusken skulle likvideras, blevo vi tveksamma, om drickspenningar skulle givas eller icke. Han såg så fin och burgen ut, att vi fruktade såra honom, så mycket mer som drickspenningar just icke voro brukliga där på landet. Vi beslöto att icke giva några. Det var bra, ty följande dag erforo vi, att han, kusken, var — överste!

Överste! Ja, dylika överraskningar möter man i alprepubliken, där överstlöjtnanten tidvis kan stå bakom boddisken och där vi en hel vinter umgingos med en godmodig liten borgare utan aning om att han var major och en erkänd förmåga inom militärfacket. Titlar brukas, lovat vare förnuftet, aldrig, och vi visste endast undantagsvis, vilken rang våra egna gäster på Brunegg innehade på exercisfältet.

Nu till sist ännu några ord om Brunegg.

Naturligtvis hade också Brunegg sina spökhistorier. En vit harpospelande mamsell strövade om natten kring i rummen. Efter hon var vit gick hon förmodligen i negligé, och efter hon var schweiziska sjöng hon helt visst endast mycket beskedliga visor som:

»I hå n'emål e Bettelbüeble küsst,
då bin-ni mit-em in's Töbeli abittütscht.
Bettelbüebli hin, Bettelbüebli her,
jezt küss-i miner Lebtig ke Bettelbüebli meh.»

Att tänka sig ett schweiziskt spöke fruktansvärt är omöjligt. Det behövde endast öppna mun-

nen och yttra ett ord på sin breda »schwizerdütsch» för att man skulle brista i gapskratt. Ville man bli kvitt ett schweizerspöke, behövde man dessutom endast berätta, att man råkat tappa en slant på fem Rappen (ett femcentimesstycke) utanför porten. Flux skulle spöket skynda ut för att leta efter det. Jag hoppades också i det längsta på ett rendez-vous med den vita mamsellen — helst när min hustru var borta.

Men den vita mamsellen kom aldrig. Ett annat vitt spöke närmade sig däremot snart med avmätta steg från alpernas snökam, och det var vintern. Hösten var redan länge sedan inne. Solskenet avtecknade allt mera sällan fönsterkorset på det maskätna golvet. Det ersattes av en kall blåaktig dager, som kom familjeporträtten att likna gengångare. På slottets vägg rodnade vinlövet och glödde, som i en tre veckors lång solnedgång. Från vingårdarna ljödo om nätterna väktarnas dova lurar i moll. Flädermössen flaxade i slottets trappor och gångar kring lampan och flögo ibland ända in i rummen. Stormen klagade sorgset i fönsterspringorna, och ugglornas »klävitt» väckte oss ofta som nödrop.

Med saknad lämnade vi vårt kära Brunegg, där vi tillbragt några lyckliga sommarmånader av en alltför kort tillvaro.

VI.

Korsvägen.

På det bördiga och saftigt gröna fältet mellan Jura och Lac Léman reser sig en vägvisare med tre armar. Tre namn äro målade på vägvisaren: Genève, Ferney, Coppet. Tre odödliga orter räcka varandra här hand och tre odödliga personligheter, Rousseau, Voltaire och m:me de Staël. Tre vägar mötas vid träkorsets fot och en flat sten erbjuder en god sittplats. En mängd kvicka historier och infall erinra vi oss, då vi sätta oss ned. Vi samtala leende och glada och låta tanken vandra utefter de olika vägarna till de tre ryktbara orterna.

Omkring oss stå lummiga valnötsträd, vilkas mogna frukter falla i vägdammet och brunfärga de förbivandrande, tjuvaktiga pojkarnas fingrar liksom henna. Över den kalla, blå hösthimmeln jagas bländvita molntappar av den bitande »la bise». Det ligger något av Attika i den tysta gröna slätten med de kringströdda byarna, de avlägsna, hela landskapet omhägnande snöbergen och den djupblå sjön. Det är ett stycke land diktat för filosofer.

Coppet är kanske varken för sina minnen eller

sitt läge betydelsefullast, men det ligger närmast. Redan på avstånd höjer sig över byn det stora, litet aristokratiskt stela slottet, som Necker här i närheten av sin födelsestad uppförde åt sig, sedan han räddat sig och sin familj undan revolutionens stormböljor. Det var, som nyss antyddes, dock alldeles icke den vackraste punkten vid sjön som han utvalde. Även Coppet bjuder visserligen ögat slösaktigt på snökammar och blått vatten, men vid sidan av de många ovanligt fagra ställen som locka i denna nejd, sjunker naturen vid Coppet till intet. Därtill kommer att byn med sina i fransk småstadsstil hopfuskade hus tränger sig in mellan slottet och sjön. Det har också påtagligen aldrig ingått i Neckers plan att begagna sig av naturen. Den tämligen trånga, med en låg mur omhägnade, intetsägande parken, som ligger ovanför slottet åt landssidan, saknar all utsikt och förefaller lika instängd och stämningslös som en trädgård i någon av Paris' förstäder. Naturligtvis skulle den ha förlänat orten ett helt annat utseende, om den i stället förlagts mellan slottet och sjön, där nu byn lyfter sina skorstenar. Inkörsporten är på båda sidor omgiven av uthuslängor. Borggården, som på tre sidor begränsas av den stora och ståtliga men prydnadslösa huvudbyggnaden, har på den fjärde endast utsikt över parken, från vilken den är skild genom ett högt grönstruket gallerverk. Det är först uppe från slottets fönster som sjön kommer i sikte.

En gammal fransk tjänarinna med vitt för-

kläde, bindmössa och ganska karlavulna fjun på läpparna förevisar slottets inre.

Genast vid inträdet i den rymliga och ljusa vestibulen med sin vita, mattbelagda trappa, sin Neckerstaty, sina speglar och bladgrupper, möter en frisk fläkt från denna forna franska aristokrati, som var varje annan överlägsen, icke i makt men i sedernas förfining, upplysning och tolerans. Lutad mot trappräcket gör man ofrivilligt jämförelser mellan äldre tiders överklass och nutidens — och man blygs. I våra dar har vanligen greven icke stort klarsyntare världsåskådning än skomakaren. Vill man dryfta en tidssanning får man gå från salongen ned till gesällerna på en verkstad. Med högaristokratien, som uppslukats av borgerskapet, förlorade vi den spirituella lysande kohort av kroppsligt och andligt utbildade män och kvinnor, vilka som ett yrande Bacchuståg med den antika världens livsglädje, konstkärlek och skepticism stormade fram mitt genom fördomsfulla tiders mörker ända in i rokokogemaken, där de förberedde revolutionen och framtiden. Vi förlorade i dem en ras, som genom århundraden hållit sig på oberoendets och de stora vyernas höjder och som utan små förhållandens tryckande järnring om pannan hade tid och råd att leva och att tänka individuellt. En gång när nutidens unga sanningar förhårdnat till dogmer och arbetareklassens berättigade anspråk blivit lagparagrafer, då skola framtidens diktare och mer obändiga naturer gräva upp denna länge sedan utdöda aristokrati och förhärliga den med samma hänförelse som några

dristiga pennor i våra dar förhärligat Nero. Och hur skola icke de bildande konstnärerna sörja sina grevar och furstar och reta framtiden med att lovprisa dessa! På det sista årtiondet ha flera röster höjt sig mot konsten på ett sätt som inneburit alltför mycken talang för att de ej verkligen skulle vara ett tidens tecken. Hur skall också den av göromål jäktade nutidsmannen, där han tankspridd skyndar genom museet, förstå glädjen i en Venusbild. Det är endast gammal adel som förstår sig på kvinnor. När man står där mot trappräcket i Coppet och besinnar allt detta, känner man en lust att skicka ut förevisarskan efter en flaska vin och på stående fot dricka den försvunna högaristokratien till. Men man gör det icke, ty genom den solljusa öppna porten ser man utöver detta Schweiz, som varken har konst eller aristokrati och dock är lyckligare än något annat land. Man böjer sig för detta icke alltför överraskande faktum, men — slutar man sitt resonemang — är det gammalmodigt att resa monument på denna forna aristokratis grav, skall det snart bli ännu mera urmodigt att stena den.

Från trappan stiger man in i en lång sal, på alla sidor omgiven av vita bokskåp med mörkröda gardiner. Denna sal var m:me de Staëls mottagningsrum. Bokskåpen äro länge sedan plundrade på sina skatter, men de många anekdoter som leva kvar förknippade vid detta rum fylla det genast, icke blott med böcker, utan även med människor, vilka nu ej längre äro till.

Det var här som m:me de Staël i en halvt

konventionell, halvt fantastisk kostym och lekande med en liten myrtenkvist samtalade med de många framstående personligheter som besökte henne. Det var i denna sal som den sextiofemåriga damen mrs Hervey, då en ung, vacker man haltande steg över tröskeln, fick ett svimningsanfall som om hon sett djävulen. Den haltande mannen, som bar en lång, vårdslöst knuten halsduk kring sin smärta hjorthals, var Lord Byron. Det var den författare som bättre än någon annan bevisat, att talang icke är arbete.

Vilka spetsiga kvickheter skulle ej ha fyllt denna sal med skratt, om det sällskap som samlades här kring m:me de Staël fått höra det påståendet att talang är arbete. Vilken paradox detta yttrande! Vilken mot all erfarenhet stridande uppfattning! Det var så naturligt, att sedan romantiken omgivit talangen med sina mest överdrivna epitet, skulle en ny tidsriktning riva ned den till något obetydligt, till en ren arbetsprodukt. Vår lust att nivellera, att göra allt lika tillåter oss ej att fördraga, att naturen, som är den mest hjärtlöst nyckfulla givarinna, har gunstlingar, vilka redan från skolbänken medföra glänsande företräden. Påståendet att talang är arbete är i sanning ett värdigt barn av den fabrikens tid, som upphöjt arbetsamhet till mänsklighetens första dygd. Man förbiser blott att vissa matematiska talanger löst geometriska problem redan på barnkammargolvet, att Mozart komponerade innan han kunde läsa rent och att Balzac, även om han skrev bra som gammal och sämre som ung, likafullt aldrig, trots

sin flit, förvärvade den där »gnistan», vilken redan hos ett litet barn bebådar snillet. Musset avskydde sitt skrivbord, och Byron slog dank som en äkta gentleman. Om den store Zola är flitig, bevisar icke detta (även om han själv påstår det) att hans bländande talang är resultatet av hans flit. Det är icke hans trägna sysslande vid skrivbordet som frambragt hans talang, utan det är långt rimligare, att hans talang, som brinner av produktionsbegär, frambragt det trägna sysslandet vid skrivbordet. Detta behöver ju icke utesluta, att talangen kan och måste utvecklas för att göra sig gällande. Lika litet utesluter det, att tron att talangen alltid förr eller senare rödjer sig väg är ett misstag. Det anger endast att talangen, att en väl funktionerande hjärna lika litet kan förvärvas genom arbete som ett vackert ansikte genom mimiska studier framför spegeln.

Icke heller m:me de Staël var någon arbetsmyra i ordets egentliga mening, och dock ansågs hon för sin tids talangfullaste kvinna. Det är också minnet av henne som helt och hållet behärskar Coppet. Necker är alldeles skjuten åt sidan. Om han bebott det eller det rummet, om han nyttjat den eller den möbeln vet förevisterskan ingenting om, och den besökande frågar ej heller därefter. Det är alldeles detsamma som i »furstegraven» i Weimar, där Karl Augusts och alla de andra högheternas kistor liksom försvinna i töcken, medan man först och sist och hela tiden betraktar de två ekkistor som innesluta Schillers benknotor och Goethes lik. Det är helt naturligt, att bland

ännu levande personligheter de företrädesvis skola ådraga sig allmänhetens uppmärksamhet, som intaga en politisk post och följaktligen påtagligast ha händelsernas gång i sin hand. Som döda väcka de icke längre samma intresse, medan däremot minnet av konstens och litteraturens storheter lyser som en vinterhimmelns stjärna. Man gör sig den frågan om den beundran, det intresse, som man känner för litteraturens döda personligheter, mest grundar sig på deras djupa ingripande i själslivets utveckling eller på det myckna man läst om deras enskilta liv och psykologiska egendomligheter. Det förflutna känna vi endast genom litteraturen, och det faller av sig självt att litteraturen företrädesvis och med särskild värme skall rikta intresset på sina egna storheter.

I vilket rum Necker dog bekymrar sig turisten ej om. Däremot ledsagas han strax av föreviserskan till den vita, sidenfodrade bädd, i vilken den gamle statsmannens vittra dotter drog sin sista suck. I slottets övra våning stå hennes rum i orört skick. Där är h e n n e s piano, h e n n e s skrivbord, h e n n e s älsklingsrum. Och porträtt av en ung kvinna med en silkesduk om huvudet föreställer henne klädd som Corinna.

Då vår tanke slutligen lämnar det stora slottet och begiver sig ut på fältet mot Ferney, dröjer den en stund vid en lummig grupp av träd, mellan vars stammar koskällorna klinga. Där sover m:me de Staël förmultnandets djupa sömn. Att gamle Necker även fått sin fristad där kommer man först

att tänka på ett par år senare, då man händelsevis tittar i Bædeker.

Behärskar m:me Staëls minne Coppet, kunna vi säga att Voltaires är för Ferney vad urfjädern är för en klocka. Han har satt i rörelse all verksamhet i den lilla orten. Han har hämtat dit skickligt arbetsfolk, byggt hus, grundat och förbättrat. Redan på torgets brunn möter oss hans vassa, lilla huvud med sitt överlägsna, sprittande, skeptiska löje.

Vid sin första ankomst till Genève hade han till en början ganska svårt att få köpa sig ett stycke land. Lagen förbjöd nämligen en katolik att äga jord på det område, som tillhörde det fanatiskt kalvinska Genève. En rådsherre, som var Voltaires personliga vän, köpte emellertid för dennes mynt men i sitt namn det täcka, tätt utanför staden belägna lantstället La Délice; det hette sedan att Voltaire förhyrde det. Då han snart kom i konflikt med prästerskapet i Genève, fann han sig dock ej rätt väl längre på La Délice. Han inköpte därför i stället Ferney och Tournay, som voro belägna en timmes väg längre bort och just där Frankrikes, Berns och Genèves gränser mötas.

Det första främlingen söker i Ferney är naturligtvis den store skriftställarens egen bostad, där han — han den i sin ungdom klokt snåla, nu frikostiga värden, uppassad av sju betjänter och med åtta till tolv dagliga bordsgäster residerade som en furste, övande den mest glänsande gästfrihet. Man väntar sig ett väldigt slott liksom man sett

vid Coppet, och man överraskas av att icke finna något. Då man slutligen, efter att förgäves ha strövat kring byns få och krokiga gator, kommer sig för att fråga, blir man visad till byns utkant. En lång, lindrigt stigande allé leder rätt mot en i det hela ganska enkel, icke synnerligen stor villa. Det är Voltaires bostad. Gården är avstängd från vägen med gallerverk och höga järngrindar. På vardera sidan ligga två byggnader liksom flyglar. Den ena är portvaktens bostad, den andra ett litet kapell, över vars port muren ännu bär den ökända inskriften: »Deo erexit Voltaire».

Det var detta kapell som han helt oförmodat lät uppföra medan Genèves präster som värst skummade av raseri över hans gudlösa pamfletter och hela världen betraktade honom som en personifikation av otron. Det var hit som han, företrädd av sina tjänare, begav sig påskdagen som en borgriddare till sin husandakt. Prästen utdelade nattvarden och läste mässan och det hela lovade att få ett ganska högtidligt förlopp. Med ens steg Voltaire fram, beträdde predikstolen och improviserade en predikan över tjuvnad. Några dagar förut hade han blivit bestulen på en ko och trodde sig bland åhörarna ha upptäckt tjuven. Han uppmanade därför denne att försona sig med Gud — genom en öppen bekännelse. Prästen och flera av åhörarna lämnade kyrkan. Sedermera skrev biskopen av Annecy ett förmanande brev till Voltaire, som dock fann det egendomligt, att han icke fick göra vad han ville i den kyrka, som han själv rest.

Voltaire, du kunde den stora konsten att leka. De otaliga anekdoterna om dina infall ropa ur var vrå vid Ferney, och man betraktar villan och parken med ett beständigt leende på sina läppar. Till och med i din beräknande slughet, i din förmåga att lika skickligt planlägga en penningeaffär som en tragedi, att »överlista judarna», att genom fyndigt smicker vinna de maktägande, ligger något av en blixtrande hjärnas skämtsamma, överlägsna, allt besegrande lek. Du satte en ära i att till alla pris vinna ditt livs stora batalj med hjälp av din hjärna och du vann segern så lätt på alla områden, att det låg något av triumfatoriskt segervisst skämt i alla dina handlingar. Då man jämför dig med många andra skriftställare som gått fram över jorden, snillrika i sin ensidiga skaldebegåvning men odugliga i annat, ja, inskränkta och hjälplösa som barn i livets praktiska frågor, erfar man beundran. Man känner sig nästan benägen utropa, att höjden av snille är i alla fall att vara klok.

Företrädd av en betjänt viker man av från den sandiga gården runt villans gavel. At gården vetter visserligen huvudvåningen, men denna är stängd för dem som icke ärna avlägga en privatvisit hos husets nuvarande ägare, en parisare, som för någon tid sedan köpt stället. En sådan visit kunde visserligen vara mödan värd, om icke för ägarens så för den minnesrika byggnadens skull. Tyvärr är ägaren dock borta i dag och spjälluckorna trumpet tillslutna.

Bakom villan öppnar sig parken, i vilken be-

sökaren obehindrat och, om han så önskar, även obesvärad av betjänten kan ströva kring. Den är emellertid icke synnerligt stor och motsvarar icke heller de fordringar man ställt på Ferney. Några rundklippta eller i pyramidform tuktade träd samt sirligt slingrande, av låga häckar kantade rabatter framlocka ännu bilden av ett förflutet århundrade. Bland de fallna, höströda löven blänker en stor, mörk, rund vattenbassäng speglande en vacker bronsstaty. Längre på avstånd i bakgrunden slutar trädgården med en grupp av höga, fritt växande träd. Längs parkens ena sida sträcker sig den långa terrassen, på vilken den rastlöse filosofen arbetade under årets varmare tid.

En vackrare, en mer storslagen arbetsplats har ingen diktare ägt. Närmast under Ferney utbreder sig det bördiga fältet med sina skogsdungar. Längre i fjärran glimmar vid klart väder Savoyens berg med Mont Blanc, vars intensivt vita tinnar mot solnedgången flamma upp med en mörk, nästan karminfärgad rodnad. Från fältet kimma koskällorna. Deras klang är dock ej detta lilla pinglande stackato som skorrar i våra hagar, där endast en ko i hjorden bär skälla och där denna stackars ensamma, förrostade bleckbjällra låter som en tiggaregummas entonigt upprepade: Ge-gumman-en-slant! Ge-gumman-en-slant! I trakten av Lac Léman bära vanligen alla kor i hjorden stora skällor, vilkas djupa klang är herdens stolthet. Att höra dem är att höra ett klockspel, en fuga utan paus.

Det är svårt att slita sig lös från terrassens

ögonfröjd. Emellertid har betjänten dragit fram en stor nyckel och öppnar en stor port på villans baksida. Man stiger in i de två rum, som ensamt ännu äro bevarade i oförändrat skick sedan Vol-taires dagar och därför äro tillgängliga för besö-kande.

Det är icke alldeles med samma känsla man beträder dessa rum som t. ex. Schillers i Weimar. Där inblandar sig något sentimentalt i stämningen, och man känner sig rörd. Här känner man sig glad och erinrar sig leende det blixtrande regn av pamfletter som Voltaire från dessa rum utslungade över Genève. Som bekant voro invånarna i Ge-nève på hans tid delade i två partier: libertinernas som närmade sig Zwinglis sunda och glada blick för livet, samt kalvinisternas, som fördjupade sig i sin reformators svarta asketism. Det senare hade majoriteten på sin sida. Religionen hade i Ge-nève blivit en stats- och familjeangelägenhet lik-som den en gång varit det hos judarna. Den behärskade allt och trängde sig in i det vardagliga livets minsta enskildheter. Teatrar, offentliga för-lustelser, dans och urringade klänningsliv voro strängt förbjudna. Dräkten skulle vara mörk, helst svart. Man lämnade sin bädd kl. 6 på morgonen under vintern och kl. 4 under sommaren. På mid-dagsbordet såg man sällan mer än två rätter och inga sötsaker. Sedan Voltaire en gång föresatt sig att »korrumpera den pedantiska staden», lät han dock knappast en dag falla från sitt liv utan att han under den avskjutit åtminstone någon pil mot det trumpna samhället, som samtidigt beundrade,

avskydde och fruktade honom. Om någonsin hans lidelsefulla iver gjorde sig gällande, var det i detta outtröttliga pamflettkrig. Hans skrifter förbjödos, prästerna besökte familjefädren och övertalade dem att icke köpa dem. Bokhandlarnas lager granskades, och till och med Voltaires fyrspända kaross visiterades vid stadstullen, emedan man anade litterärt kontraband. Men allt var förgäves. Voltaires ströskrifter stuckos in under dörrarna, fästades vid klocksträngarna, insmugglades på familjefädrens skrivbord och i de unga damernas portföljer. De lågo på bänkarna i promenaden. Skolbarnen hittade dem under sina griffeltavlor. Inbundna i bönboksformat lågo de i kyrkbänken och i en katekesskola inskaffades de med katekespärmar.

Naturligtvis sökte de anfallna att hämnas. En gång t. ex. lyckades man köpa en av Voltaires betjänter för att i hans eget hus insmyga en mot honom riktad smädeskrift. Följande dag, när han hade fyrtiofem personer till middagen, fann var och en av gästerna ett exemplar av den förtretliga skriften i sin servet.

Medan han på detta sätt bombarderade Genève, låg han samtidigt i fejd med andra orter i närheten. På snart sagt alla nabostädernas invånare kunde man väl ha tillämpat vad en viss person skrev till Voltaire om bernarna: »Monsieur Voltaire,» så ungefär föllo dennes ord, »ni skriver mot den gode guden ... det är illa, men jag hoppas att han skall förlåta eder. Ni skymfar religionen och Jesus Kristus ... det är ännu sämre, men jag

hoppas, att han i sin stora barmhärtighet skall förlåta eder. Men, monsieur Voltaire, akta er att skriva mot herrarna i Bern, ty de förlåta eder aldrig.»

Här är dock icke meningen att inom den trånga ramen av en reseskiss skildra denna av andra redan utförligt målade kamp. Jag vill endast påpeka de minnen, som under ett besök i Ferney framkalla den glättiga stämningen.

Det första tämligen rymliga rummet som man beträder tillsammans med den på drickspenningen redan spekulerande betjänten motsvarar emellertid icke alldeles vad man väntat. Man hade önskat något i vitt och spegelglas. Rummet är icke smaklöst. Tvärtom. Men det är hållet i en grönaktig färgton, är ganska mörkt och har kakelugn i stället för cheminée. Det gör därför nästan intryck av att vara tyskt. Möblerna, vilka alla äro från ställets storhetstid, röja snarare ett förmöget borgarehems smak än den prakt man drömt att finna i detta Ferney, dit hela det rika och intelligenta Europa vallfärdade och om vilket man sade: »fordom gingo alla vägar till Rom, nu föra de till Ferney».

Det var rimligtvis just detta rum som tillika med parken fick mottaga de många främlingarna, av vilka dock icke alla fingo nöjet att se värden. Man erinrar sig Guiberts dråpliga epigram, i vilket han efter att i åtta dagar åtnjutit gästfrihet på Ferney, utan att ha sett en skymt av Voltaire själv, säger, att denne liknar Kristus i nattvarden: »on le mange, on le boit et l'on ne le voit point».

På väggarna hänga några tavlor i faun- och herdeidyllernas stil. Vid ena fönstret står ett litet schackbord, vilket är så prickat av bläckfläckar, att man misstänker att det oftare är Genèves präster och »kristna filosofer» som där fått sin surprismatt än schackspelande vänner. Det som dock först och sist ådrager sig uppmärksamheten och liksom låter hela det övriga rummet bli intresselöst är en urna på en sockel av målat kakel. Den står mitt på högra långväggen och bildar en pendang till kakelugnen på den andra. Denna urna innesluter den erkänt store tänkarens icke alltid erkänt stora hjärta.

Då man frågar betjänten om det verkligen finns något kvar av hjärtat, svarar han med en axelryckning, att det ligger något i urnan som liknar ett torkat äpple.

Det andra rummet till vänster innanför det första är betydligt mindre, men ger, ehuru ännu enklare, genom sina vita färger mer intryck av fransk smak. Även här upptages dock den ena väggen av en kakelugn, som är smakfullt målad. Detta rum var Voltaires sängkammare. Av sparlakanen, som en gång omgivit den vita sängen, återstå nu endast några hängande trasor. Rummet är överfyllt med målningar, teckningar och kopparstick, som på ett eller annat sätt stå i beröring med filosofens liv. Ett utmärkt oljefärgsporträtt visar honom som ung, nästan fulare än som gubbe, men med dragen sprittande av liv och ögonen fulla av gnistrande kvickhet.

I detta rum har Voltaire arbetat kanske nästan

lika mycket som i sitt nu för främlingen icke tillgängliga bibliotek, ty han dikterade ofta om natten för sin skrivare samt författade under vintern icke sällan liggande i sin säng. Till och med bakom sparlakanen, där andra människor söka vila och sömn, sysslade han med denna oöverskådliga mängd av skrifter, vilka i sju år stormade ut från Ferney som ett apoteos över människohjärnan.

Vägen från Ferney in till staden är lång och backig. Diligensens många skramlande glasrutor fylla örat med bedövande larm. Genève, lilla Paris, är på alla sidor omgivet av vidsträckta villastäder och trädgårdar. Söder och Nord famna varann över trädgårdsmurarna. Där klänger vinrankan, tung av druvklasar, sida vid sida med granen. Vinpressen knarrar under en grupp av vitstammiga björkar. Den smäckra minaretliknande silverpoppeln berättar kärlekshistorier från Ludvig den XV:s hjortjakter, medan den dystra, kupolformiga cedern sjunger om Jerusalems tempel. Växtligheten är, om jag så får uttrycka mig, kosmopolitisk; Genève är kosmopolitiskt, och denna stads historia är historien om en asyl för ryktbara utlänningar.

Den inre delen av staden påminner med sin gamla, något ruskiga Cité, sina broar över Rhône, sina kaféer med bord och stolar på trottoaren under nedfällda soltält i påfallande grad om sin stora förebild vid Seine. Paris är också ett önskningsmål, ett vinkande Kanan för invånarna, och genevesarna äro parisare i fickformat.

Genève är i det hela dock en mycket fredlig och stilla stad och man märker så gott som aldrig,

att man befinner sig på ett härbärge i stort för allt vad Europa har missbelåtet och oroligt. Man har visserligen skämtsamt yttrat, att de fyra sofforna nedanför Hôtel Beau-Rivage äro reserverade, den första för anarkisterna, den andra för socialisterna, den tredje för franska tronpretendenterna och den fjärde för don Carlos. I själva verket hör man dock icke mycket av dessa herrar. Då man promenerar på Quai du Mont Blanc vid den sommarblå eller vintergrå av tusentals skrikande vita måsar belägrade hamnen, erinrar man sig blott sällan, att under dessa många tak, från vilka röken stiger, tryckpressar rastlöst arbeta på tidskrifter och broschyrer, som skola besvära den tyska järnkansleren mer än hans reumatism och giva eko i Moskvas källrar. Hyser man emellertid intresse för tidens sociala strömningar — och det gör man i fall man icke är mycket gammal eller mycket inskränkt — tror jag icke, att man i Genève är i tillfälle att studera dessa bättre än t. ex. i Paris. Tvärtom.

Vi tillbragte en hel vinter i Genève och förhyrde en möblerad villa, vackert belägen på den höjd, där utlänningen Calvin brände utlänningen Servet. Ehuru vi förhöllo oss ganska kätterskt gent emot kalvinismen, föll det dock ingen in att bränna oss. Vi blevo tvärtom mottagna i sällskapslivet med stor välvilja. Sällskapslivet i Genève har fransk prägel. Det går, med andra ord, i första rummet ut på det fina och fyndiga kåserande, som är så mången friserad balhjältes förskräckelse. I förbigående kan dock påpekas, att han alldeles

icke är så överflödig i ett sådant sällskap som han tror. Det är just av hans dumheter som den mer begåvade lättast kan tillyxa sina kvickheter. Dumheten är understundom kvickhetens råmaterial.

Fruntimren i Genève sakna fullkomligt varje antydan av tysk-schweizisk typ. De äro helt och hållet fransyskor och därför oftast även ganska intagande.

> Hur tyska klotsen än förfranskar
> sin paletå och snör sig tunn,
> försakar jag en kyss på hennes mun
> mot en på spetsen av fransyskans handskar.

Åtskillig kalvinism lever dock kvar i Genèves kvinnor. De frukta alltför bullrande lustbarheter och begagna icke gärna urringat klänningsliv. Länge, mycket länge dröjde det innan de fingo en teater. Det var Voltaire som, trotsande Calvins anatema mot alla teaternöjen, först började att arbeta för deras hemliga längtan efter en sådan inrättning. Även här möta vi Voltaire — i stället för Rousseau, som vi väntade skulle vara för Genève vad Voltaire var för Ferney och m:me de Staël för Coppet.

Teaterns inträde i Genève är ett alltför viktigt moment i stadens historia för att kunna förbigås alldeles. Redan i Lausanne, på vars område sceniska föreställningar icke voro förbjudna, hade Voltaire inrättat en teater, som lockade många genevesare, ja, till och med präster till besök. Snart riktade han dock sitt anfall mot själva Genève. Som en erövrare uppkastar förskansningar, byggde

han teatrar tätt utanför stadens tullar vid Carouge, Châtelaine och Tornay. Det var nu som Lekain åtföljd av artister från Théâtre français uppträdde i hans tragedier, medan han själv satt med sin stora lockperuk och sitt spanska rör vid främsta kulissen, synlig från salongen och gråtande eller applåderande. Det var under en av dessa oftast ganska bullersamma föreställningar som han plötsligt steg fram med lyftad käpp och ropade till åskådarna: — Mina herrar, här är jag hemma, hos mig. Hålla ni er inte tysta, skall jag utdela det värsta kok stryk som er republik någonsin varit vittne till!

Det var också vid denna tid, som han berättade i ett brev, att han fått låna en tron, som tillhört Calvin, och att han tänkte spela den teaterhatande reformatorns barn det sprattet att låta de uppträdande använda denna tron i en av hans pjäser. Var möjligen denna tron den vackert snidade stol, som än i dag visas i Genève och kring vars karm den onaturlige glädjehataren knutit sin magra hand, medan han dikterade sina blodsdomar? Calvins stol på teaterns tiljor! Och detta till på köpet i Genève! I sanning, styres icke ödet av vishet och godhet, nog är det sant, att det oftast tyckes ledas av en viss spirituell ironi.

Då Voltaire slutligen efter otroliga ansträngningar, oaktat prästerskapets varningar, fick tilllåtelse att uppföra sin teater på Place Neuve, var det dock endast för att i själva segerns stund förlora slaget. En natt väcktes genevesarna av brandsignaler. Teatern på Place Neuve stod i ljusan

låga. Då de hörde, att det var teatern som brann, tömde de sina vattenhinkar i rännstenen och överöste den sammanstörtande byggnaden med skymford i stället för med vatten. Vid dagens inbrott låg den i aska.

Först efter Voltaires död, när ännu några år gått fram över den grav vid Plainpalais der Calvin vilade utan något monument, blev äntligen, naturligtvis genom utländskt inflytande, en ny teater uppförd 1782.

Det som gör denna teaterstrid intresseväckande är, att den utkämpades mellan tre så mäktiga andar som Calvin, Rousseau och Voltaire. Calvin låg visserligen redan i jorden, men hans vilda hat mot alla förlustelser, hans ord att man borde resa två galgar för att i dem hänga sju à åtta hundra libertiner hade blivit lagparagrafer. Rousseau tog i teaterfrågan upp hans mantel. Här möta vi alltså äntligen minnet av Rousseau. Vi förmå dock icke att kvarhålla det länge. Det behärskar ej Genève på samma sätt som Voltaires minne Ferney. Det är kanske icke utan att några bland oss nästan äro hågade att ställa sig på Rousseaus sida i teaterfrågan, om också av helt andra skäl än de han anförde. Det ligger en viss omedveten, måhända övergående opposition i vår tid mot teatern. Teaterpjäsens obligatoriska indelning i akter, de onaturligt tillspetsade replikerna, intrigen och den efter regler uppkonstruerade handlingen med sin knalleffekt i tredje akten skär bjärt mot den nutida litteraturens strävan efter natursanning. Man förvånas över att fader Zola tillåter, att hans

naturalistiska böcker omarbetas för teatern, där naturalism är omöjlig. Må nu vara hur som helst. Man törs dock icke alldeles giva Rousseau orätt. Man känner, att hans tankar i mycket äro ens egna. Han står oss helt nära, och många av våra skriftställare påminna ju om honom i ett eller annat. Kanske just i följd av allt detta förefaller han ej så ensamstående som Voltaire. Därtill kommer att man ingenstädes i Genève finner en bostad på vilken han tryckt sin prägel. Huset där han föddes får man länge söka för att finna. Han liksom går upp i rök. Ute på en liten holme sitter han i sin bronsstol noga undanskymd av en ring popplar, ännu i en statys gestalt älskande ensligheten.

Medan Rousseau alltså liksom smyger undan oss, stiger plötsligt en annan personlighet, naturligtvis en utlänning, fram och tvekar knappast att stundvis göra sig mer uppmärksammad än självе Calvin. Vem är då denna storhet? Ja, gissa! Svaret är för överraskande för att det icke bör givas långsamt och med försiktighet.

Den som anländer till Genève sjövägen skall helt visst, även om »la bise» biter ganska friskt i kinderna, icke kunna motstå att från däcket betrakta de vackra stränderna med sina villor och trädgårdar. Genèves hamn är rymlig och vacker. I bakgrunden simmar den gamla citén och på båda sidor höjer sig staden i sakta stigning med sina torn och sin ärevördiga katedral. Bland planteringarna på Place des Alpes, ett stenkast från kajen där den eleganta salongsångaren lägger till, lyser

ett högt monument, som genom sin prakt genast fängslar främlingens uppmärksamhet. Har han varit i Italien märker han, att det är en efterbildning av della Scalas grav i Verona. Hållet alltså i italiensk gotik höjer det sig av rödaktig marmor i tre våningar. Den andra våningen, som bildar ett öppet kapell, vars blå mosaiktak vilar på sex vita marmorkolonner, omsluter själva sarkofagen. Mausoleet, som överst krönes av en ryttarestaty, är omgivet av speglande vattenbassänger, marmorlejon, trappor och balustrader. Vem är då den store, som vilar i en sådan grift i själva hjärtat av det republikanska Genève?

Calvin är det avgjort icke, ty man erinrar sig, att han strängt förbjöd sina anhängare att med någon minnesvård hedra den mull, i vilken de nedsänkte hans döda kropp. Mausoleets stil antyder, att det icke heller gärna kan ha något att skaffa med de två frejdade filosoferna från förra århundradets slut. Dessutom har man ju sett deras syskongrav i Pantheon i Paris. Åtminstone har man sett de två tomma kistorna, från vilka Ludvig XVIII i lön lät bortröva deras lik, bevisande att en konung kan vara lika låg i sin hämnd som pöbeln en gång var det vid S:t Denis. Det som isynnerhet förbryllar främlingen är, att det sitter en ryttare på monumentets krön och att denna ryttare vid närmare påseende visar sig bära trekantig hatt och epåletter.

Äntligen upplyser en tillfrågad genevesare, att i denna präktiga grav vilar utlänningen, hertigen av Braunschweig.

Hertigen av Braunschweig? Man tror sig till en början djupt okunnig och söker att slå bort hela saken med ett pliktskyldigt: — Aha! Ja visst, hertigen av Braunschweig! — Först sedan man ryckt upp en mängd igenrostade dörrar till minnets skräprum får man dock rätt klart för sig, vem denna hertig egentligen var och hur han råkat att få sin grav i Genèves förnämsta park. Jo, denna gåtfulla person var »diamantfursten», Karl av Braunschweig, som den 7:e september 1830 flydde från sitt residens- och fäderneslott, sedan det stuckits i brand av hans upproriska undersåtar. Det var han, som i sin makts dagar nästan betraktades som en liten modern Nero. Det var om honom man berättade den kanske mera betecknande än sanna historien, att han för att kväsa sina högättade hovmän lät dem hoppa över sin käpp, då han visslade. Anekdotförtäljaren hade emellertid visat mer människokännedom, om han berättat, att fursten låtit sitt rikes uppkomlingar, sina hovleverantörer och lycksökare hoppa över käppen. Högadeln har en styv ryggrad, och särskilt i Braunschweig, där det ju just var den som förorsakade hertigens fall, tycks den icke ha varit att leka med.

Det var han som, sedan han vid sin flykt medtagit alla familjeklenoder, i Paris blev demimondens hjälte, omgiven med en gloria av pikanta skandalhistorier. Han lät där uppföra ett dubbelgårdat, rödfärgat palats, som med sina tjocka murar och fängelseaktiga järngrindar snarare liknade en fästning än en privatmans fredliga boning. Bred-

vid sin sängkammare förvarade han sina ädelstenar i ett bomb- och eldfast valv, vars järndörrs många lås voro försedda med självavskjutande revolvrar, så att han själv vid dörrens öppnande måste bruka största försiktighet för att ej bli nedskjuten. Högrött sminkad, med svart lockperuk, bjärta handskar, diamantkraschan på bröstet, diamantringar och med skjortbröstets och västens knappar av ädelstenar uppträdde han i sin teaterloge, ledsagad av någon demimondedam. Då han slutligen dog i Genève, testamenterade han hela sin oerhörda förmögenhet till denna stad med villkor att den uppättade och underhöll hans mausoleum. Som vi sett uppfyllde Genève denna skyldighet på ett glänsande sätt. Något mycket löjligt ligger det obestridligen dock i den prunkande gravvård Genève rest över denna, psykologiskt visserligen ganska intressanta men för övrigt betydelselösa man. Man kunde med en liten förändring tillämpa på Genève vad Björnson sade om den lilla orden, som hoppades bli större på en stor mans bröst: Genève blev ej större för det stora monumentet, men han som fick det blev så förbannat liten.

För hertigens efterlämnade penningar har staden dessutom låtit uppföra en ny ståtlig teater vid Place Neuve där Voltaires uppgick i lågor. Det blev alltså utlänningen Karl Braunschweig förunnat att fullborda vad utlänningen Voltaire eftersträvade under sin kamp mot Rousseau och mot utlänningen Calvins lagar.

Vår tanke återvänder nu till korsvägen. På vägvisaren läser den de tre namnen: Coppet,

Ferney, Genève. Det är dock icke, som vi först förmodade, endast tre ryktbara personer som här skaka hand. Från Coppet räcker m:me de Staël visserligen sin hand, och Voltaire sin från Ferney, men från Genève nalkas ett besynnerligt trehövdat vidunder, en treenighet av de mest olika män som någonsin trampat ett par skodon: Rousseau, Calvin och — hertigen av Braunschweig.

VII.

Dårhuset.

På Capri stod jag en gång på höjden av Tiberii klippa. Jag var tjuguett år, nygift och såg hela världen i medelhavsskimmer. Jag kom att tänka på, att det skulle komma en dag, då jag icke längre var tjuguett år, icke längre var nygift och då jag icke längre såg världen i medelhavsskimmer. Jag kände fruktan för den dagen. Jag kände, att jag liksom skulle blygas av att behöva uppleva den, och jag fantiserade över hur det skulle vara att genast med ett språng försvinna i det blå djupet under mina fötter. Jag började undra, om icke, hur vämjelig döden än förefaller, de äro ödets gullgossar som dö unga. De förskonas från att uppnå de förnedringens år, då talangen är en utblommad ört, sorgen knarrighet och glädjen gubbcynism. I familjens porträttsamling möter oss deras ansikte beständigt ungt; och de unga kvinnorna sätta deras bild på sitt skrivbord och svärma för den. De liksom vinna en evig ungdom.

Men har ödet sina gullgossar, har det även sina styvbarn. Det är just de senare som komma mig att erinra mig gullgossarna som en bjärt mot-

sats. Ödets styvbarn få varken leva eller dö. Deras kropp lever, men delar av deras förstånd vissna bort liksom grenar på ett träd. Med styvbarnen menar jag dårarna.

Ett par timmars väg från Schaffhausen framskiner plötsligt det forna klostret Rheinau på en ö i Rhen. Landskapet med sina lummiga bokskogar, som tränga ända ned till vattnet och sträcka de täta grenarna ut över strömvirvlarna, är leende och täckt. Den breda kungsfloden flyter grönblå och jungfrulig, ännu obefläckad av de tyska biflodernas lersörja. Hemskt höjer sig i denna vackra omgivning den gamla klosterbyggningen med sin borggård, sina vita flyglar som en vit stenkista utan lock. I denna stenkista äro sju hundra dårar levande begravna.

Det var en schweizisk »god vän» som en blåsig oktobermiddag helt oförmodat steg in, lade handen över boken som jag läste i och föreslog att vi skulle fara till Rheinau och kasta en blick in i stenkistan.

Vi hade icke långt dit. Jag bodde tillfälligtvis alldeles i närheten på en kuranstalt för att rekreera mig efter en tyfusfeber. Jag hade själv varit nära att bli en av ödets gullgossar. Döden hade stuckit fram huvudet ur mörkret bakom kakelugnen och sagt:

— Du motsägelsernas och extremernas man, som växelvis begabbar och smickrar mig. Kan jag, så tar jag dig.

Men den gången kunde han icke taga mig.

Jag var därför redo att följa min »gode vän» ned till droskan som väntade.

Det hade dessutom varit synd att gäcka hans förhoppningar om sällskap. Han var medicinare och skulle vara med om en liköppning på dårhuset samt hade i sin schweiziska sparsamhet räknat ut, att han skulle vinna en och en halv franc — en hel franc och så en halv därtill — om jag följde med och betalade halva skjutsen. Drickspengarna lyckades han alldeles smita ifrån, ty då vi stannade på borggården i Rheinau, stormade han ned ur droskan med obehövlig brådska för att, diktade han, få fatt i föreståndaren innan denne begav sig ut på sin aftonrond.

Föreståndaren lovade beredvilligt att låta förevisa den kvinnliga avdelningen. Den manliga var av någon anledning icke tillgänglig för tillfället. Vi stannade endast i förbigående framför de stora glasdörrar, som avskilde männens avdelning från trappan. En mängd av dårar rörde sig därinne och betraktade oss med frånvarande blickar.

En av dem hade en hög cylinder på nacken och en käpp under armen samt vandrade med högtidliga steg av och an. Han inbillade sig vara dårhusets inspektör och skakande på huvudet granskade han väggens sprickor.

En annan gick oavbrutet i ring på alla fyra.

— Nå, men se på den där, viskade min schweizervän och en glimt av hat mot allt konstnärligt flammade över hans hederliga lantjunkareansikte. Den där har bestämt varit artist. Har du sett hur en artist sitter? Potztusig! Det är

inte som en annan människa. Det är som en slemartad massa utan skelett i.

Föreståndaren upplyste också mycket riktigt, att den olyckliga varelsen, som satt där hopkrupen på golvet, varit figurmålare. Nu hade hans öga länge sedan förlorat blick för form och färg och hans tunga förmådde endast framstamma ett enda litet ord: — Tobak!

Sedan föreståndaren och min medicinare anförtrott mig åt en av kvinnoavdelningens väkterskor, begåvo de sig till liköppningen. Min följeslagerska, som skulle föra mig genom detta helvete, liksom Virgilius ledsagade Dante, var även en Virgilius vad åldern angick. Hon hade ett fårat, melankoliskt ansikte och hade hon varit kokett, skulle hon alltid ha gått klädd som nunna.

Hon rasslade en stund med nyckelknippan, som hängde vid hennes sida. Därefter öppnade hon en dörr, och vi stego in bland de kvinnliga dårarna.

Vi genomvandrade stora, slottslikt höga salar. Taken voro betäckta med religiösa målningar och rika skulpturer sedan klostertiden, då munkarnas sandaler klapprade mot stengolven. Den skarpa höstsolen låg in genom de breda fönstren och därute brusade Rhen i sin skogskantade bädd. I dessa glada rum, där man skulle kunnat önska att för alltid få stanna tillsammans med sitt skrivbord, sutto dårarna på bänkarna och golvet.

Det var som om taket med sina helgon och svävande änglar föreställt himlen och golvet med sina hemska varelser avgrunden.

Ännu så länge befunno vi oss dock bland de saktmodiga och ofarliga. Flera av dem sutto kring långa brunmålade bord och drucko kaffe ur bleckskålar. Porslin skulle de ha slagit sönder. Emellanåt kunde helt plötsligt en av dem resa sig och komma mot oss på ett sätt som om det varit ensamt henne vårt besök gällt.

— Är du Kristus? frågade en äldre kvinna och grep fast så hårt om min hand, att jag först med väkterskans hjälp kunde frigöra mig.

— Puh, Kristus! inflikade en annan och betraktade mig föraktfullt. Därefter veknade hon med ens och tillfogade: — Ni kan ej tro hur svårt de ha det här. De äro sjuka allesammans.

En mängd av dårarna blandade sig i samtalet och ropade:

— Ja, är det icke synd om dem? Allesammans äro de mycket sjuka.

De sade alltid »de», aldrig vi. De talade alltid om varandras tillstånd, aldrig om sitt eget. Detta lade jag märke till i alla anstaltens salar. Var och en visste, att hennes kamrater voro sjuka, men ej att hon själv var det. De yttrade likväl aldrig, att den eller den kamraten var sinnesrubbad, de använde alltid ordet »sjuk». Detsamma sade väkterskorna.

Den nästa komplex av salar och rum som vi beträdde var mer omsorgsfullt tillbommad än den första. De beskedliga om också meningslösa hälsningar som mött oss på den första avdelningen efterträddes av tystnad. Dårarna betraktade oss

dystert och utmanande eller sutto alldeles likgiltiga, försjunkna i sin egen förvirrade tankevärld.

I en stor sal, vars väggytor och tak lyste av brokigt målade vapensköldar, hade ett ungt fruntimmer krupit upp på fönsterbrädet. Hon hade en penjoar som en dam av bättre klassen, kort lockigt hår och ett fint, sympatiskt ansikte, blekt som marmor. Hon hade kastat sin kaffeskåls innehåll rätt ut över det röda tegelgolvet, där det glimmade i en lång strimma. Själva skålen höll hon i knät. Med en åtbörd som kunde kallas graciös doppade hon lillfingret i kaffegrumset på skålens botten och penslade därmed långsamt överläppen. Då jag märkte, att hon synbart led av att betraktas i sitt förnedrade tillstånd och att en glimt av, jag skulle nästan vilja säga, sinnesrubbad genialitet sken ur hennes öga, såg jag åt andra sidan. Men min följeslagerska upplyste viskande, att den stackars damen i penjoar var en engelska som kommit hit... Ja, hur visste väkterskan icke. Men hon fick ibland äta middag hos föreståndaren och uppförde sig då som ett mycket bildat fruntimmer samt spelade piano. Olycklig kärlek, se där hennes historia, slutade väkterskan.

I ett av sidorummen mötte oss en liten torr gumma med stubbat hår. Hon gav mig en liten smutsig docka samt tvang mig att sätta mig på bänken och vagga dockan. Därefter räckte hon sin ådriga hand åt två små gummor, varefter alla tre, leende och högst till freds, sakta rörde sig i ring om mig och dockan, medan de sjöngo barnvisan »Ringe-ringe-Reihe». Så snart jag ville resa

mig upp, blevo de oroliga och ägarinnan till dockan utstötte ett hjärtskärande, meningslöst:

— Mamma! Mamma!

Eftermiddagssolens höstgula ljus flöt in genom fönsterrutorna och lyste i dårarnas bleckskålar och på de tre gummorna, som långsamt vaggade omkring mig med leende ansikten. Här och var sutto vākterskor, men det var svårt att i trängseln skilja dem från dårarna. Det föreföll mig som om jag varit den enda kloka i hela salen. Ja, det vart som om vansinnet endast varit en sjukdom, framkallad av smittosamma mikrober, vilka nu även så småningom borrade sig in i min hjärna och förvirrade mitt förstånd. Flera gånger måste jag närma mig det halvöppna fönstret och insupa litet frisk luft samt vederkvicka mig med en blick på det leende kvällslandskapets bokar och skummande flod.

Jag hade nästan glömt bort min ledsagarinna, då hon slutligen närmade sig och bad att få föra mig en trappa ned till de olyckligaste och farligaste på anstalten.

Vi begåvo oss utför en bred trappa och stannade utanför en omsorgsfullt läst dörr till jordvåningen. Redan på avstånd hördes våldsamt larmande stoj. Det erinrade om oväsendet vid en pojkskolas raststund. Om jag icke blygts att röja mitt upprörda tillstånd, hade jag hållit tillbaka vākterskans hand, då hon satte nyckeln i låset. Genast vid vårt inträde störtade ett halvt dussin dårar mot oss med vilda åtbörder och pratande eller kvidande.

— Var endast lugn och tilltala dem icke, förmanade väkterskan. Men se till att de stackrarna icke rycka något från er.

Det var rörande att iakttaga väkterskans tålmodiga och vänliga behandling, när hon försökte att lugna någon av de vildaste. Hon använde icke endast ord — vilka de sjuka måhända icke uppfattade — utan hon hade en alldeles egendomlig färdighet att taga dem om livet och ruska dem på ett vänligt smekande sätt, som de tycktes förstå och lugnas av. För övrigt äro, som bekant, dessa schweiziska dårhus mönsteranstalter i sitt slag. De äro grundade på den engelska metoden som, i motsats till den franska, går ut på en i möjligaste måtto mild behandling.

Det låga fängelseaktigt välvda rummet var halvmörkt — något som måhända uteslutande berodde på den hastigt tilltagande skymningen.

Dårarna på denna avdelning, vilka revo sönder allt vad de kunde komma över, buro inga andra kläder än ett slags säck med hål för armar, ben och huvud. Somliga dunkade i väggen, andra krängde sig gränsle över bordet och läto träskivan dåna under sina knogar.

Jag försökte att påskynda min följeslagerska. Vi stego utför ytterligare en trappa ned i en lång gång, endast upplyst av den blåaktiga skymning, som nedträngde genom ett avlägset gallerfönster. Här var det värsta. Här var Rheinaus hemskaste pinorum. Här var det nedersta helvetet. Här var icke blott Rheinaus utan den mänskliga tillvarons skumma, ohyggliga källarvåning, där intet samtal

avbryter tystnaden, där ljusskygga vanskapta gestalter med död hjärna fly den inträdande. Erfara de någon förnimmelse är det ångest utan att ha något att ångra, ursinnigt raseri utan att ha något att hata.

Till en början tycktes detta helvete dock icke blott sakna satan utan även djävlar. Det syntes alldeles tomt. Först när ögat hunnit vänja sig vid mörkret, upptäcktes besynnerliga, orörliga, mer eller mindre missbildade varelser som stodo eller sutto inne i sidogångarnas vinklar och skrymslen. I samma själlösa orörlighet hade många av dem stått eller suttit hela dagen.

Då vakterskan vidrörde dem, sprutto de upp ur sin dvala. Några flydde skrämda på bara, tassande fötter, utan att giva ett ljud ifrån sig. Andra utstötte skärande jämmerrop. Andra åter läto höra ett oartikulerat murrande eller pipande, vilket erinrade om en spinnrocks surr eller om fladdrandet och vinet av en läderlapps vingar. Vi befunno oss bland dessa missfoster, som varken kroppsligen eller andligen förtjäna namn av människor, men vilka vetenskapen betecknar som gengångare från släktets töckniga urtid.

Uppe från den fängelseaktiga salen som vi nyss lämnat hördes våldsam, överljudd gråt. Det var en lisa, det var ett rent välbehag, det var som ett glas friskt vatten att höra detta rent mänskliga ljud mitt bland alla dessa djurspöken.

Vakterskan hade emellertid öppnat en tung, järnbeslagen sidodörr. Jag såg in i en cell, vars väggar voro skylda med madrasser. Bland orenlig-

heter på golvet låg en levande varelse med ludet apansikte och... Dörren gled igen av sig själv, och jag skyndade att skjuta för regeln.

Då jag åter stod på borggården i fria luften, häpnade jag över att befinna mig i Schweiz. Min upprörda sinnesstämning passade ej dit. Jodlande sysslade några män ute på fältet med sitt höstarbete, och allt var fredligt och leende som vanligt.

Då droskan körde fram, berättade kusken, att min »goda vän» blivit bjuden på hemåkning av några andra medicinare, som hade samma väg.

Som min »goda väns» och min droska emellertid först skulle betalas vid hemkomsten, blev det nu jag som fick betala skjutsen ensam. Min »goda vän» hade förstått att åka gratis både bort och hem.

Jag begrep hans lilla schweiziska sparsamhetsputs. Och då måste jag draga på munnen igen.

VIII.

En dröm i Luzern.

Tidigt en morgon i dymmelveckan lustvandrade jag utanför Luzerns ringmur. Germaner på väg till Rom och italienare på väg till Berlin gingo framför mig i två skilda grupper.

Vårsolens vassa ljus över snön tvang mig att en kort stund betäcka ögonen med min hand. Då tycktes mig att italienarna, med ryggen vänd mot staden, började hopsamla stenar till ett altare samt ropade:

— Åt forntiden resa vi vårt altare.

Därefter vinkade de mig till sig, drogo upp böcker ur fickorna och började deklamera vers, så att luften fylldes av ett sakta nunnande.

— Vad ha ni att giva mig? frågade jag dem.

De pekade i sina böcker som voro fulla av teckningar föreställande ruiner, sönderbrutna kapitäler och venusbilder utan armar.

— Spillror! svarade jag mig själv och gick till germanerna som även vinkade mig.

Med ryggen vänd mot staden hopsamlade de stenar till ett altare på andra sidan vägen.

— Åt framtiden resa vi vårt altare! ropade

de och upphävde ett så bedövande stridstjut, att italienarna häpna tvärtystnade mitt i en strof av Tasso.

— Vad ha ni att giva mig? frågade jag germanerna.

De sågo brydda på varandra. En av dem, vilken hade ovanligt kortklippt hår, tryckte emellertid fast sin enkeltjusare i högra ögat och utbrast:

— Vad vi ha att giva? Vi! Djävlar anamma... Den germanska rasens framtidsdröm.

— Alltså mindre än spillror, endast en dröm! svarade jag och tänkte fortsätta min vandring.

Just då jag ville avlägsna mig, stannade en liten schweizare, som drog en kärra med rovor, mellan de två grupperna. Han småmyste för sig själv på ett småstadsaktigt sätt, rev sig under hakan och hade mycket svårt att komma fram med vad som låg honom på tungan. Med kärran framför sig vände han sig slutligen mot själva staden, vid vars port den belåtna hökaren stod med en stor ost under armen, medan den välbärgade snickaren satt på tröskelträt till sitt hus och åt en stor smörgås. Schweizaren slog med handen på sin kärra och framstammade:

— Åt det närvarande viger jag detta mitt altare. Jag säljer ett lass med krigsbyte i morgon för ett lass med rovor i dag. Ser ni, vi schweizare ha det närvarandes lycka i vår hand som en blank silverslant. Hihihihi!

Jag ville springa fram och svinga min hatt för den präktige schweizaren. Jag ville bedja att

alltid få stanna hos honom och skriva vers på »schwizerdutsch» om hans rovor. I detsamma erinrade jag mig, att jag i fickan hade en kupongbiljett till Berlin. Med tunga steg gick jag ned mot bangården.

•

Nu efteråt skulle jag för min del gärna vilja resa ett särskilt litet altare åt Schweiz och beströ detta altare med rosor. Jag har försökt att göra det i dessa flyktiga Schweizerskisser. Men rosorna — om några prosauppsatser förtjäna en sådan benämning — ha alltför länge legat i min portfölj och därför blivit torra och platta. Det sämsta är, att jag icke alltid givit mig tid att skära bort taggarna.

EN NATT PÅ BLOCKSBERG

En natt på Blocksberg.

Die Hexen zu dem Brocken ziehn,
Die Stoppel ist gelb, die Saat ist grün.
Dort sammelt sich der grosse Hauf,
Herr Urian sitzt oben auf.
(*Faust.*)

När Bacchus' barnsligt fylliga ansikte avmagrade ända till oigenkännelighet, när han, gammal, vanställd och förlöjligad, blev en sinnebild av allt ont och under skymfnamnet Djävulen gick i landsflykt, kunde han i sin förnedring aldrig uppsöka en härligare fristad än Harz. Uppe på Blocksberg, vilket reser sig som en kal klippö ur skogshavet, som en grå milsten ur en saftig gräsmatta, kunde han leva försjunken i minnen från det sydliga land, där vinpressen var hans vagga och där han dyrkades som en personifikation av allt gott och glädjande. Från sin ödsliga fjälltopp kunde han se ned över detta Tyskland, där kloster efter kloster steg ur jorden, men där hans ande ännu ropade ur klosterkällaren, ur gillesalarna, ja, ur själva bibeln. Den älskliga boken om Ruth var även en bok om en drucken man och kunde lika väl kallas Bacchus i Betlehem. Kamratvänskapen, denna den kanske mest uppriktiga formen av all tillgivenhet, var liksom näckrosen: den var en simmande blomma, men vattnet, som den flöt på,

innehöll druvsaft och kallades vin. Med hjärnan omtöcknad av ruset bestämde våra förfäder handlingar och besvuro löften, vars utförande grundade vårt välstånd. Måtte vi aldrig för de många som Bacchus gjorde till djur glömma de få som han gjorde till mer än människor!

Långsamt men säkert såg han dock sitt välde förintas. Ännu för litet mer än ett halvt århundrade sedan kunde en god vän skriva till Herder, att hans hår »von Abscheu sich senkrecht in die Höhe richteten», då han tänkte på Goethes dryckesorgier. Söker ett snille i våra dagar icke glädjen på botten av bläckhornet, icke söker han den på botten av bägaren. Bacchus' blod har kommit i vanrykte, vinlövskransen har länge sedan vissnat från hans änne och hans altaren jämnats med jorden. Till och med i Djävulens skepnad ser han sina dagar räknade. Människorna dö och deras gudar med dem.

Full av vemod vallfärdade jag vid min hustrus sida upp till den förnedrade gudens ödsliga tillflyktsort.

I Walkenried, på tröskeln till Harz, lämnade vi den trots all sin bekvämlighet tröttande järnvägsvagongen. Sedan boklårar och koffertar inkvarterats hos en tillmötesgående värdshusvärd, påsnörde vi de tjockbottnade för fotvandring avsedda kängorna. Hur lugnt kändes det icke att endast ha en lätt ränsel men vara fri från allt onödigt pick och pack. Det är först på resor man erfar, hur lätt det känns om sinnet att vara utan

lösöre och fastighet. Tänk att dåsa bort hela sitt liv inom hemmets fyra väggar!

Är det ej en härlig sak att i sin ungdom vara ledig och fri och anse hela den vackra jorden som sitt hem, som en våning på fem rum. Europa blir matsalen i klumpig tysk renässans. Afrika blir ett soligt litet rökrum med palmbastmattor och fantasimöbler. Så ha vi stora salongen, Asien, praktfull och fängslande. Australien blir ett skräp- och gästrum, och det tråkiga Amerika, vars mark ett milt öde förbjude oss att någonsin beträda, blir naturligtvis köket.

Det var emellertid ej endast påsnörandet av promenadkängorna som tog vår tid i anspråk vid Walkenried, utan det var också en annan vida uppbyggligare sysselsättning. Det var kringströvandet i de storartade ruinerna efter det gamla cistercienserklostret, som grundades 1127. De nu återstående byggnadsresterna tyckas dock förskriva sig från senare tider. Av den nästan fullkomligt förstörda kyrkan, vilken ursprungligen uppfördes i romanisk stil, men vars återstående strävpelare och stora bågfönster visa, att även gotiken tryckt sin prägel på den, är ej mycket kvar. Själva klosterbyggnaden är däremot väl bibehållen. Den ljusa, gräsbevuxna gården är på alla sidor omgiven av en stämningsfull korsgång, som också är hållen i spetsbågestil med omväxlande kapitäler, vackra takrosetter, nötta gravstenar och votivtavlor. Vid ingången till den forna vinkällaren, där så mången fet frater vaggat kring på sviktande knän och fyllt sin remmare, grinar omgivet av vinrankor ett

Bacchushuvud — ett porträtt alltså av Djävulen som ung, en erinran om att hans vilda fester icke endast firades där uppe på Blocksberg utan även i de fromma munkarnas hus. Att den raffinerade grymhet, som denna förolyckade gud redan i Bacchi gestalt beskylldes för, även följt honom hit in över klostertröskeln veta ruinerna också att berätta om. Icke långt från ingången till vinkällaren träffar man tortyrrummet och om man några steg längre bort viker av den breda och ståtliga trappan upp till kapitelsalen och munkarnas celler, finner man tätt vid trappan ett litet rum, vars hemska bestämmelse en katolik helst förtiger, men en protestantisk vaktmästaredotter med en glimt av uppflammande sekthat klargör desto livligare. Det svagt upplysta, fängelseaktiga rummet håller väl knappt en famn i kvadrat. Golvet är en enda stor falllucka, under vilken ett ovisst mörker lurar. Vid bortersta väggen fanns fordom ett litet altare. Då munkarna ville rödja någon besvärlig person ur vägen, bådo de honom stiga dit in och hämta en bok som låg på altaret. För att ej väcka misstanke yttrade de förmodligen sin begäran med en ödmjuk åtbörd full av kristlig broderlighet. Knappt beträdde den olycklige golvet, innan det öppnade sig och uppslukade honom. För att göra hans död så mycket säkrare, lär det mörka, om en brunn erinrande djupet på botten varit försett med uppstående järnspetsar. Då munkarna slutligen under trettioåriga kriget nödgades fly från klostret, samlade de böcker och halm i det trånga rummet och antände alltsammans för att med

hjälp av elden utplåna alla spår, som kunde angiva vartill rummet nyttjats. Lågorna gjorde dock icke större skada än att man ännu ganska tydligt ser hela mekanismen samt golvets delvis förkolnade svängaxel.

Det är en bitter slumpens lek att medan denna mörka kvarleva av det en gång så mäktiga klostrets brott blivit jämförelsevis väl bevarad, har förstörelsen dess mer vanställande gått fram över de många arkitektoniska skönheterna och de många i trä och sten formade bilderna, vilka med sin svärmiska lutning på huvudet, sin prägel av drömmande blidhet återgåvo det innerliga känsloliv, den djupa hänförelse som i klostertidens morgon även bott inom dessa väggar. Det är otroligt vad människan, som annars fordrar dryg betalning för sitt arbete och som med skäl anser vilan för en eftersträvansvärd njutning, kan svettas utan dagspenning, då det gäller att förstöra. Det är så naturligt att hon, då hatet flammar upp, vill förstöra det förhatade; men det förhatade var härvidlag munkligan. Att skövla en byggnad, som är den slutliga produkten av så många hundra människors gemensamma arbete, är ju egentligen att förstöra något som indirekt är allas gemensamma egendom. Det är att slå ut en tand på sig själv. Det är emellertid icke tiden utan människan som skövlat Walkenried. Förgäves slungades vid klostrets grundläggning mot den som vågade tillfoga det någon skada en förbannelse, vilken jag tar mig friheten att avskriva efter en tysk uppsats

i all sin dråpliga längd, ehuru själva språkbehandlingen dess värre väl är något moderniserad:

»Wenn Jemand, er sei wes Standes und Würden er will, meiner Stiftung und dem, was ich von meinem Vermögen aus Andacht Gott, unserm Herrn Jesu Christo und allen Heiligen gewidmet habe, zu schaden sucht, dessen Name sei aus dem Buche des Lebens vertilgt, er sei allen Plagen unterworfen, mit welchen Gott den Pharao belegte. Verflucht sei er in seiner Wohnung, und nie wohne ein Gerechter bei ihm. Gott werfe ihn aus seinem Eigenthume und gebe es seinen Feinden, sein Loos sei das des Judas und sein Aufenthalt bei Dathan und Abiram; seine Aecker werden wie die zu Sodom, und sein Haus verderbe, wie Gomorra, in Feuer und Schwefel! Verflucht sei über ihn der Himmel und die Erde unter ihm unfruchtbar. Gott sende seinen Blitz auf ihn und zerschmettere ihn, Feuer und Schwefel verzehre den Räuber, und die Luft schicke Legionen Teufel auf ihn herab, ihn zu verderben; er sei verflucht vom Fusse bis zum Haupte, dass ihn die Würmer mit Gestank verzehren, und er verschütte sein Eingeweide, wie Judas. Er irre umher wie Kain, sein Leichnam werde von Vögeln und wilden Thieren verzehrt, und Niemand sei, der ihn begrabe. Verflucht seien alle seine Werke, verflucht sei sein Aus- und Eingang. Sein Tod sei der Tod eines Hundes, und wer ihn begräbt, sei von der Erde vertilgt. Verflucht sei die Erde, die seinen Leichnam aufnimmt. Er bleibe bei dem Teufel und

seinen Engeln, und wenn er nicht Busse thut, komme er in's ewige Feuer!»

Förgäves åskade den drastiska förbannelsen över varje fridstörare. Förgäves läto de flyende munkarna, då bondekrigets plundringslystna skaror närmade sig, alla nycklar sitta i, alla källrar och visthus stå öppna, så att ingen skulle behöva bryta sig in. Bönderna lyfte av de praktfullt snidade dörrarna, krossade fönstrens glasmålningar samt kastade bibliotekets handskrifter som strö under sina hästar. Kyrktornet drogo de ikull med linor. I baptisteriet funno de ett stort, konstnärligt arbetat bäcken av metall. Då det icke lyckades dem att slå sönder det med sina hammare, släpade de i outtröttlig ihärdighet ut det på gården och sökte smälta ned det över en stor eld. När skenet av detta bål spelade över källarportens Bacchushuvud, fick den störtade guden, som med sitt orörliga sandstensløje betraktade våldsverkarna, se ännu en av sina egenskaper triumfera inom klostrets murar: förstörelselustan.

Vad bönderna lämnade, ödelade trettioåriga kriget. Svenskarna våldgästade klostret två gånger, 1634 och 1637. Vid det senare tillfället plundrade de det i två dagars tid. Söner av ett fattigt land voro de förmodligen för snåla om krutet för att spränga hela byggnaden i luften. I stället läto de, vilket obestridligen var mera hushållsaktigt, prygla munkarna samt trots den fruktansvärda januariköld en utplundra klosterskolans föreståndare och elever ända till skjortan.

Oaktat så mycken omänsklig, eller kanske

rättare, sant mänsklig brutalitet tid efter annan urladdat sina åskmoln över Walkenried, äger stället nu en lantidylls alla behag. Man hinner icke avlägsna sig många steg från ruinerna, innan den smala och tämligen sanka vägen viker in under skuggiga jätteekar. Trädstammarna tränga sig allt närmare till varandra, lövvalvet blir allt tätare, stigen allt mörkare; och runt omkring utvecklar Harz hela sin urskogsromantik.

Skogsensligheten, die Waldeinsamkeit, detta lilla ord som så ofta går igen i den tyska lyriken, förstår man först till fyllest när man genomströvar Harz eller Thüringen. Timme efter timme för den mjuka med bruna barr och löv betäckta gångstigen genom djup skog, där intet avlägset hundskall tillkännager en bebodd ort, och där endast korsvägarnas pekande tavlor visa vägen.

På Harz växer först och främst barrträdet men även boken och eken. Aldrig är sceneriet vackrare än då alla dessa tre majestätiska träd uppträda gemensamt. På båda sidor om stigen fylla ekens och bokens bladrika grenar tomrummen mellan de täta granarna i ungskogen. Man går som mellan klippta, täta häckar. I högskogen tvinga lövträdens vitt utgrenade kronor granen att även huvudsakligen samla sin grönska i höjden och låta de undre kvistarna falla bort. På detta sätt bildar högskogen ett valv av grönska. En fuktig svalka utbreder sig, och mellan de ofta fabelaktigt tjocka, av murgröna omslingrade stammarna skymta rådjuren fram i hastigt språng djupt inne i halvmörkret.

Walkenrieds munkar, som tyckte mycket om karp, hade inkallat holländska dammbyggmästare och här och var låtit uppdämma dalgångarnas vattendrag till fiskrika små skogssjöar. Dessa förtjusande skogssjöar, som på alla sidor inbäddade i lummigaste grönska oförmodat blänka fram mellan träden, påminna ibland om det svenska landskapets. De äro endast mera kvinnliga, mera veka. Anblicken av dem förhåller sig till anblicken av de med basröstade tallar omgivna svenska tjärnarna som tonen av violin till tonen av violoncell.

Det är svårt att fullt klargöra den stämning, som under en vandring i skogsensamheten på Harz bemäktigar sig sinnet. Om någon stämningsdikt icke föds till världen under färden, är det till äventyrs dock icke någon orsak till alltför stor sorg. Att författa en stämningsdikt är att stjälpa om en pyts med färg, vilken rinner ut åt alla sidor och bildar en formlös fläck. Färgen på denna fläck kan vara mycket tilltalande, men först om den blir inlagd mellan andra i ett utarbetat mönster bereder den någon verklig estetisk glädje. För att nu icke genast bli beskylld för att förbise sådana odödliga stämningsdikter som t. ex. den lilla pärlan »Ueber allen Gipfeln», vill jag skyndsamt bifoga, att jag med stämningsdikt här endast menar den moderna diktning, vilken genom att endast skildra de yttre föremål, som omge författaren, vill bibringa läsaren hans stämning. Det är emellertid snarare en känsla av glatt lugn än av mjältsjuka som en vandring på Harz väcker till liv. Det är

som alla livets lidelser susade bort över trädkronorna.

Det som under vår pilgrimsfärd dit upp till Blocksberg upprepade gånger kom oss att stanna fulla av beundran var kyrkogårdarna. På själva kyrkogårdsgrinden anbringar vanligen ortens präst något tänkespråk. Oftast fattar han sig kort och bekvämt och låter endast inrista ett på långt håll synligt: Memento mori! Någon gång gör han med van hand ett grepp i sitt stora förråd av bibelspråk, och så långt går allt väl. Ibland tycks han emellertid vara ett original, ett snille som hamnat i en prästgård, en som skriver i ortens lilla tidningslapp och slutar sin predikan med verser. Då höjer han sig till skald. Liksom alla skalder råkar han dock lätt ut på hal is, när han i författarevånda går där uppe på sin kammare med sin långa svarta rock knäppt till hakan och diktar en rad ämnad för grindstolpen. Så fick jag på grinden till kyrkogården i Sachsa läsa följande:

»Hier ist die Pforte
zur
Ewigkeit.
Menschen, da giebts Ruhe!»

Ro? Den gode herr pastorn hade förbisett, att det där lilla ordet var ren ateism. Emellertid giva redan dessa inskrifter en viss poetisk stämning åt det hela, och de förmå ej hindra skogsromantiken att stiga in genom grinden, att klättra över muren och i all sin vildaste och mest måle-

riska fägring utbreda sig över gravarna. Träden växa hur som helst om varandra, buskarna skjuta upp till otrolig höjd, översållade av blommor. Ogräset växer ur gångarna. I denna trakt är det brukligt att kistornas lock skola vara mycket höga. Då nu dessa höga lock efter en tid sammanstörta i jorden, sätta sig gravarna och bilda ofta fördjupningar i stället för kullar, korsen luta åt sidan och minnesstenarna falla. Innerst bland grönskan på kyrkogården i Sachsa sträcker sig en rad av öppna gravkor, i vilka solen leker genom dörrens galler på de multnande kistorna. Över hela denna fantastiska gravstad, där man kan snava på en dödskalle i det höga gräset, sammanslingra träd och buskar sina grenar i bisarr frihet och susa och viska melankoliskt.

Nalkas ett begravningståg, kan dock skogsensamhetens stämning lätt jagas på flykten, ty oftast smattra mässingsinstrument i tågets spets. Vi kommo dock aldrig underfund med om begravningsmusikanterna på Harz ha samma egendomliga program som jag en gång vid en begravning i Münster am Stein fick till öronfägnad. Det var apotekaren som jordades. Under en högtidlig sorgemarsch sänktes han i graven. Men nu kommer en mycket munter överraskning. När ceremonien var över, vände sig hela processionen raskt om på klacken och så spelade musiken upp »Du bist verrückt, mein Kind». Flat och generad bad jag min närmaste granne om en förklaring, medan jag ängslig såg bort mot de sörjande.

— Det skall så vara, svarade han lugnt. Det där spelas för att trösta de sörjande.

Trösta de sörjande! Naja, han talade för allvarligt för att skämta. Här på de vilt dystra kyrkogårdarna på Harz skulle dansmusik ha framkallat en sådan demonisk effekt, att helt säkert icke den lugna prosan utan endast versen förmått att återgiva intrycket. Dessa romantiska kyrkogårdar och hela detta Harz skulle för övrigt måhända målas bättre i en dikt än i prosa. Detta ödsliga skogslandskap doftar poesi. Besynnerliga fantasier genomkorsa huvudet. Tanken svärmar hela dagen kring gamla sägnemotiv, och den leker med dem ännu om aftonen, då vägen för in mellan byarnas hus, på vars trappor kvinnorna sitta i samtal, medan blomsterlökarna på fönsterbrädet fylla luften med sin lukt.

Vårt första nattkvarter togo vi i Sachsa, vårt andra i Lauterberg, vårt tredje i S:t Andreasberg.

Då vi lämnat S:t Andreasberg bakom oss blev eken och boken allt sällsyntare och efterträddes av barrträdet. Hittills hade landskapet i det väsentligaste beständigt haft samma utseende. Det hade endast för var dag blivit allt allvarligare. Det liknade ett ansikte, vilket visserligen alltid var det samma, men vilket synbart åldrades för var stund. Det första ungdomliga leendet försvann. Ögonbrynen blevo buskiga och pannan rynkad och själva ögonen, de små skogssjöarna, kalla och dystra. Stigningen blev stundom ganska betydlig, och man upptäckte att man icke längre vandrade i skog utan även i berg. Ur markens

mossor och ris framstucko hällar och vassa, söndersplittrade stenar. Landskapet erinrade i påfallande grad om Sverige — men det var ett Sverige, över vilket en våldsam ande, en Markus Larsson i jättegestalt gått fram och vridit samman tallarnas kvistar som rep samt i vild, rasande fantasi tornat upp klippblocken så att de liknade människoansikten eller gråklädda, gruppvis hopkrupna gubbar. Idyllen var försvunnen, och ridån gick upp för dekorationen till Faustdramats Valpurgisnatt.

Vägen slingrade längs en långsträckt bergås, som till vänster höjde sig stenig och skogig samt till höger stupade brant ned i den ödsliga och obebodda Rehbergerdalen. Innerst i dalgången svängde vägen med ens på en lång dammbro över Oderteich, en uppdämd, livlig skogssjö, omgiven av granithällar och barrskog. Solen hade redan sänkt sig ned mot skogsåsens taggiga kam, och det började se tvivelaktigt ut om Brocken kunde uppnås före mörkrets inbrott. Efter en stunds forcerad marsch avtecknade sig dock redan mot den kalla juliaftonens gulvita, fullkomligt molnfria himmel en avlägsen, naken, grå, avrundad höjd liksom en jättes huvudskål. Det var Brocken, häxsabbatens Blocksberg.

Vi valde nu en ginande gångstig genom skogen för att vinna tid. Ju högre stigen klättrade, dess lägre blevo träden. De förkrympte slutligen till hemsk marskog, och kvistarna blevo grå, liksom beströdda med falaska. Tallarna kröpo efter marken med sina förvridna grenar för att hålla sig

kvar på roten under de svåra höst- och vårstormarna. Somliga slingrade sig fast kring klippblocken som bläckfiskar, andra lågo utplattade över själva gångstigen. Andra reste sin stam ett par alnar i höjden och läto sina grenar kupigt hänga ned åt alla sidor som tårpilar.

Särskilt om vintern lära dessa spökträd erbjuda egendomliga syner. Det finns då ett oväder som kallas »Anhang» eller »Anraum» eller något dylikt. Det består av regn, blåst och frost i förening. Regnet faller från ett varmare luftlager på tallarnas grenar och barr, där de ögonblickligen förfrysa till iskristaller och de mest egendomliga bildningar, så att träden likna påfågelsvippor, pagoder och istempel, allt efter slumpens nyck. I sin sommardräkt var den mot marken nedtvingade skogen högst karakteristisk. Må vara att man i en nordligare trakt på ett för stark blåst utsatt ställe, t. ex. vid havskusten, finner alldeles samma förvridna stammar och grenar. Här, där den gamla Blocksbergssagan ropade ur berget, höllo de dock fantasien i ständig flykt.

Ungefär en femtio meter under Brockens höjdkrön upphörde skogen alldeles. Allt var stenar. Ibland lågo de i rad, ibland i ring, ibland uppstaplade på varandra. Brocken reste sig som ett stenrös i stort, ett bisarreri av klippstycken.

Överst på berget bredvid utsiktstornet stod ett långt trähus — värdshuset. Fönsterrutorna glödde som draghål i en ässja. Några turister sutto i skarp, röd belysning utanför gaveln, avtecknade mot himmeln och övernaturligt för-

storade. Det berodde på ett par minuter om vi skulle få se solnedgången eller ej. Springande tillryggalade vi den branta återstoden av vägen och nådde målet i sista ögonblicket.

Solen låg djupt vid synranden. Den sjönk icke utan den liksom drog sig undan, alltjämt bleknande och lik en glasblåsares bubbla av smält glas, vilken både kan kallas vit, gul och röd. Närmast runt berget utbredde sig det mörka skogshavet och längre på avstånd det ljusare låglandet. Detta liknade icke en karta med skarpt begränsade färgytor utan snarare ett blåviolett skiftande siden. På sina ställen hade sidenet mörka stänk eller fläckar. Dessa fläckar voro städer — Magdeburg, Leipzig, Gotha, Cassel, Göttingen, Hannover, Braunschweig.... På ett ställe tindrade i ett av sidentygets mörkare veck en liten gnista. Det var en fönsterruta som lyste i solnedgången någonstädes norr om Göttingen.

Det är just i solnedgången men vid mulen väderlek som det beryktade Brockenspöket visar sig. En på höjdkrönet stående herr Mejer eller herr Müller ser då sin retsamt naturtrogna skuggbild med cigarren i mungipan och den bredbrättiga halmhatten på nacken, oerhört förstorad, avtecknas på molnväggen med en eller två ljusringar kring huvudet. Då han torkar svetten ur pannan gör skuggan detsamma. Det är dock endast ett fåtal Mejrar och Müllrar som Brocken kanoniserar och framställer på himlavalvet med dubbelgloria. Fenomenet hade sammanlagt inträffat 89 gånger på 14 år.

Då solen slutligen slocknade eller, rättare sagt, upplöstes i djupröd rök, vart luften isande. I den gråkalla, halvljusa julinatten föreföll berget ännu ödsligare och dystrare. Brocken är dock varken den vackraste eller den mest sataniska punkten på Harz. Om icke valpurgissagan vore, misstänker jag, att Brocken icke skulle göra djupare intryck än snart sagt vilket stenigt berg som helst. Djävulens predikstol, Häxaltaret och några andra grupper av uppvräkta klippstycken äro visserligen ypperliga kulisser; men på Brocken är det i alla fall mindre det man ser än det man fantiserar fram, som åstadkommer stämningen.

Som bekant förlade folktron häxsabbaten på Blocksberg dels på grund av sin benägenhet att i allmänhet förlägga denna otyglade helvetesfest på höga berg, dels i följd av att vid kristendomens utbredande på Harz länge nattliga och hemliga hedniska gudstjänster med eldar och dans torde ha firats där uppe. Förklädda som till en karneval smögo sig efter mörkrets inbrott på vissa bemärkelsedagar många av traktens ungdom dit upp och det blev naturligtvis de mer allvarligas sak att fördöma och att utmåla dessa nattliga utsvävningar i så starka färger som möjligt. Först jämförelsevis ganska sent i häxförföljelsernas tid tyckas sagorna om häxsabbaten på Blocksberg ha nått sin nuvarande fulländning.

Där på de upptornade klippblocken som kallas Djävulens predikstol hade avgrundsfursten tronat i skarlakanskläder och med ett vaxljus mellan sina två horn. Med sitt sjukligt hoptorkade bock-

ansikte stirrade han dystert bort över ringen av häxor, som dansade rygg mot rygg med sina djävulsälskare. Ur hästhuvuden dracks ett vin, som icke läskade, och maten, som över ett stort bål kokades i blod av slaktade barn och utan salt, ökade hungern i stället att stilla den. Medan de yngre häxorna på avstånd vaktade grodor med vita kappar, hyllade de äldre Djävulen genom att kyssa hans bakdel. — Ja. Vi känna alla till dessa vilda skildringar och vi förstå, att gudens frånvarande blick svävade långt över Harzgebirges martallar till pinjeskogarna på Parnassos, där han ung, vinlövskransad och skinande av välmåga var gudars och människors bortskämda söndagsbarn.

Det är just minnet av Bacchi hemska förvandling till gubbe som bildar den röda tråden i nattfantasierna på Blocksberg. Den nakna, pojkaktiga, bullersamma livsglädjen har kommit i vanrykte och trumpen och gubbaktig ligger jorden där nere. Dräkternas brokiga färgspel och den bullrande yra som ända in i det sista följde Bacchus-Djävulen skall han icke längre påträffa. Nationaldräkternas färger slockna i trumpet svart och snart förmår han ej att locka lantfolket till en ringdans runt en majstång. Den lilla lämning av antikens storslagna nakenhet, som lever kvar i dansande damers blottade axlar och armar, börjar att stämplas som osedlig. Litteraturen och de bildande konsterna äga icke heller samma djärfva backanaliska frihet som fordom. Etiken kedjeslår estetiken. Under den bullrande sensationsprocessen mot djurmålaren Gräf i Berlin syntes i pressen halvuttalad förtry-

telse icke endast över att konstnären ovillkorligt måste arbeta efter naken modell utan även över konstens nakna framställningar i allmänhet. Samma skrattretande sedsamhet, som en gång förövade den skändligheten att måla skynken kring bilderna på Michelangelos Yttersta Domen, steg åter fram med sitt skynke. Kort efter Gräfska processen fick en bokhandlare i Frankfurt am Main med polisen att skaffa, därför att han i sitt fönster exponerade en fotografisk avbildning efter en staty av — Torvaldsen! Många av oss unga maskera oss ju visserligen som greker och ropa på forntidens livsglädje, men man hör oss ej! Vi likna barn som roa oss med lek uppe i vindskontoret, medan husets andra allvarsamma invånare sköta sin syssla utan att fråga efter dem. Vi harmas över att se den inskränkta lilla borgarefruns nattmössa sticka fram ur hela denna etiska rörelse; och dock skall till äventyrs denna rörelse, hur många plattheter och löjligheter den också framläspar, gå segrande över våra gravar, ty den har det närvarandes ande inom sig, medan vår har det förflutnas.

Vad skall man taga sig till, då tankar sådana som dessa dyka upp under en Blocksbergsnatt, medan halvmånen, Dianas och livsglada Islams symbol, glimma fram bakom Häxaltarets klippblock? För min del steg jag in i källarsalen och begärde ett glas öl.

Den låga salen upplystes endast av sommarnattens gråaktiga ljus, som insläpptes genom de immiga rutorna. Vid det långa bordet satt en

bredaxlad, lurvig skogvaktare och sov bredvid en halvtömd sejdel. Hans huvud liknade ett härligt Jupitershuvud med illa restaurerad näsa. Hans åsklika snarkningar fyllde rummet, och det var omöjligt att ej draga upp annotationsboken och försöka att sätta hans germanska snarkningar i bokstäver. Man fick då följande grundtema:

— Tji-pu uh orr uh. Atjivitt. Ach jå. Herrjott! Orr orr tji-pu-uh.

Det fanns visserligen plats nog även för mig på bänken bredvid skogvaktaren, men jag fruktade att väcka honom. Det är nu en gång så: en konung står på sin rätt, en bonde söker den, men en adelsman efterskänker den. Emellertid råkade knarrandet av mina tjockbottnade vandringskängor att störa skogvaktarens ro. Då jag hövligt bad om ursäkt, svarade han lugnt för att därefter strax somna på nytt:

— Jå, mån muss sich nicht geniren.

Jå, mån muss sich nicht geniren! Där var formeln! Där var det livskraftiga tyska kejsarrikets program in nuce. Där hade vi valspråket för germanen som han står i mitten av Europa med sin ena fot i Polen och sin andra i Frankrike, skrytsam och bredmynt, men frisk och stark. Tyst men duktigt skrattade jag invärtes. Då hörde jag i detsamma från fönstret ett vekt, egendomligt ljud. Det lät ej egentligen som musik men som ekot av musik, och samtidigt klagade blåsten i fönsterspringan som en syrinxflöjt. Annars var allt tyst och i själva bordet rätt under skogvaktarens sejdel hamrade väggsmeden.

Då jag steg fram till fönstret och strök bort imman, såg jag ett tvinsotsaktigt sammanfallet ansikte tryckt mot rutan. Det var Djävulen. Han såg ut som en giktbruten invalid samt stödde sig på kryckor. Hans urblekta skarlakansrock var lappad och fullstänkt med smuts. Han knackade sakta på fönsterblecket och yttrade hostande:

— Nog ger du en stackare en mugg öl?

Häpen ryckte jag till mig från bordet en tvåarmad ljusstake utan ljus. Den hade formen av ett kors och jag stötte den rätt ut genom rutan. I stället att rygga tillbaka böjde sig emellertid Djävulen rörd och kysste järnstaken.

— Vilken dumhet, viskade han hostande, vilken saga att jag skulle frukta korset! Vilken yster livsglädje fordom under korsets storhetstid, vilket trummande, flöjtande och pokulerande! Vilken butter tvärvigg den tid som står för dörren! Ack, jag var pojken bland gudarna. Jag var människosläktets ungdom. Nog ger du mig en mugg öl.

Hur väl förstod jag icke i den stunden dessa svärmare, som beständigt leva sig tillbaka i den glada forntiden. Jag erfor en lust att omfamna den förfallne guden därute — forntiden. Jag räckte honom min rågade sejdel, som han tömde i ett drag. Därefter kastade han den med en kunglig drinkareåtbörd långt bort bland stenarna.

— Nog ger du mig en mugg till, fortsatte han och böjde sig så nära mig, att jag kände hur han hade en gammal fyllbults förskämda ande-

dräkt. Jag ser så gärna litet dryckjom och munterhet. Till belöning skall jag säga dig ett stort ord. Som son av din tid beundrar du naturligtvis det prometevska lynnet, som trotsar gudarna, men böjer dig helt spak för naturen, denna den elakaste och råaste gudinna som någonsin svingat ett scepter. I stället att överlista henne, i stället att göra henne till din hund gör du henne till din matmor. Nåväl, men vad är natur? Detta är natur, att arten lika väl som individen har sin ungdom, sin mannaålder och sin ålderdom. Vad som är ett nöje för pojken kan vara en plåga för mannen. Då människan var pojke var jag hennes glädje, nu är jag hennes avsky. Nu är hon en karl på sina fem och fyrtio som den sovande skogvaktarn där inne. Den glädje hon nu behöver heter lugn, lugn, lugn! Låt mig därför i fred lämna jorden. Jag skall nu upp till en ung planet, som ligger i närheten av sjustjärnorna och där parningstiden infaller vid nästa fullmåne.

Upprörd tog jag den halvtömda sejdeln, som stod framför den sovande skogvaktarn, samt räckte den åt Djävulen. Han tömde den i ett drag och kastade den med en kunglig drinkareåthörd långt bort bland stenarna.

Hostande och stödd på sina kryckor avlägsnade sig därefter den förfallne guden för att aldrig synas mer på jorden. Jag skyndade ut ur rummet för att följa honom, men när jag kom ut i förstugan var porten låst.

Det återstod mig alltså endast att sakna honom

och att stanna där jag var. Alla andra hade redan gått till sängs, och min hustru hade länge sedan begivit sig upp till vårt rum utan att jag märkt det. Väl en timme eller mer stannade jag full av vemod vid fönstret, medan sommarnatten med sin glanslösa halvmåne och sina bleka par tre stjärnor liksom förstorade de besynnerliga klippformationerna. Djupt där nere låg Harz mörkt, otydligt, utan ett enda glimmande ljus. Hade det varit själva valpurgisnatten skulle det dock ha varit lika mörkt där nere. Det var länge sedan eldar flammade på höjderna den natten och skott smattrade.

En tynande lampa upplyste den långa korridoren mellan sovrummen i övre våningen. Det är alltid ett nöje att under en sådan där nattvandring i en hotellkorridor studera skodonens ställning utanför dörrarna och därmed även studera de två könens olika lynnen. Herrskodonen stå alltid noga bredvid varandra samt höger- och vänsterrätt; damskodonen ligga däremot hur som helst med det röda saffianfodret i vädret. Det är aldrig exempel på, att icke en herre, sedan han först i sovrummet omsorgsfullt ordnat skodonen höger- och vänsterrätt, långsamt öppnar dörren och ställer dem noga och ordentligt ned utanför tröskeln samt stänger dörren tyst. Ett fruntimmer däremot tar kängorna på måfå som hon hittar dem på golvet där inne, rycker hastigt upp dörren, kastar ut kängorna om varandra och slår nervöst dörren i lås med en bedövande knall.

Där stodo nu herr- och damskodonen framför trösklarna, och innanför de reglade dörrarna sovo

äldre och yngre äkta par sin lugna, sunda, tyska sömn. Det var min samtids lugna livsglädje som övernattade på det ödsliga Blocksberg, där folkfantasien fordom låtit medeltidens och forntidens vildaste lustar fira sin larmande sabbat.

